This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

GN
400
K8318

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

БИБЛИОТЕКА „ВЕЧЕРНИ НАРОДНИ КУРСОВЕ“.

№ 1.

Какъ сѫ живѣли хората * * * * * * въ старо врѣме.

(Очерки отъ първобитната култура).

Отъ **Проф. Д. Кудрявский.**

Прѣвели отъ руски
Йор. Марковъ и П. Бобевъ.

Тутраканъ
Печатница Мавродиновъ
1904.

G 17400
8318

Прѣдговоръ

Отъ день на день все по ясно става, че злинитѣ, които разяждатъ нашия общественъ животъ, въ голѣма часть се дължатъ на народното невѣжество. Все по ясно става, че ако нашия народъ бѣ подготвенъ, ако той се отличаваше поне съ една сравнителна просвѣтеность, то нѣмаше да имаме тия аномалии въ обществения и политическия си животъ. Ако широката масса бѣ вкусила поне малко отъ плодоветѣ на просвѣтата, нѣмаше да съществува у насъ тая индивидуализация, тая незаинтересованость отъ общественитѣ и политическитѣ, па даже и економически въпроси — плодъ на животъ и понятия, сложили се при другъ режимъ, друга епоха.

„Повече свѣтлина!“ казваше Гете. И тия думи сега иматъ още по голѣмо значение. При тия условия; при тая борба, която съществува и опрѣдѣля начина на живота; при тия начини за воденето на тая борба, каквито сега се употрѣбяватъ, — дългъ на интелегенцията е да постави за свой девизъ: „Повече просвѣта, повече свѣтлина.“ „Просвѣщението, казва Ад. Смитъ, е най добрата държавна економия; невѣжеството най скъпо излиза на държавата.“

И отраденъ фактъ е, че народното учителство, вѣрно на своето назначение, назначение

на народенъ просвѣтитель, на народенъ будидитель, може да отбѣлѣжи въ актива си грижата за народната просвѣта. То устройва народни курсове, урежда вечерни и недѣлни народни училища, урежда сказки. Още по отраденъ фактъ е, че и интелегенцията отъ день на день се привлича на тая народна нива. И всичко това не ще закъснѣе да даде добри резултати.

Намъ обаче, отъ практика, е добрѣ извѣстно, какви спънки, какви трудности срѣща, както учителството, тъй и тая интелегенция, които сѫ се турили въ служене на народа, които не скѫпятъ ни трудъ, ни жертви за народната просвѣта. Извѣстно е какви трудности се срѣщатъ при отсѫтствието въ нашата литература на книги, които да подпомагатъ тия народни труженици, особено пъкъ новоначинающитѣ.

За да попълнимъ тая празнота, ний се заехме съ уреждането на библиотека „*Вечерни Народни Курсове*“.

Да се дадатъ широки познания на народа; да се запознае той съ откритията и прогреса на науката; да схване добрѣ законитѣ, които движатъ тоя прогресъ; популяризирането на научнитѣ въпроси — съ една дума демократизирането на науката,— ето какво ще прѣслѣдва тая библиотека. Съдържанието ѝ взаимствуваме отъ Руската библиотека за народа, уреждана отъ професори и знаменитни хора, като напр. Рубакинъ, Кудрявски и пр. Материята, изложена въ тая библиотека, е общедостѫпна и разбираема за всѣкиго отъ широката масса.

Извѣстно е обаче какво влияние указватъ

добритѣ картини, които сѫ най добритѣ посторонни срѣдства за добрия успѣхъ въ тия курсове и училища, а особено картинитѣ на магически фенеръ. Това се схвана добрѣ и отъ Министерството на народната просвѣта, което тая година взема грижата да достави магически фенери и съ това да улесни задачата на рѫководителитѣ.

Нашата библиотека има за цѣль да даде четиво, да достави още и материялъ, къмъ който могатъ да се приспособятъ картини на магически фенеръ. Такива картини се изработватъ и продаватъ въ Русия, отъ кѫдѣто и могатъ да се доставятъ. Въ края на всѣки нумеръ отъ нашата библиотека, ний ще даваме списъкъ на картинитѣ, които има готови и адреса на майстерската, отъ кѫдѣто могатъ да се доставятъ.

Ний не се лъскаемъ, че съ нашата библиотека ще дадемъ всичко, което може да очаква взискателния четецъ; допущаме обаче, че все ще допринесемъ нѣщо. Ний се въодушевляваме отъ мисъльта за народната просвѣта и се наехме да подкрѣпимъ, до колкото силитѣ ни помагатъ, тия, които се вълнуватъ отъ сѫщитѣ мисли; тия които искатъ да бѫдатъ полезни на нашия народъ. Нашата цѣль е „*повече свѣтлина*!“

с. Беброво, 23 ноемврий 1904 г.

Йор. Марковъ, П. Бобевъ.

Введение.

Човѣкъ не току тъй изведнажъ е достигналъ до това положение, което заема сега. Достигането му до това положение е струвало огромни трудове. И не само единъ човѣкъ се е трудилъ надъ това, а цѣли общества сѫ внасяли каквото могли въ общото дѣло. Въ продължение на много вѣкове и хиляди години поколѣнията сѫ се смѣнявали, а човѣкъ даже и не забѣлѣзвалъ, че неговия животъ се измѣнява и често пѫти билъ напълно увѣренъ, че той живѣе сѫщо тъй, както сѫ живѣли и неговитѣ дѣди. Тъй бавно се е движило человѣчеството напрѣдъ, като си е завоювало все повече и повече обезпечено сѫществуване. Но отъ кѫдѣ ний сме узнали, че човѣчеството дѣйствително е прѣминало изъ тоя пѫть, когато никой човѣкъ не помни това, а всѣки мисли, че тъй, както той живѣе, сѫ живѣли още отъ най напредъ?

И това е научено не изведнажъ. Ний знаемъ това до нѣкѫдѣ отъ тѣзи паметници на миналия човѣшки животъ, които сѫ се запазили и до сега.

На много мѣста въ земята сѫ намѣрени човѣшки кости, скелети и череци и съ тѣхъ наедно различни сѫдове, покѫщнини и украшения, които, безъ съмнѣние, сѫ принадлежели на хората, които сѫ живѣли тогава. Въ Русия напр. при разкопаването на могилитѣ (стари гробове) сѫ намѣрени заедно съ скелетитѣ различни покѫщнини и орѫжия, които сѫ били закопани на врѣмето заедно съ трупа на умрѣлия. По тѣзи именно остатъци ний можемъ да сѫдимъ какъ сѫ живѣли хората въ старо врѣме.

За това знаемъ сѫщо и отъ думитѣ на старитѣ писатели, които направо ни разказватъ за живота на старитѣ народи. И отъ това врѣме, когато човѣкъ се е научилъ да записва своитѣ мисли,

до нашитѣ дни ний можемъ сравнително доста точно да разкажемъ историята на всѣки единъ отъ тѣзи народи.

Нъ, не ще и дума, не малко врѣме се е изминало до като човѣкътъ се научилъ да записва своитѣ мисли. Какъ тогава да проникнемъ въ ония врѣмена, когато още не е имало никаква писменость, въ доисторическитѣ врѣмена? Тукъ, безъ съмнѣние, можемъ само да прѣдполагаме какви измѣнения сѫ ставали тогава; нъ, не ще и дума, на тѣзи прѣдположения не трѣбва да се дава голѣма вѣра: единъ прѣдполага едно, другъ — друго, а кой е правъ, — не може и да се разбере.

За разбирането на това е помогнало слѣдующето обстоятелство. Когато била открита Америка, а послѣ и Австралия, между Европа и Новия Свѣтъ се завързали постоянни сношения. Още първитѣ мореплаватели, които отивали тамъ, обърнали внимание на това, че тамъ живѣятъ съвършенно особени хора и живѣятъ не съвсѣмъ тъй, както живѣятъ хората въ Европа. Въ Австралия и Америка се указали и такива хора, които ходѣли съвършенно голи и такива, които имали голѣми и добрѣ уредени жилища. Първото, което биело въ очи, била, не ще и дума, разликата между живота на европейцитѣ и живота на новооткрититѣ народи.

Европейцитѣ веднага забѣлѣзали, че тѣзи народи стоятъ въ всичко по низко отъ тѣхъ, — че тѣ сѫ диваци. И още тогава се явило прѣзрѣние къмъ тѣхъ, появила се вражда; толкозъ повече, че туземцитѣ не приели толкова радостно новитѣ си гости. Нъ по неволя трѣбвало да се срѣщатъ съ тѣзи туземци. За прѣселенитѣ въ новитѣ земи европейци тѣзи народи, въ всѣки случай, били съсѣди, макаръ и не толкова драги. Необходимо било да се запознаятъ съ тѣхния животъ, съ тѣхнитѣ нрави и обичаи. Намѣрили се даже хора, които завързали съ тѣзи диваци приятелски отношения и даже живѣяли между тѣхъ. Отъ друга страна за да смирятъ безпокойнитѣ съсѣди, католическитѣ монаси — пропо-

вѣдници се стрѣмили да проповѣдватъ между тѣхъ евангелието и за това, не ще и дума, били длъжни да научатъ езика на туземцитѣ и да изучатъ условията на тѣхния животъ. По такъвъ начинъ европейцитѣ се запознали съ живота на дивитѣ народи и колкото повече го изучавали, толкова по ясно ставало, че не съществува въ всичко толкова голѣмо различие между европейцитѣ и дивацитѣ.

Указало се, че тѣ имать много добри качества, каквито нѣма у европейцитѣ; въ много нѣща самитѣ европейци се указали не по-добри отъ тия диваци; най сетнѣ указало се, че и всичко, което има у дивацитѣ, е съществувало по рано и у европейцитѣ.

Въ различни мѣста въ Европа почнали да намѣрватъ орждия, покъщнина и украшения, прилични на тѣзи, каквито употрѣбяватъ дивацитѣ. Ученитѣ нарочно правили разкопки и намѣрвали много такива вѣщи. Такова сходство на покъщнината може да се обясни само съ това, че и нашитѣ прадѣди съ водѣли такъвъ животъ, какъвто и сега водятъ дивацитѣ. Ето отъ тука се започва разрѣшението на въпроса за нашето минало.

Значи въ живота на дивацитѣ ний виждаме същото това, което въ незапомнени врѣмена се е извършило и въ живота на нашитѣ прадѣди.

Когато по такъвъ начинъ се намѣрилъ ключа за разрѣшение на този въпросъ, то почнали да изучаватъ живота на дивацитѣ още по внимателно. Сега вече прѣстанали да виждатъ въ него само една дивашина, а на него гледали като на свое собствено минало. Въ него търсили разрѣшението на такива въпроси, на които не можала да отговори историята на европейскитѣ народи.

По такъвъ начинъ европейцитѣ намѣрили своето минало и могли да почнатъ историята на цѣлото човѣчество отъ това състояние, когато човѣкъ билъ съвършено самичъкъ всрѣдъ природата и едва умѣялъ да намѣрва оскъдни срѣдства за съществуване, безъ да има никакви срѣдства за борба съ окржжающитѣ го врѣдни влияния, освѣнъ тѣзи, които

му давала самата природа, нъ които той още не умѣялъ да разбере и схвани.

И тъй ето съ какво се почва историята на човѣка. Той се намѣрва всрѣдъ природата, която му дава всичко, което му е нуждно, ако само той съумѣе да намѣри и вземе необходимото. Но сѫщата тази природа му принася и не малко врѣда. Човѣкътъ се намѣрва на еднаква степень съ животното и само тогава може да се издигне надъ него, когато подобрѣ отъ него съумѣе да управлява слѣпитѣ природни сили, когато се научи да се бори съ тази враждебна природа, която се ползува отъ срѣдствата, които му дава самата природа. Въ тази борба човѣкъ развива всичкитѣ свои способности и най сетнѣ излиза побѣдитель надъ природата.

Но той не е самъ въ тази борба. Лишенъ отъ природата отъ всѣкакви срѣдства за защита противъ враговетѣ си, които въ тѣзи далечни отъ насъ врѣмена сѫ били не малко, той се бори не самъ, а на цѣли групи, на общества. По такъвъ начинъ неговата борба съ природата е била въ сѫщото врѣме и училище на обществень животъ и още въ първобитнитѣ врѣмена ний намѣрваме въ човѣка зародиши на общественъ животъ, който се е развивалъ като е мѣнявалъ своитѣ форми споредъ измѣняването на окрѫжающитѣ условия.

Най сетнѣ обществения животъ малко помалко изработилъ свое особено орѫдие за събщение — езика, който е служилъ, както за събщаване на хората помежду си, тъй и за развитието на най висшата страна на човѣшката природа — ума, който по такъвъ начинъ е станалъ едно отъ най важнитѣ орѫдия за човѣшкито развитие. — Знанията, натрупани отъ прѣжнитѣ поколѣния, сѫ се прѣдавали на послѣдующитѣ и облегчавали тѣхната работа.

Въобще *всичко, което се е извършвало въ живота на човѣка тъй или иначе се е отражавало въ ума и въ по голѣмъ или по малъкъ размѣръ отново е въздѣйствувало на човѣшкия животъ,*

като е произвеждало въ него едни или други измѣнения.

И тъй условията на материалния, обществения и умствения животъ — ето въ що се състои историята на човѣчеството.

Не трѣбва да се мисли, че тия три области стоятъ отдѣлно една отъ друга. Напротивъ, тѣ сѫ много тѣсно свързани: материалнитѣ условия на живота сѫ съставлявали почвата за една или друга форма на общественъ животъ, а умствения животъ е отражавалъ и едната и другата страна и влиялъ на измѣнението и на материалнитѣ условия и на условията на обществения животъ. За да покажемъ свръзката на тѣзи три страни ще приведемъ единъ малъкъ примѣръ. Въ Азия на много мѣста, кѫдѣто се обработвалъ ориза, който е главната храна на жителитѣ, както напр. въ Индия, хората още отъ отдавнашни врѣмена били принудени да се заловятъ съ устройството на искуственото поене. Тъй като това устройство е изисквало усилията на много хора, то за неговото изпълнение хората сѫ се съединявали въ голѣми групи. За да установятъ порядъкъ въ работитѣ по устройството, въ ползуването отъ него и въ поправката, която била необходима — тѣ избирали началници, длъжностьта на които била рѫководенето на това. Този началникъ ималъ право да се разпорежда съ хората въ врѣме на работата, да ги извиква на работа, да ги наказва за неизпълнение и т. н. По такъвъ начинъ материалнитѣ условия съединили хората въ групи, въ общества, което само установило властьта, която завѣдвала, както материалната страна на работата, тъй и хората.

Всичко това, което човѣчеството е завоювало въ своята вѣковна борба съ природата, се нарича съ общо име култура.

Първитѣ крачки на човѣка и първитѣ негови завоювания въ тази область обикновено се наричатъ *първобитна култура.* Само по себе си се разбира, че много отъ това, което разглежда първобитната култура, сѫществува и сега още въ високо

G 17400
11 8314

Прѣдговоръ

Отъ день на день все по ясно става, че злинитѣ, които разяждатъ нашия общественъ животъ, въ голѣма часть се дължатъ на народното невѣжество. Все по ясно става, че ако нашия народъ бѣ подготвенъ, ако той се отличаваше поне съ една сравнителна просвѣтеность, то нѣмаше да имаме тия аномалии въ обществения и политическия си животъ. Ако широката масса бѣ вкусила поне малко отъ плодоветѣ на просвѣтата, нѣмаше да сѫществува у насъ тая индивидуализация, тая незаинтересованость отъ общественитѣ и политическитѣ, па даже и економически въпроси — плодъ на животъ и понятия, сложили се при другъ режимъ, друга епоха.

„Повече свѣтлина!“ казваше Гете. И тия думи сега иматъ още по голѣмо значение. При тия условия; при тая борба, която сѫществува и опрѣдѣля начина на живота; при тия начини за воденето на тая борба, каквито сега се употрѣбяватъ, — дългъ на интелегенцията е да постави за свой девизъ: „Повече просвѣта, повече свѣтлина.“ „Просвѣщението, казва Ад. Смитъ, е най добрата държавна економия; невѣжеството най скѫпо излиза на държавата.“

И отраденъ фактъ е, че народното учителство, вѣрно на своето назначение, назначение

Введение.

Човѣкъ не току тъй изведнажъ е достигналъ до това положение, което заема сега. Достигането му до това положение е струвало огромни трудове. И не само единъ човѣкъ се е трудилъ надъ това, а цѣли общества сѫ внасяли каквото могли въ общото дѣло. Въ продължение на много вѣкове и хиляди години поколѣнията сѫ се смѣнявали, а човѣкъ даже и не забѣлѣзвалъ, че неговия животъ се измѣнява и често пѫти билъ напълно увѣренъ, че той живѣе сѫщо тъй, както сѫ живѣли и неговитѣ дѣди. Тъй бавно се е движило человѣчеството напрѣдъ, като си е завоювало все повече и повече обезпечено сѫществуване. Но отъ кѫдѣ ний сме узнали, че човѣчеството дѣйствително е прѣминало изъ тоя пѫть, когато никой човѣкъ не помни това, а всѣки мисли, че тъй, както той живѣе, сѫ живѣли още отъ най напредъ?

И това е научено не изведнажъ. Ний знаемъ това до нѣкѫдѣ отъ тѣзи паметници на миналия човѣшки животъ, които сѫ се запазили и до сега.

На много мѣста въ земята сѫ намѣрени човѣшки кости, скелети и череци и съ тѣхъ наедно различни сѫдове, покѫщнини и украшения, които, безъ съмнѣние, сѫ принадлежели на хората, които сѫ живѣли тогава. Въ Русия напр. при разкопаването на могилитѣ (стари гробове) сѫ намѣрени заедно съ скелетитѣ различни покѫщнини и орѫжия, които сѫ били закопани на врѣмето заедно съ трупа на умрѣлия. По тѣзи именно остатъци ний можемъ да сѫдимъ какъ сѫ живѣли хората въ старо врѣме.

За това знаемъ сѫщо и отъ думитѣ на старитѣ писатели, които направо ни разказватъ за живота на старитѣ народи. И отъ това врѣме, когато човѣкъ се е научилъ да записва своитѣ мисли,

до напитѣ дни ний можемъ сравнително доста точно да разкажемъ историята на всѣки единъ отъ тѣзи народи.

Нъ, не ще и дума, не малко врѣме се е изминало до като човѣкътъ се научилъ да записва своитѣ мисли. Какъ тогава да проникнемъ въ ония врѣмена, когато още не е имало никаква писменость, въ доисторическитѣ врѣмена? Тукъ, безъ съмнѣние, можемъ само да прѣдполагаме какви измѣнения сж ставали тогава; нъ, не ще и дума, на тѣзи прѣдположения не трѣбва да се дава голѣма вѣра: единъ прѣдполага едно, другъ — друго, а кой е правъ, — не може и да се разбере.

За разбирането на това е помогнало слѣдующето обстоятелство. Когато била открита Америка, а послѣ и Австралия, между Европа и Новия Свѣтъ се завързали постоянни сношения. Още първитѣ мореплаватели, които отивали тамъ, обърнали внимание на това, че тамъ живѣятъ съвършенно особени хора и живѣятъ не съвсѣмъ тъй, както живѣятъ хората въ Европа. Въ Австралия и Америка се указали и такива хора, които ходѣли съвършенно голи и такива, които имали голѣми и добрѣ уредени жилища. Първото, което биело въ очи, била, не ще и дума, разликата между живота на европейцитѣ и живота на новооткрититѣ народи.

Европейцитѣ веднага забѣлѣзали, че тѣзи народи стоятъ въ всичко по низко отъ тѣхъ, — че тѣ сж диваци. И още тогава се явило прѣзрѣние къмъ тѣхъ, появила се вражда; толкозъ повече, че туземцитѣ не приели толкова радостно новитѣ си гости. Нъ по неволя трѣбвало да се срѣщатъ съ тѣзи туземци. За прѣселенитѣ въ новитѣ земи европейци тѣзи народи, въ всѣки случай, били съсѣди, макаръ и не толкова драги. Необходимо било да се запознаятъ съ тѣхния животъ, съ тѣхнитѣ нрави и обичаи. Намѣрили се даже хора, които завързали съ тѣзи диваци приятелски отношения и даже живѣяли между тѣхъ. Отъ друга страна за да смирятъ безпокойнитѣ съсѣди, католическитѣ монаси — пропо-

вѣдници се стрѣмили да проповѣдватъ между тѣхъ евангелието и за това, не ще и дума, били длъжни да научатъ езика на туземцитѣ и да изучатъ условията на тѣхния животъ. По такъвъ начинъ европейцитѣ се запознали съ живота на дивитѣ народи и колкото повече го изучавали, толкова по ясно ставало, че не съществува въ всичко толкова голѣмо различие между европейцитѣ и дивацитѣ.

Указало се, че тѣ иматъ много добри качества, каквито нѣма у европейцитѣ; въ много нѣща самитѣ европейци се указали не по-добри отъ тия диваци; най сетнѣ указало се, че [illegible] което има у дивацитѣ, е съществувало по рано [illegible] европейцитѣ.

Въ различни мѣста въ Европа почнали да намѣрватъ орждия, покъщнина и украшения, прилични на тѣзи, каквито употрѣбяватъ дивацитѣ. Ученитѣ нарочно правили разкопки и намѣрвали много такива вѣщи. Такова сходство на покъщнината може да се обясни само съ това, че и нашитѣ прадѣди съ водѣли такъвъ животъ, какъвто и сега водятъ дивацитѣ. Ето отъ тука се започва разрѣшението на въпроса за нашето минало.

Значи въ живота на дивацитѣ ний виждаме сѫщото това, което въ незапомнени врѣмена се е извършило и въ живота на нашитѣ прадѣди.

Когато по такъвъ начинъ се намѣрилъ ключа за разрѣшение на този въпросъ, то почнали да изучаватъ живота на дивацитѣ още по внимателно. Сега вече прѣстанали да виждатъ въ него само една дивашина, а на него гледали като на свое собствено минало. Въ него търсили разрѣшението на такива въпроси, на които не можала да отговори историята на европейскитѣ народи.

По такъвъ начинъ европейцитѣ намѣрили своето минало и могли да почнатъ историята на цѣлото човѣчество отъ това състояние, когато човѣкъ билъ съвършено самичъкъ врѣдъ природата и едва умѣялъ да намѣрва оскждни срѣдства за сѫществуване, безъ да има никакви срѣдства за борба съ окржжающитѣ го врѣдни влияния, освѣнъ тѣзи, които

му давала самата природа, нъ които той още не умѣялъ да разбере и схвани.

И тъй ето съ какво се почва историята на човѣка. Той се намѣрва всрѣдъ природата, която му дава всичко, което му е нуждно, ако само той съумѣе да намѣри и вземе необходимото. Но сѫщата тази природа му принася и не малко врѣда. Човѣкътъ се намѣрва на еднаква степень съ животното и само тогава може да се издигне надъ него, когато подобрѣ отъ него съумѣе да управлява слѣпитѣ природни сили, когато се научи да се бори съ тази враждебна природа, която се ползува отъ срѣдствата, които му дава самата природа. Въ тази борба човѣкъ развива всичкитѣ свои способности и най сетнѣ излиза побѣдитель надъ природата.

Но той не е самъ въ тази борба. Лишенъ отъ природата отъ всѣкакви срѣдства за защита противъ враговетѣ си, които въ тѣзи далечни отъ насъ врѣмена сѫ били не малко, той се бори не самъ, а на цѣли групи, на общества. По такъвъ начинъ неговата борба съ природата е била въ сѫщото врѣме и училище на общественъ животъ и още въ първобитнитѣ врѣмена ний намѣрваме въ човѣка зародиши на общественъ животъ, който се е развивалъ като е мѣнявалъ своитѣ форми споредъ измѣняването на окрѫжающитѣ условия.

Най сетнѣ обществения животъ малко помалко изработилъ свое особено орѫдие за събщение — езика, който е служилъ, както за събщаване на хората помежду си, тъй и за развитието на най висшата страна на човѣшката природа — ума, който по такъвъ начинъ е станалъ едно отъ най важнитѣ орѫдия за човѣшкото развитие. — Знанията, натрупани отъ прѣжнитѣ поколѣния, сѫ се прѣдавали на послѣдующитѣ и облегчавали тѣхната работа.

Въобще *всичко, което се е извършвало въ живота на човѣка тъй или иначе се е отражавало въ ума и въ по голѣмъ или по малъкъ размѣръ отново е въздѣйствувало на човѣшкия животъ,*

като е произвеждало въ него едни или други измѣнения.

И тъй условията на материалния, обществения и умствения животъ — ето въ що се състои историята на човѣчеството.

Не трѣбва да се мисли, че тия три области стоятъ отдѣлно една отъ друга. Напротивъ, тѣ сѫ много тѣсно свързани: материалнитѣ условия на живота сѫ съставлявали почвата за една или друга форма на общественъ животъ, а умствения животъ е отражавалъ и едната и другата страна и влиялъ на измѣнението и на материалнитѣ условия и на условията на обществения животъ. За да покажемъ свръзката на тѣзи три страни ще приведемъ единъ малъкъ примѣръ. Въ Азия на много мѣста, кѫдѣто се обработвалъ ориза, който е главната храна на жителитѣ, както напр. въ Индия, хората още отъ отдавнашни врѣмена били принудени да се заловятъ съ устройството на искуственото поене. Тъй като това устройство е изисквало усилията на много хора, то за неговото изпълнение хората сѫ се съединявали въ голѣми групи. За да установятъ порядъкъ въ работитѣ по устройството, въ ползуването отъ него и въ поправката, която била необходима — тѣ избирали началници, длъжностьта на които била рѫководенето на това. Този началникъ ималъ право да се разпорежда съ хората въ врѣме на работата, да ги извиква на работа, да ги наказва за неизпълнение и т. н. По такъвъ начинъ материалнитѣ условия съединили хората въ групи, въ общества, което само установило властьта, която завѣдвала, както материалната страна на работата, тъй и хората.

Всичко това, което човѣчеството е завоювало въ своята вѣковна борба съ природата, се нарича съ общо име култура.

Първитѣ крачки на човѣка и първитѣ негови завоювания въ тази область обикновено се наричатъ *първобитна култура*. Само по себе си се разбира, че много отъ това, което разглежда първобитната култура, сѫществува и сега още въ високо

цивилизованитѣ народи. Не трѣбва да се мисли, че всичко първобитно е вече минало за насъ: въ нѣнѣкои случаи то още сѫществува и даже доста устойчиво. А това е, защото и това първобитно е придобито обикновено съ голѣмъ трудъ и човѣкъ до най малката подробность изпълнява това, което му е завѣщано отъ неговитѣ бащи и не току тъй изведнажъ се отказва отъ извѣстно полезно за него придобитие, макарь и да сѫществува вече друго много по полезно, по съотвѣтствующе на новото положение на работитѣ. Тукъ особено голѣма роль играятъ прѣданията, които сѫ особено силни въ низшитѣ степени на човѣшкото развитие.

По такъвъ начинъ ходътъ до борбата на човѣка съ природата не е толкова правиленъ. Той върви ту успѣшно, ту пъкъ се възпира подъ влиянието на извѣстни причини и даже се случва, че човѣкъ отново пада низко, когато нѣма сила да издържи борбата съ своя врагъ — природата. Всичко това трѣбва да се има прѣдъ видъ, за да не се мисли, че всѣкога става въ сѫщность тъй, както се рисува въ книгитѣ.

Като се пише история на човѣшката култура, нѣма нужда да се разказва колко несполуки е трѣбвало да прѣтърпява човѣкъ всѣкога, до като се научи напр. да прави гърнета отъ глина. Въ сѫщность, може би, не веднажъ се е случвало да се изнамѣри едно и сѫщо нѣщо и да се захвърля при най малката несполука. Даже и щастливото откритие е можало да погине, ако не намѣри послѣдователи. Съ една дума хиляди случайности можали да играятъ голѣма роля въ тая работа и даже може да се каже съ увѣреность, че въ ония врѣмена тѣ сѫ играли много по голѣма роля отъ колкото сега.

И така *нашата задача се свежда въ това; да прослѣдимъ хода на културното развитие на човѣчеството. Ние ще разгледаме първобитната култура най напрѣдъ отъ материалната страна, послѣ отъ обществената и умствената, безъ да ги отдѣляме една отъ друга, а като ги разглеждаме въ тѣхната взаимна връзка.*

I.

Материалното положение на живота на първобитния човѣкъ.

Човѣкъ отъ начало не е ималъ нищо друго, освѣнъ това, което непосрѣдствено му е давала природата. Нито дрѣхи, нито храна, нито жилище е ималъ той. А гдѣ е можалъ да живѣе първобитния човѣкъ при такива условия? Тамъ кѫдѣто самата природа му е давала безъ трудъ и храна и жилище и кѫдѣто е нѣмало нужда отъ дрѣхи — въ топлитѣ страни. И сега още въ Австралия и Африка има много племена, които нѣматъ никакви дрѣхи. Безъ съмнѣние, ако отъ тѣхъ е нѣмалъ голѣма нужда, дълго врѣме човѣкътъ не би се принудилъ и загрижилъ да покрива съ каквото и да е своето тѣло, тъй като и безъ това той е ималъ доста грижи: и храната си да добива и да се защищава противъ дивитѣ звѣрове, каквито въ тия страни има много. Мѣстожи телство.

За да се укрие отъ тѣхъ въ случай на опастность, човѣкъ е билъ принуденъ да се качи по дърветата. По нѣкога даже, за да се запази отъ нощното нападение на звѣроветѣ когато спи, трѣбвало е да се настанява въ гѫститѣ клонове на дърветата: такова безопасно прибѣжище сѫ давали на човѣка пещеритѣ и дупкитѣ, кѫдѣто такива той е можалъ да намѣри.

Но съ какво се е хранилъ този първобитенъ човѣкъ? Трудно е да се каже съ положителность какво именно е съставлявало храната му. Той е употрѣбявалъ навѣрно всичко, каквото му се е виждало за сгодно. Било то растение или животно малко е обръщалъ на това внимание. Той е ядѣлъ плодове, орѣхи, корени на разни растения, но не се е отказвалъ и отъ насѣкоми, вѫсеници и червеи; ялъ е и Храна.

жаби и миди, ако такива е можалъ да намѣри по морския брѣгъ. И сега още въ много народи паяцитѣ, бръмбаритѣ и други насѣкоми се считатъ за лакома храна. За много скакалцитѣ и полскитѣ щурци сѫ били, па е сега сѫ вкусна храна. Намѣ ни се струва това за отвратително само затова, защото не сме привикнали; но когато се случи гладъ, много пѫти хората ядатъ и мишки и врани и разни други „мръсотии". А пъкъ на първобитния човѣкъ, безъ съмнѣние, не рѣдко се е случавало да гладува; като добавимъ още, че той не е познавалъ нищо подобро отъ тия „мръсотии",—ще ни стане съвършено ясно, че инъче му е било даже невъзможно да живѣе — въ противенъ случай трѣбвало да умре отъ гладъ.

По всичко се вижда, че първобитния човѣкъ не е можалъ да се задоволява само съ растителна храна. Неговия организъмъ по нѣкога е искалъ и месо. За доказателство служи обстоятелството, че у хора, които дълго врѣме сѫ се хранили само съ растителна храна, се явява непрѣодолимо желание да поядатъ и месо. Така спѫтницитѣ на единъ пѫтешественикъ по Африка, които се хранили нѣколко мѣсеца само съ сухари, съ жадность се нахвърлили на попадналитѣ имъ се маймуни и съ удоволствие ги изяли. Въобще не е извѣстенъ нито единъ народъ, който да се храни само съ растения. Доста вѣроятно е, че и людоедството е произлѣзло по тая причина. Първобитния човѣкъ е можалъ да удовлетворява тази своя потрѣбность, като е ловѣлъ малки животни, на които изсмуквалъ кръвьта и изядалъ месото сурово.

Само по себе си се разбира, че като се е хранѣлъ по такъвъ начинъ, човѣкъ даже не е можалъ да има постоянно жилище. Той трѣбвало да се скита навсѣкждѣ за да търси необходимата си храна, а пъкъ ностоянното жилище е можало само да го стѣснява. Та у него и мисъль не е можало да има за постоянно жилище, понеже то можало да се появи само тогава, когато вече се яви постоянно, опрѣдѣлено прѣпитание,—а такова тогава е нѣмало.

Безъ съмнѣние, първобитното добиване на храната е довело човѣка до това, че той почналъ да наблюдава природата. Той забѣлѣзвалъ кѫдѣ по често намѣрвалъ извѣстни полезни растения, обръщалъ внимание, на кои растения живѣятъ тия насѣкоми, които той употрѣбявалъ за храна; забѣлѣзвалъ е най сетнѣ въ кое врѣме е намѣрвалъ една или друга храна. Като се е скиталъ отъ едно мѣсто на друго той, по такъвъ начинъ, вече си установилъ опрѣдѣленъ начинъ за живѣене. Идвало врѣмето за узрѣване на плодоветѣ и той се отправѣлъ въ тази мѣстность, кѫдѣто миналитѣ години е намѣрвалъ тази храна. По такъвъ начинъ той, както прѣлѣтнитѣ птици, мѣнявалъ постоянно своето мѣстожителство.

Като си е добивалъ по такъвъ начинъ храната, човѣкъ се е натъквалъ постоянно на различни прѣпятствия. Плодоветѣ по нѣкога висѣли доста на високо, съ голѣмъ трудъ е можалъ да изравя коренитѣ изъ земята съ рѫцѣтѣ си, не всѣкога му се давало да счупва орѣхитѣ съ зѫбитѣ си. Трѣбвало е значи да се обърне къмъ помощьта на орѫдия, каквито можелъ да намѣри готови въ природата. Тѣзи орѫдия, безъ съмнѣние, били *тоягата и камъка*. Съ тѣхъ той можелъ да събори плода, който висѣлъ на високо; съ камъка можелъ да разчупи и най якия орѣхъ; съ тояга съ остъръ край можалъ да разкопава земята, за да си достави вкусни корени. Практиката скоро показала какъвъ видъ трѣбва да има тоягата, за да бѫде сгодна за тая цѣль. Камъка сѫщо получилъ подходяща форма. И ето, че тѣзи именно първобитни орѫдия хората почватъ сега да приспособяватъ къмъ различнитѣ си работи, които трѣбвало да извършватъ всѣкидневно. Като забѣлѣзали, че камънитѣ могатъ да се разбиватъ съ камъни, тѣ почнали да ги очукватъ и да имъ придаватъ такава форма, каквато имъ била нуждна. Рѣзали тѣ съ каменни ножове; пробивали съ камъкъ съ заостренъ край. Всички тѣзи орѫдия обикновенно правѣли отъ кремъкъ, който лесно се чупи на

Каменни орждия.

парчета съ най разнообразна форма. Такива *каменни орждия* и сега още употрѣбяватъ нѣкои диви племена и нѣма нито една страна въ свѣта, кждѣто да не се намѣрватъ каменни орждия. И у насъ, въ Русия, се намѣрватъ такива „гръмовни стрѣли", които доказватъ, че и нашитѣ прадѣди сж употрѣбявали каменни орждия. Народа сега имъ приписва цѣлителна сила и мисли, че тѣ сж произлѣзли отъ грамотевиченъ ударъ.

Рис. 1.
Каменни ножове.

По послѣ човѣкътъ, като е искалъ да придаде по голѣма сила на удара си, допгълъ до мисълта да съедини камъка съ тоягата. То било още по

удобно и поради това, понеже можало по лесно да се държи съ рѫка за дървената дръжка. Камъка привързвали о тоягата здраво съ нѣкое влакнесто растение (конопъ, коприва и др.) или съ кората на нѣкое дърво (съ липа). По такъвъ начинъ се получавалъ чукъ, ако камъка е бивалъ тѫпъ, или пъкъ каменна брадва, ако камъка е билъ остъръ. Често едно и сѫщо орѫдие служило и за брадва и за чукъ. Старали се да усъвършенствуватъ и орѫдието, съ помощьта на което добивали корени отъ земята. То прѣдставлявало тояга съ извитъ остъръ край, съ който можало да се копае. Сега къмъ този извитъ край почнали да привързватъ изостренъ продълговатъ камъкъ. Той, безъ съмнѣние, изпълнявалъ длъжностьта си по добрѣ, запазвалъ се за по дълго врѣме и не се разкалчищвалъ, както дървото.

Рис. 2. Каменни брадви.

Сега вече човѣкътъ билъ въорѫженъ и се рѣшавалъ да встѫпи въ открита борба съ много жи-

вотни, съ които по рано не можалъ да излѣзе на глава. Сега нему вече било възможно да убива такива животни, които инъкъ не можалъ да улови. Той почва да ходи на ловъ за тѣхъ и да измисля такива орѫдия, съ които би могалъ да ги достигне на далечно растояние. Къмъ края на тоягата почналъ да привързва изостренъ камъкъ и тъй се получило *копие* — орѫжие, което само трѣбвало да хвърли съ сила за да достигне животното.

Копие.

Тъй като обаче рѫката не всѣкога била достатъчно силна, човѣкътъ почналъ да се стрѣми да усили удара по нѣкой начинъ. Отначало той измислилъ особенъ уредъ за хвърляне, който се състоялъ отъ тояга съ засѣчка на края, въ която засѣчка поставалъ края на копието и послѣ при хвърлянето тази тояга, като че подгонвала копието и съ това усилвала удара 1). За тази цѣль му служала и връвь, която той приготвялъ отъ плакнеститѣ растения.

Рис. 3. Австралийско приспособление за хвърляне на копие.

Лѫкъ.

Но най забѣлѣжителното откритие билъ лѫка. Той е сѫщо орѫдие за хвърляне на копие, само че това копие сега вече се *правѣло по кѫсо* и почнало да се нарича стрѣла. Лѫка се състои отъ опѫнатъ жилавъ пъртъ отъ каквото и да е растение, напр. тръстика; краищата на пърта се стѣгатъ съ връвь, тъй че връвьта била много обтегната. Стрѣлата се турѣла съ тѫшия край на връвьта (тетивата); съ едната рѫка се държала срѣдата на пърта, а съ

1) Подобно на стрѣлитѣ, които дѣцата си правятъ отъ *лигачка* (Бѣл. прѣвод.).

другата се теглѣла назадъ срѣлата и връвьта. Като се отпусне връвьта, пърта бърже се растѣга и, като обтѣгне връвьта, хвърля стрѣлата съ голѣма сила на далечно растояние

Въ устройството на това оржжие сж вложени много знания и опитъ, които първобитния човѣкъ е добилъ съ голѣмъ трудъ. Той трѣбвало да забѣлѣжи свойството, което иматъ клонитѣ на дърветата да се издигатъ наново, слѣдъ като ги е навелъ до земята. Но това е малко. Нему е било нуждно да съедини всичко това въ едно оржжие, подобно на което не намѣрвалъ въ природата. Тукъ вече се проявява човѣшкия творчески умъ.

Всѣка една часть на лжка и стрѣлата свидѣтелствува за дългия опитъ на човѣка; а съединението на тия части доказва, че той вече е работилъ съ своитѣ мисли надъ всички тѣзи наблюдения и съумѣлъ да забѣлѣжи нѣкои физически свойства на нѣщата. Като се ползувалъ отъ тѣхъ той построилъ съвършено ново оржжие. Това оржжие се указало толкова удобно, че нѣмало нужда отъ друго. Само огнѣстрѣлното оржжие можало да измѣсти лжка отъ употрѣбление.

Безъ съмнѣние лжка е доста късно изнамѣрване. Ний упомѣнахме за него за да свършимъ съ въпроса за оржджията отъ тоя родъ. Изобщо ний можемъ да прослѣдимъ доста точно историята на всѣко едно оржджие отъ старитѣ врѣмена; нъ нѣма никаква възможность да се укаже какви оржджия е ималъ човѣкъ, въ която и да е епоха на своя животъ.

Възможно е само приблизително да се установи такава послѣдователность. Обикновено се случва, че когато се введе въ употрѣбление каквото и да е ново изнамѣрване,—старото все още се държи, само че се ограничава неговото употрѣбление. По такъвъ начинъ щемъ—нещемъ трѣбва да говоримъ за оржджията, които принадлежатъ на различни врѣмена, на различни епохи, само да можемъ да укажемъ какъ изъ една форма на извѣстно оржджие е произлѣзла нова, по сгодна за употрѣбяване.

Културни растения.

Като се е хранѣлъ съ различни растения (съ корени, плодове, сѣмена, листа и пр.), човѣкътъ почналъ да наблюдава живота на тия растения. И той скоро забѣлѣзалъ, че тамъ, кждѣто падало нѣкое зърно, израствало ново подобно растение. Това той забѣлѣзвалъ дълго врѣме и все пакъ не му идѣло на умъ да вложи нарочно тия зърна въ земята, та да може пакъ да събере такива отъ новитѣ растения. Та и трудно му е било да се загрижи за това: първо, защото храната му не е била толкова много и той навѣрно е скжпѣлъ всѣко зърно и второ, като се е скиталъ по различни мѣста, не е можалъ да се надѣва, че пакъ той ще събере плодоветѣ.

Но по какъвъ начинъ човѣкъ е почналъ самъ да хвърля въ земята зърна, та да ги събира отъ ново? Много по лесно му е било да стори това съ такива растения, които давали доста много зърна, защото не му е било толкова жалко да се лиши отъ една или нѣколко шепи сѣме отъ тѣхъ. Отъ друга страна то е трѣбвало да бжде нѣкое едногодишно растение, надъ което не е било толкова трудно да направи такова наблюдение. Многогодишнитѣ растения трѣбва да се чакатъ дълго врѣме. Тѣ могатъ да се наблюваватъ само тогава, когато се живѣе дълго врѣме на едно и сжщо мѣсто.

Мисиръ и Ориз.

Такива растения се указали нѣколко. Въ Африка развъждали *мисиръ (мукурузъ)*, който, както е извѣстно, дава на едно стъбло по единъ или нѣколко мамуля, покрити съ множество едри зърна. Въ южна Азия такова растение се явява *ориза*, който при благоприятни условия дава голѣмо плодородие.

Когато пъкъ човѣкътъ е прѣминавалъ отъ по топлитѣ мѣста къмъ по студенитѣ, той вече не можалъ на новитѣ мѣста да разработва сжщитѣ растения; но за това пъкъ намѣрвалъ нови, къмъ които се опитвалъ да приложи сжщия опитъ. Той хвърлялъ новитѣ растения въ земята, като се надѣвалъ, че и тѣ ще дадатъ плодъ. Очакването му се оправдавало напълно и той развъждалъ все повече и повече растения. Едно отъ такивато растения, разпро-

странени по рано на всѣкждѣ, било *просото*. Много народи въ Африка и сега развъждатъ различни видове отъ това растение. И сега още се пѣе въ старитѣ руски пѣсни: „а пъкъ ний просо сѣяхме, сѣяхме . . . .", когато въ сѫщность тѣзи, който пѣятъ тази пѣсень, почти не сѣятъ просо или пъкъ сѣятъ много малко. Слѣдъ това се почнало обработването на *ячемика, пшеницата и ръжьта*. Всички тѣзи растения, безъ съмнѣние, се развъждали само въ тѣзи мѣста, кждѣто вирѣяли добрѣ, както това става и до сега. Просо. Ячмикт, пшеница и ръжь.

Човѣкътъ скоро забѣлѣзалъ, че тѣзи растения много по добрѣ растатъ, ако се пораздребни земята и слѣдъ това се положи зърното въ нея. Това е забѣлѣжилъ най добрѣ, когато е копаялъ корени отъ земята. Той забѣлѣжилъ, че на раздребнената земя всички растения растѣли по добрѣ. И той почналъ да раздребнява земята за да сѣе въ нея растенията. За раздробяване на земята почналъ да приспособява сѫщото това орждие, съ което изкопавалъ коренитѣ изъ земята. Новото обаче приспособление на това орждие повлѣкло и неговото измѣнение. За да му бжде по удобно и по сгодно за цѣльта, той правѣлъ дръжката му по дълга; увеличавалъ сѫщо и закривения му остъръ край, когато искалъ да разкопава земята по дълбоко.

Рис. 4. Патагонска мотика.

Най сетнѣ колкото повече се явявала нуждата отъ развъждането на растенията, толкова по трудно било да се изкопава за всѣко зърно отдѣлна трапчинка, та станало необходимо изведнажъ да се прѣ- Орало и плугъ.

кара цѣла брѣзда, въ която вече да се хвърлятъ зърната. Съ течение на врѣмето отъ това орѫдие се развило *оралото*, което се е измѣнявало споредъ мѣстностите и най сетнѣ отъ него се е развилъ съврѣменния *плугъ*. Нъ оралото и плуга сѫ вече доста късни изнамѣрвания. За тѣхното употрѣбление нуждно било прѣди всичко да се опитомятъ животни и да ги приучи за разработването на земята.

Разработването на растенията, разбира се, прѣдполага вече, че човѣкътъ се е установилъ на едно мѣсто за повече или по малко продължително врѣме. Ний вече указахме на това, че, като е прѣминавалъ отъ една мѣстность на друга за диряне на храна, човѣкътъ забѣлѣзвалъ въ кое мѣсто и кога намѣрва извѣстна храна. По такъвъ начинъ вече се е опрѣдѣляла границата на неговия скитнически животъ. Сега вече той оставалъ доста дълго врѣме на едно мѣсто, — поне до като узрѣе храната, която е посѣвалъ. Безъ съмнѣние той все пакъ е прѣминавалъ отъ едно мѣсто на друго, щомъ като е намѣрвалъ такова по удобно. Въ нѣкои случаи това било даже необходимо, като напр. ако земята слѣдъ нѣколко посѣви се изтощавала и не давала вече добъръ плодъ.

Ний говорихме по рано, че на човѣка е необходимо и растителна и животинска храна. Растителната той можалъ да си достави почти безъ всѣкакво орѫдие, а животинската можалъ да си достави само съ ловъ, за който били нуждни различни приспособления. Безъ съмнѣние, такава животинска храна, като червеи, насѣкоми и др. подобни, той можалъ да намѣри безъ трудъ; нъ тукъ ний говоримъ за топлокръвни животни — птицитѣ и млѣкопитающитѣ.

Ловъ и Земледѣлие.

Ловътъ билъ доста мѫченъ и труденъ, особено до като още нѣмало усъвършенствувано орѫжие, като напр. лѫка.

Разбира се, че за жената е било доста трудно да се занимава съ ловъ. Тя трѣбвало да носи и кърми дѣцата, които биха ѝ много прѣчили въ врѣме на ловъ. По такъвъ начинъ жената била принудена да

дири за себе си само растителна храна, когато мѫжътъ лесно можалъ да си достави и едната и другата. У нѣкои диви племена жената нѣма право да яде дивечъ. Нъ тъй като жената добивала повече растителна храна, отъ колкото мѫжа, и повече била запозната съ растенията, доста е вѣроятно, че тя е дошла до мисъльта да хвърля зърна въ земята, т. е. да сѣе растения. Това се потвърждава и отъ обстоятелствата, че въ много племена земледѣлието е женска работа.

Когато по такъвъ начинъ жената намѣрила срѣдство за добиване съ по малко трудъ по голѣмо количество храна, мѫжътъ почналъ да се ползува отъ храната, добита отъ жената; нъ за това пъкъ ѝ давалъ часть отъ своя ловъ.

По такъвъ начинъ и двѣтѣ страни имали необходимата храна и мѫжътъ можалъ още повече да се съсрѣдоточи на лова; добивътъ отъ лова е непостояненъ: ту много се получава, ту пъкъ съвсѣмъ нищо, — въ такъвъ случай е помагала храната добита отъ жената. На ловъ ставало нужда да се стои по дълго врѣме и безъ растителна храна мѫжътъ е билъ изложенъ на гладуване, тъй като не всѣкога може да се намѣри въ гората такава храна. Сега обаче мѫжътъ можалъ да си вземе нуждния запасъ и това е облегчавало неговия ловъ. По такъвъ начинъ е станало раздѣление на труда въ домакинството между мѫжътъ и жената.

Зърната на растенията, които сега почнали да съставляватъ постоянна храна на човѣка, често били покрити съ твърда люспа, както напр. овеса. Други пъкъ били доста твърди, та се изисквалъ доста голѣмъ трудъ за сдъвкването имъ.

Ръчна мелница.

За да може да махне люспата и да раздробява зърната, човѣкътъ почналъ да употрѣбява камънитѣ. Той или чукалъ зърната съ камъкъ, или пъкъ ги турялъ между камъне и ги разтривалъ. Такава е била първобитната мелница. Послѣ я усъвършенствували така, като почнали да въртятъ горния камъкъ сѫщо тъй, както сега хромеля, и така

се получила ржчната мелница. Такава ржчна мелница била извѣстна на Гърцитѣ още въ XII вѣкъ прѣди Рождество Христово, а твърдѣ за вѣрване е, че и по рано.

Приготвеното съ помощьта на такава мелница брашно служило за храна или само или пъкъ го смѣсвали съ вода, понеже било доста сухо. Така получената каша понѣкога подправѣли съ нѣщо сладко, напр. сокъ отъ захарна тръсть. Сега липсвалъ само огънь за да се научатъ да пекатъ хлѣбъ.

Като разтривали зърната между камънитѣ, лесно можали да забѣлѣжатъ, че и самитѣ камъни при това се изтриватъ. Отъ тукъ не било трудно да се догадятъ, че съ камъкъ могатъ да се изгладятъ неравноститѣ на другъ камъкъ и по такъвъ начинъ да го полировать.

Полировани каменни орждия.

Сега вече почнали да изглаждатъ грапавинитѣ на по раннитѣ каменни орждия и даже се научили да имъ пробиватъ дупки съ помощьта на остри камъни, и да имъ турятъ дръжки. Такива пробити и полировани каменни орждия сѫщо се намѣрватъ на всѣкждѣ.

Рис. 5. Полировани каменни брадви.

Врѣмето, когато сѫ се употрѣбявали каменнитѣ орѫдия, се нарича *„каменен вѣкъ“* и се дѣли на двѣ части: вѣкъ на *грубо очукания камъкъ* и вѣкъ на *полирования камъкъ*. Съ това обикновенно означаватъ доисторическитѣ врѣмена на нашитѣ прадѣди. Нъ, безъ съмнѣние, това всецѣло не опрѣдѣля врѣмето кога е билъ този „каменен вѣкъ“.

Та и послѣ, когато вече се запознали съ употрѣблението на металитѣ, когато настѫпилъ тъй наречения *„бронзовъ“*, а послѣ и *„желѣзенъ вѣкъ“*, —каменния вѣкъ продължавалъ своето сѫществуване. Често пѫти се случва да се намѣрватъ и каменни и бронзови орѫдия наедно.

Съ една дума това дѣление на вѣкове ни показва само, че отначало нѣкои орѫдия сѫ били каменни, а послѣ металически. Сѫщо така дѣлението каменния вѣкъ на двѣ—вѣкъ на очукания и вѣкъ на полирования камъкъ—показва само, че най напрѣдъ хората сѫ се научили само да очукватъ камънитѣ, а послѣ вече и да ги полироватъ.

Съ една дума никакви такива вѣкове въ сѫщность е нѣмало или по вѣрно всичкитѣ сѫ се прѣплитали. И до сега още сѫществуватъ каменни орѫдия, напр. хромель, каменна чугура и др. такива. Значало би, че каменния вѣкъ се продължава и до сега.

Когато човѣкътъ почналъ да употрѣбява за храна месо отъ едри животни, нему често се случвало да забѣлѣжи, че то се разлагало доста бърже и поради това става негодно за храна. А пѫкъ било нуждно месото да се скѫпи. Не толкова често се случвалъ щастливъ ловъ, който дава голѣмо количество храна. Да се изяде всичкия ловъ за единъ день не всѣкога било възможно, макаръ дивацитѣ да сѫ употрѣбявали за това всичкото си старание. Тѣхното усърдие въ това било толкова голѣмо, че, като се наядали, търкаляли се по земята за да могатъ нѣкакъ да помогнатъ съ това на смилането на храната. А слѣдъ такъвъ ситъ обѣдъ, често се е случвало да стоятъ дълго врѣме гладни.

Способи за запазване месото.

Съвършенно понятно е поради това желанието на първобитния човѣкъ да запази месото колкото е възможно за по дълго врѣме. Изхода отъ това положение е дала самата практика. Когато месото, добито отъ нѣкое животно, се разрѣзвало на парчета съ нѣкое остро орждие и стояло на слънце, то почвало да засъхва, да завѣхва. Да забѣлѣжи това е било много лесно, понеже човѣкътъ тогава живѣялъ въ такива страни, кждѣто слънчевата топлина е много по силна, отъ колкото въ нашитѣ мѣста; а слѣдователно и месото засъхвало по скоро.

Такова сушено месо, освѣнъ че се запазвало за дълго врѣме, но още и много по лесно се смилало; тъй че въ това откритие за човѣка се съединявали двѣ изгоди.

Освѣнъ това изсушеното месо, нарѣзано на парчета, било удобно да се носи при отиването на ловъ.

Този способъ за запазването на месото сжществува и сега: тъй се приготвятъ жамбони (пушене свински бутове). А по рано сушеното месо било още по разпространено. Скитическитѣ племена по южнорускитѣ полета, както разказватъ, ядѣли такова месо и, когато пжтували, го държали подъ сѣдлото.

Откритието на огъня.

Сега човѣкътъ направилъ такова откритие, на което било сждено да играе главна роля въ неговия животъ. Той самъ не подозиралъ важностьта на своето откритие и даже го направилъ съвършенно случайно. Това било *огъня*. Безъ съмнѣние човѣкътъ е знаялъ за сжществуването на огъня, понеже въ природата той често виждалъ какъ свѣткавицата (мълнията) запалва дърветата; нъ тоя огънь го плашелъ.

Въ всѣки случай огъня не може да се счита за откритие на човѣка до тогава, до като той не се научилъ да го управлява: да го добива, да го поддържа и да го гаси.

Не било трудно за човѣка да забѣлѣжи, че при бързото и непрѣкжснато пробиване дървото се стопля и даже се запалва Произлѣзлия по такъвъ

начинъ огънь не плашелъ човѣка: той знаялъ неговото произхождение и можалъ да го произвежда по свое желание.

Способа за добиване огънь у сегашнитѣ диви народи доказва, че това откритие било направено при пробиване. За добиване огънь обикновено се употрѣбява особенъ свръдѣлъ. Той се състои отъ едно дърво съ дупка, въ която се поставя тояга за въртене. Тази тояга се върти бърже и слѣдъ нѣколко минути се появява искра, която гледатъ да падне на прахапъ или суха трѣва и послѣ я раздухватъ. Отъ начало тази тояга въртѣли съ ржцѣ между длантитѣ си, а по послѣ за въртенето почнали да употрѣбяватъ различни приспособления. Тоягата овивали съ врьвь и я въртѣли, като дърпали ту единия ту другия край на врьвьта. Добиване огънь.

Рис. 6 Добиване огънь въ Австралия.

Разбира се, че добиването на огъня е ставало по лесно или по трудно, споредъ климата. Ако климата е билъ студенъ и влаженъ нуждно било да се върти по силно и по дълго врѣме. Да се открие огъня въ такива мѣста било почти невъзможно.

Слѣдователно и тука ний дохождаме до заключението, че огъня е билъ откритъ въ топлитѣ страни.

Когато той билъ откритъ, не било вече трудно

да се разпространи и въ съсѣднитѣ народи и страни. Тѣ можили просто да си доставятъ огънь безъ да го добиватъ съ въртене, тъй като това било доста трудно.

Рис. 7 Свръдел съ въ̀ръ за добиване огънь.

Поддържане на огъня.

Веднажъ добития огънь, старали сѫ се вече да го поддържатъ всячески. Поради това въ много народи сѫ се появили съсловия, обязностьта на които е била поддържането на огъня; а тъй като *огъня почнали да считатъ за божи даръ и даже богъ*, то и тѣзи хора се считали за божи служители. Тъй напр. у римлянитѣ весталкитѣ били длъжни да поддържатъ вѣченъ огънь на жертвеника на богинята Веста; а Веста е била богиня на домашното огнище. Значи първоначално обязностьта на весталкитѣ е била да поддържатъ огъня на огнището. Отъ това огнище послѣ вземали огънь, когато имали нужда. Въ рускитѣ приказки се разправя какъ бѣднитѣ ходили да искатъ отъ богатитѣ жарь, т. е. разпалени вѫглиша, които послѣ можали да раздухватъ и по такъвъ начинъ да се сдобиятъ съ огънь.

Добиването на огъня било доста трудно за единъ човѣкъ. Нуждно било да се държи тоягата здраво за да се поддържа по силно триене, та и

трѣбвало да вървятъ тонова много, че по нѣкога е ставало нужда да се смѣняватъ нѣколко души до като се получи огънь.

По такъвъ начинъ добиването на огъня изисквало съдѣйствието на много души — било дѣло общественно; *а най-много огня се считали за говорна, то и добиването му станало обществено-религиозенъ обрядъ.*

Въспоменаване за тоя обрядъ се е запазило и до сега въ Русия. Въ нѣкои мѣста на селищи пѫлятъ огньове. — На една дълга варлина турятъ едно колело, поставятъ тази варлина въ шейна и съ тѣхъ обикалятъ изъ селото; а вечерьта запалятъ варлината и колелото. Тази варлина показва тоягата, която въртѣли въ старо врѣме, когато добивали огънь.

Въ скоро врѣме у много народи влѣзалъ въ употрѣбление другъ малко измѣненъ способъ за добиване на огънь. Въртѣли не тоягата, а дървено тръгалце, турено на тоягата. Колелото показва, че нашитѣ (въ Русия) прадѣди си добивали огънь по такъвъ начинъ.

Невъзможно е да се изчислятъ всички услуги, които е донесалъ на човѣка открити огънь. Въ студена нощь той можалъ да се стрѣе на пладнения огънь. Това свойство на огъня дало на човѣка възможность да се прѣвели въ такива студени страни, кадѣто той не би можалъ да съществува безъ огънь.

Освѣнъ това човѣкътъ забѣлѣжилъ, че огъня го пази отъ вредитѣ влияния на лютитѣ звѣрове. И най-страшнитѣ даже отъ тѣхъ се бѣгатъ отъ огъня и човѣкътъ можалъ спокойно да спи подъ закрилата на тоя благодѣтеленъ богъ.

Сега вече за човѣка се открило широко поле, понеже огъня улеснявалъ развитѣ веществата най-разнообразни влияния. И първото нѣщо, съ което се занимавалъ човѣкътъ, било приготовлението на своята храна.

Огъньтъ давалъ възможность да се приготвяла храната по различни начини. Месото можало да се

опече на огъня, като се натъкне на нѣкоя изострена тояга; можало да се пече на вжглищата, когато огъня позагасне; най сетнѣ месото можало да се постави надъ горещия огънь, тъй че само пламъка да дѣйствува на него. Въ такъвъ случай се получавало пушено месо, което ний и до сега употрѣбяваме. Всички тия способи, очевидно, сж доста стари изнамирания.

Пещь. Скоро човѣкътъ се научилъ да устройва особени приспособления за печене на месото — първобитна пещь. Това е било просто каменна плоча, по нѣкога вглжбната, на която накладвали огънь. Когато плочата се нагорещивала и огъня поугасвалъ, махвали вжглищата и на нагорещената плоча пекли парчета месо.

Рис. 8 Пещь въ Полинезия (Тонго)

И сега въ рускитѣ пещи пекатъ просто на нагорещенитѣ камъни. Значи сжщия способъ, само че прѣнесенъ отъ улицата въ кжщи.

Тъй се е приготвяло месото. По сжщия начинъ човѣкътъ почналъ да пече плодове, корени и др., почналъ да запича зърната, отъ което получавали

особенъ вкусъ. Ний вече видѣхме по рано, че суровото брашно смѣсвали съ вода и ядѣли приготвената по такъвъ начинъ каша или тѣсто. Сега вече почнали да пекатъ това тесто и по такъвъ начинъ се научили да приготвятъ хлѣбъ.

Възкъряване водата.

Съ дѣйствието на огъня върху водата човѣкътъ се е запозналъ доста късно. И сега още има племена, на които е познатъ огъня, безъ обаче да имъ е извѣстно възваряването на водата. И дѣйствително за това е било нуждно на човѣка да изнамѣри по напрѣдъ глиненъ сѫдъ, въ който би можалъ да възвари вода.

Той безъ съмнѣние, е забѣлѣзалъ, че водата, като падне на нагорещенъ камъкъ, цвърчи и се обръща на пара; но това било още малко. Това открытие довело само къмъ туй, че, като забѣлѣзалъ приятната топлина на парата, почналъ нарочно да излива вода на нагорещенъ камъкъ, та да се сгорещи.

Отъ тукъ водятъ своето начало нашитѣ (въ Русия) бани. И сега правятъ на печкитѣ особено отдѣление, въ което турятъ горещи камъни и когато искатъ да „пустнатъ пара", заливатъ тѣзи камъни съ вода, отъ което цѣлата баня се напълва съ пара. Като изнамѣрили глинения сѫдъ и тогава не изведнажъ започнали да възваряватъ вода, както това се прави сега. Отъ най напрѣдъ за да стоплятъ вода туряли въ нея нагорещени камъни. Така сгорещяватъ вода и до сега въ тия случаи, когато нѣма достатъчно приспособления за обикновения способъ за варене вода или ако водата трѣбва да се стопли въ дървенъ сѫдъ.

Много важно значение е ималъ огъня за човѣка. Съ неговото изнамѣрване, човѣкътъ станалъ значително по независимъ отъ природата.

Сега вече той можалъ подъ покровителството на това благодѣтелно божество да се наема да пѫтува въ по студенитѣ страни. Огъньтъ замѣнявалъ за него слънчевата топлина. И човѣкътъ почналъ да сѫши и пази огъня.

Нуждно било да го запазватъ отъ дъжда и вѣтъра. И той почналъ да измисля различни способи за запазването му. Отъ най напрѣдъ той ограждалъ огъня отъ вѣтъра съ гъсти, шумести клони. Отъ начало той забивалъ въ земята клонитѣ само отъ тази страна, отъ къдѣто духалъ вѣтъра; нъ по послѣ, за да го допази отъ вѣтъра, който духалъ ту отъ тази, ту отъ друга посока, почналъ да го загражда отъ всички страни, като оставялъ само за себе си входъ.

Произхождение на жилището.

По такъвъ начинъ се появило жилището. Първоначално то е било по скоро жилище на огъня, отъ колкото на човѣка. На върха на това жилище, не ще и дума, се оставяло отверстие за да излиза дима. По такъвъ начинъ се достигнало до постойка прилична на сегашнитѣ „къщи безъ куминъ". Отъ тукъ по нататъкъ се развила къщата съ своята необходима принадлежность — огнището.

Може да се види чудно, защо отначало човѣкътъ се старалъ да построи къща за огъня, а послѣ вече за себе си. Това обаче е съвършено понятно, защото отначало човѣкътъ не се нуждаялъ отъ никакво жилище; и, ако по нѣкога дирѣлъ убѣжище отъ дъжда подъ клонитѣ на дърветата, то това още не може да се мисли за жилище.

Съ една дума жилището се появява тогава когато човѣкътъ отишелъ въ по студенитѣ страни. Между това огъня, необходимъ и въ топлитѣ страни, естествено е заставялъ човѣка да се замисля какъ да го запазва. Впрочемъ и въ топлитѣ страни човѣкътъ доста рано почналъ да прави за себе си отъ клоне нѣщо като къща; нъ този домъ или по вѣрно тази колиба не била дълговѣчна и хората начесто и мѣнявали съ друга нова. Съ една дума и този домъ далечъ не е това, което ний сега разбираме подъ това име.

По рано ний говорихме, че човѣкътъ се укривалъ отъ лошото врѣме и студа не само въ постройки отъ дърво, но и въ пещеритѣ, които самата природа му давала готови. При разкопкитѣ въ такива

Рис. 9 Австралийски жилища.

пещери се намиратъ несъмнѣни признаци за нѣкогашното имъ обитаване отъ човѣка, а именно кости и покжщнина.

Рис. 10 Кжща на жители отъ Огнената земя.

Безъ съмнѣние естествени, природни пещери е имало малко и човѣкътъ билъ принуденъ да се загрижи да си изкопае такива пещери съ помощьта на своитѣ орждия. Въ такъвъ случай той почналъ да приспособява тази пещера за своето удобство по добрѣ, отъ колкото това било възможно въ естественитѣ пещери.

Такива подземни жилища сжществуватъ у много народи, които живѣятъ въ студения сѣверъ, напр. у Ескимоситѣ. Тѣ си изкопаватъ такива жилища за зимно врѣме, а лѣтѣ живѣятъ въ палатки.

Рибна храна.

Огъньтъ ималъ важно значение и въ друго отношение. Той направилъ възможна за човѣка и рибната храна. Безъ съмнѣние човѣкътъ е знаелъ тази храна и прѣди откриването на огъня. Тогава той ядѣлъ рибата или съвършено сурова, или пъкъ сжщо, както и месото, изсушена на слънцето. Но рибата

засъхвала много по трудно, отъ колкото месото. За нейното засъхване се изисквало доста врѣме и, при това, често пъти този трудъ се указвалъ почти безплоденъ, тъй като рибата ставала твърда и безвкусна. Тогава още е нѣмало нито огънь, нито соль, а безъ тѣхъ рибата не е толкова приятна.

Съ откриването на огъня човѣкътъ се научилъ да пече и рибата и тогава вече можалъ да се заселва по брѣговетѣ на рѣкитѣ, кждѣто можалъ да намѣрва риба въ достатъчно количество.

Рис. 11 Разрушени Ескимоски жилища.

И така огъньтъ запазвалъ хората отъ студа, а рѣкитѣ имъ помагали да се движатъ понататъкъ, да отиватъ въ по студенитѣ мѣста и имъ давали храна, която приготвялъ се пакъ този благодѣтелъ

огънь. Не ще и дума, че не само рѣкитѣ сѫ били пѫтя на човѣка за по студенитѣ страни.

Не трѣбва да се мисли, че народитѣ, които сѫ се занимавали съ риболовство, сѫ ядѣли само риба; че ловджийскитѣ народи ядѣли само дивечь, а земледѣлскитѣ народи — само растителна храна. Обикновено се случва така, че народитѣ се занимаватъ съ всички тѣзи наедно; и, ако нѣкои наричатъ риболовци, ловджии или земледѣлци, — това показва само, че у тѣхъ прѣобладава едно отъ тия занятия. Това всѣкога лесно се обяснява съ обстоятелството, че мѣстностьта кѫдѣто тѣ живѣятъ, е особено благопраятна за което и да е отъ тоя занятия. Но ако мѣстностьта била благоприятна за много занятия, тогава народътъ се занимавалъ съ всичкитѣ и такъвъ народъ трудно може да се причисли къмъ една или друга група народи. Въ едно врѣме на годината, той бива земледѣлчески, въ друго — ловджийски, а въ трето — риболовски.

Когато рибната храна, благодарение на огъня, станала особено благоприятна, — човѣкътъ естествено се обърналъ къмъ риболовството и почналъ да измисля всевъзможни за това способи. Като наблюдавалъ живота на рибитѣ, той забѣлѣжилъ, че биватъ такива врѣмена, когато рибитѣ на орляци се движатъ въ рѣкитѣ или морето. Много лесно е било тогава за човѣка да си улови риба отъ водата или съ рѫцѣ, или съ другъ нѣкакѣвъ уредъ.

Най напрѣдъ човѣкътъ се обърналъ къмъ растенията и отъ тѣхнитѣ пръчки почналъ да плете кошници, съ които да си лови риба. Твърдѣ за вѣрване е, че и по рано е умѣялъ да плете отъ пръчки нѣщо като кошници; нъ сега вече той почналъ да усъвършенствува своето плетене и да го приспособява къмъ риболовството. И сега още ловятъ риба съ нороти, — особенъ родъ плетени кошници (както у насъ съ кошове. Бѣл. прѣв.)

Като се запозналь съ влакниститѣ растения и се научилъ да прави отъ тѣхъ върви, човѣкътъ почналъ да плете отъ тѣхъ мрѣжи, отначало доста про-

сти, а послѣ все по хубави и усъвършенствувани. Най разнообразнитѣ риболовни мрѣжи, които сѫ извѣстни сега, сѫ изнамѣрени отъ човѣка въ много старо врѣме. Имало е и други доста прости способи за ловене риба. По нѣкога прѣграждали съ плетъ нѣкой виръ и излавѣли набраната тамъ риба по единъ и другъ начинъ; по нѣкога пъкъ отравяли водата съ нѣкоя дѣйствующа на рибата отрова и слѣдъ това излавѣли изплувалата на повърхностьта на водата риба.

Но ако рибата бивала голѣма и обикновенитѣ мрѣжи се указвали незгодни, тогава човѣкътъ употрѣбявалъ сѫщитѣ орѫди, които употрѣбявалъ на ловъ срѣщу звѣроветѣ. Той хвърлялъ и на рибата своето копие, сега вече прѣвързано съ връвь, да може отново да си го изтегли. Такова копие се нарича *хартунъ*. Него обикновено употрѣбяватъ въ морето, особено при ловене на китове; а ако ловенето на рибата става въ рѣката, особено по плиткитѣ рѣки, — тогава връвьта се явява ненуждна. Въ такъвъ случай достатъчно е само да се продължи дървото на копието и да се получи тъй наречената *острога* (вила съ желѣзни рога, съ която се лови риба. Бѣл. прѣв.), съ която ловятъ и биятъ рибата нощно врѣме, като дъното на рѣката освѣтяватъ съ каквото и да е.

Колкото и първобитни да сѫ тия орѫдия, обаче тоя начинъ за ловене на риба е сѫществувалъ доста късно. За успѣшното риболовство на човѣка е било нуждно да изнамѣри нѣкакъвъ способъ да се движи по повърхностьта на водата, та да има възможность да прѣслѣдва рибата. Прѣди обаче да говоримъ за това, нека разкажемъ къмъ какво е довело човѣка плетенето на кошници.

Скоро човѣкътъ забѣлѣжилъ, че глината има свойството да задържа и не пропуща водата. Това той е забѣлѣзалъ случайно, напр. като слагалъ кошницата на глинената почва, той забѣлѣзвалъ, че полепената по кошницата глина не пропуща водата. Това го е навело на мисъльта да замазва кошницата

Глинени сѫдове.

съ глина; глината засъхвала и, по такъвъ начинъ, се получавалъ сждъ, който не пропущалъ водата.

Сега вече човѣкътъ се опитвалъ да възварява вода въ тоя сждъ. Дървенитѣ части, безъ съмнѣние, изгаряли и се указало, че глинения сждъ се пакъ не се разваля, и даже ставалъ по здравъ и вече не се разпуквалъ отъ влиянието на водата.

Тогава човѣкътъ почналъ да прави кошници, да ги измазва отъ вътрѣ съ глина и послѣ да пече тая плетена форма на огъня. Получавалъ се, по такъвъ начинъ глиненъ сждъ съ отпечатъци отъ плетенията на изгорѣлата кошница. Такива глинени сждове се намиратъ сжщо при разкопкитѣ.

Рис. 12. Глиненъ сждъ съ отпечатъци отъ плетене.

Слѣдъ това човѣкътъ се опитвалъ да прави глинени сждове само отъ глина безъ да си служи съ кошници и по такъвъ начинъ се появило *грънчарското изкуство.* Грънчарското колело е било изнамѣрено въ много старо врѣме; неговото обаче

изнамиране е било възможно само тогава, когато грънчарството станало специялность на особни майстори, които приготвяли изведнажъ голѣмо количество сѫдове. Отъ тъва слѣдва заключението, че грънчарското колело е сравнително доста късно откритие, а отъ начало гърнетата и всевъзможнитѣ други сѫдове правѣли съ рѫка.

Сега пъкъ ще раскажемъ за опитомяването на животнитѣ, което е имало, па и до сега още има, важно значение за живота на човѣка. Опитомяване на животнитѣ.

Нѣкои животни още отъ старо врѣме съпровождали човѣка. По нѣкога даже тѣхъ не трѣбва да счичаме за питомни, понеже тѣ сѫ бояли отъ него; но живѣятъ заедно съ него, защото около него намѣрватъ нуждната за себе си храна. Тѣ се хранятъ обикновено съ сѫщото, съ което се храни човѣкътъ или пъкъ съ ненуждниттѣ остатъци отъ неговата храна. Първо мѣсто отъ тѣзи животни заема *кучето*. Куче. То не е особено взискателно въ храната, задоволява се почти само съ голитѣ кости отъ изядениттѣ животни и много обича човѣшкитѣ извержения. Доста за вѣрване е, че това имено обстоятелство го е заставило да слѣдва човѣка. Постоянната му близость до човѣка сама, безъ всѣкакви отъ страна на човѣка старания, е опитомило кучето. Много лесно е било неговото опитомяване. Достатъчно е било само да му се хвърли каквото и да е ненуждно парче храна или гола кость и кучето вече ставало почти напълно питомо, лъскаво и прѣданно на своя хазяинъ, т. е. на тогова, който му е хвърлилъ първата кость.

И човѣкътъ се стараялъ да извлече полза отъ това животно. Първата нагова мисъль е била дали и кучето не може да се яде, както другитѣ животни. Оказало се, че тъзи мисъль е лесно изпълнима и човѣкътъ почналъ да отхранва кучета, т. е. да ги храни съ непотрѣбнитѣ остатъци отъ своята храна съ цѣль да употрѣбява за храна тия кучета. Безъ съмнѣние колкото повече тѣ се умножавали, толкова живота на човѣка билъ по обезпеченъ и за

това той се грижилъ да развъжда кучета. Като забѣлѣзалъ, че и кучето, като него, лови птици и животни за храна, човѣкътъ естествено го взелъ за съюзникъ и почналъ да го приучва на ловъ; но, не ще и дума, отнемалъ отъ него хванатия дивечъ, като му давалъ малка часть. Той почналъ да го приучва да лови не само дребенъ дивечъ, но и звѣроветѣ, отъ които се страхувало и кучето. Той отправѣлъ въ слѣдитѣ на дивитѣ звѣрове — неговитѣ и на кучето естествени врагове—по много кучета. Не възможно е да се изчислятъ всичкитѣ ползи, които човѣкътъ съумѣлъ да извлече отъ кучето; пъкъ и това не е толкова необходимо, защото всѣкиму е извѣстно.

Свиня. Както кучето и *свинята* не се отличавала съ особена придирчивость въ храната. Това животно се указало много по прѣдразположено да тлъстѣе и лесно се насищало; нъ пъкъ освѣнъ това то не проявило никаква друга способность. И до сега още свинитѣ иматъ това значение за човѣка; нъ за това пъкъ въ това отношение надминаватъ всички други животни.

Но, ако опитомяването на кучето и свинята се указало толкова леко, какъ е можалъ човѣкътъ да опитоми другитѣ животни, много по придирчиви въ храната и които не се хранятъ съ сѫщата храна, както човѣка?

Способи за опитомяването имало доста много. Първо човѣкътъ, като ходѣлъ на ловъ, често намѣрвалъ гнѣздата и леглата на животнитѣ съ тѣхнитѣ безпомощни птиченца и малки рожби, които лесно можалъ да вземе живи. Отъ тукъ не е било толкова трудно да доде до мисъльта да отхранва тѣзи малки животни въ кѫщи, та да порастнатъ и изпълняватъ сѫщата служба, каквато изпълняватъ и тѣхнитѣ неопитомени родители; отъ тукъ не е било толкова далечъ до домашното развъждане на тия животни. Че животнитѣ можали да се опитомяватъ по такъвъ начинъ, ни показватъ многочисленитѣ случаи, когато животно, взето още отъ малко въ кѫщи, се опитомява до толкова, че даже нѣма нужда да се запира

или вързва. Но, безъ съмнѣние, не всички животни се указали способни за опитомяване.

Нѣкои отъ тѣхъ, по своя начинъ за живѣене, никакъ не можали да се опитомяватъ. Такива сѫ напр. хищнитѣ животни, които искатъ непрѣменно месна храна и, слѣдователно, могатъ да живѣятъ съ човѣка само при особни условия, при особно отглеждане, пъкъ и обикновено много лошо се развъждатъ. Само по себе се разбира, че такива животни човѣкътъ можалъ да развъжда само за забавление, защото, при голѣмата трудность за отглеждането имъ, тѣ не му принасяли почти никаква полза, а повечето принасяли врѣда, защото не оставяли спокойни другитѣ домашни животни.

Котка.

Отъ тѣзи хищни животни само едно могло да се опитоми; нъ пъкъ то се указало много сгодно за изтрѣблението на врѣднитѣ животни, които съпровождали човѣка. Това било *Котката*. Нейното обаче опитомяване се дължи собствено не на човѣка, а на мишкитѣ. Котката бърже привикнала на присѫтствието на човѣка, който скоро разбралъ, че тя му принася полза и за това се отнасялъ съ нея благосклонно, макаръ да не я хранѣлъ. Въ всѣко отношение било по добрѣ: гладната котка ловѣла мишкитѣ и той билъ по спокоенъ. Наистина тя често обичала да се полакомява за каквото и да е отъ хазяйството на човѣка; но това не всѣкога ѝ се удавало, а освѣнъ това всѣкога влѣчало подиръ себе си нѣкои неприятности за нея.

Трѣбва да се помни обаче, че всички тѣзи опитомени или опитомявани животни не били още домашни по тази проста причина, че първоначално човѣкътъ самъ не живѣялъ още въ едно опрѣдѣлено мѣсто, слѣдователно и тѣ прѣминавали отъ едно мѣсто на друго заедно съ човѣка. Котката можала да се настани при жилището на човѣка едва тогава, когато вече той почналъ да се занимава съ разработването на растения, понеже само тогава се явяватъ постоянни спѫтници на човѣка полскитѣ мишки, най дъбрата храна на котката. Послѣ тѣзи полски мишки се прѣселили

въ дома на човѣка, а съ тѣхъ заедно и котката станала домашно животно.

Когато човѣкътъ намѣрилъ способъ да приготвя върви отъ влакнеститѣ растения, той вече можалъ да си приготвя такова орѫдие, съ което можалъ да си доставя нѣкои животни живи. Има мого способи за такова ловене. Отъ връвьта се прави бримка и се хвърля при гоненето на животното, като едина край на връвьта остане въ рѫката. Бримката стѣга шията на животното и по такъвъ начинъ човѣкътъ го улавя. У Американскитѣ червенокожи сѫществува другъ способъ. На края на връвьта се навързватъ нѣкои тѣжки прѣдмети, напр. камъне, и при гонянето, връвьта се хвърля така, че като ударитъ животното въ краката или шията, да го спѫнатъ, като го омотаятъ. Животното пада и човѣкътъ се разпорежда съ него както иска. По такъвъ начинъ Американцитѣ ловятъ диви коне, които послѣ опитомяватъ.

Овца и коза.

Прѣди всичко човѣкътъ опитомилъ *овцата* и *козата*, които отначало рзвъждалъ за месото, а послѣ за млѣкото. Ний знаемъ положително, че въ стара Гърция напр. козитѣ и овцитѣ доили както кравитѣ. Едва слѣдъ много врѣме човѣкътъ добилъ възможность да се ползува отъ вълната на овцетѣ за приготвяне на различни платове: но за това пъкъ нему му е било нужно да умѣе да обработва влакнести растения и да приготвя платове отъ тѣхъ.

Коне, крави, камили, елени и пр.

По нататъшното опитомяване на животнитѣ вървѣло въ различнитѣ страни по различни пътища. Така: въ едни мѣста развъждали *камили*, въ други — *коне*, въ трети — *крави*, *елени* и пр. Безъ съмнѣние най разпространено било развъждането и отглеждането на *конетъ* и *кравитъ*. Тѣзи животни се срѣщатъ почти навсѣкѫдѣ и прѣдставляватъ множество различни породи. Да се говори за тѣхното значение не е нуждно, понеже това е добрѣ извѣстно всѣкиму.

Всички тѣзи животни вече станали домашни. Човѣкътъ даже имъ построявалъ помѣщение за нощуване и зимуване.

Рис. 13. Патагонци на ловъ. Единъ лови гуанако, другъ убива кугуаръ.

Не трѣбва обаче да се забравя, че човѣкътъ почналъ да ги опитомява въ тѣзи врѣмена, когато още е нѣмалъ постоянно жилище. Какъ е можалъ тогава да опитомява животнитѣ? Първото нѣщо, което той достигналъ било, безъ съмнѣние, че той съумѣлъ да упази съ своитѣ грижи необходимото за своя животъ животно. Той видѣлъ, че животнитѣ живѣятъ на стада, като прѣминаватъ отъ едно мѣсто на друго. Отначало нему уйдисвало да ходи на ловъ за тѣхъ; скоро обаче този ловъ се указалъ не толкова удобенъ. Животнитѣ се плашели и избѣгвали толкова далечъ, че на човѣка било почти невъзможно отново да ги намѣри; а запаса отъ лова или се развалялъ и пропадалъ безцѣлно или пъкъ се указвалъ недостатъченъ и не можало да му стигне до като хване друго животно. И човѣкътъ малко по малко дошелъ до мисъльта да живѣе дружески съ тия стада и, само когато има нужда, убивалъ отъ стадото това или онова животно. Безъ съмнѣние за да покаже своето добро отнасяне къмъ тѣзи животни, той трѣбвало да имъ даде да почувствуватъ неговата грижа за тѣхъ.

И ето човѣкътъ почва да пасе тия стада. Той вече не нападалъ на тѣхъ, а ги защищавалъ отъ нападението на дивитѣ звѣрове. Той закарвалъ стадата на такива мѣста, кѫдѣто имало за тѣхъ добра паша. И самото животно почнало да цѣни грижитѣ на човѣка: то живѣе сега по добрѣ и чувствува, че човѣкътъ е неговъ другарь. Но, когато човѣкътъ почналъ да се занимава съ пастирство, начина на живота му трѣбвало да се промѣни. Сега вече той дирялъ храна не за себе си, а за животнитѣ, които съставлявали главното му прѣпитание. И за него станало необходимо постоянно да прѣминава отъ едно мѣсто на друго, да бѫде скитникъ. Всѣко врѣме на годината го заставяло да прѣминава въ една или друга мѣстность, кѫдѣто можалъ да намѣри нуждната за животнитѣ храна.

Разбира се, че при такъвъ начинъ на живѣние и дума не може да става за земледѣлие, за

обработването на земята, която човѣкътъ трѣбвало постоянно да напуща.

Но и при това на човѣка било нуждно да се замисля, какъ да подобри живота на своитѣ животни зимно врѣме. Зимата е гладно врѣме. На животнитѣ често се случва да гладуватъ и въ мѣста, кѫдѣто пада снѣгъ, сѫ принудени да дирятъ и изрѣвятъ изъ подъ снѣга замръзналата трѣва. И ето че за човѣка станало нужда да трупа запасъ отъ трѣва за животнитѣ. Тъй като той ималъ твърдѣ много животни, то и запаса отъ сѣно трѣбвало да бѫде голѣмъ.

Нѣкои прѣдполагатъ, че тѣзи народи сѫ прѣминали къмъ земледѣлие именно затова, щото по такъвъ начинъ да добиятъ достатъчно количество храна за своитѣ стада, а слѣдъ това вече почнали да се хранятъ съ сѫщитѣ растения, които развъждали за животнитѣ. Безъ съмнѣние това е доста възможно, но, не ще и дума, не на всѣкѫдѣ работата е вървѣла по еднакъвъ редъ. Въ мѣста, кѫдѣто имало особено много растителна храна, човѣкътъ най напрѣдъ се е заловилъ съ развъждането на хлѣбни, плодовити и др. растения; а тамъ, кѫдѣто е имало много дивечь, отначало той се е заловилъ съ опитомяването на животнитѣ, а послѣ вече прѣминалъ къмъ обработката на хлѣбни растения.

У много народи най сетнѣ и едното и другото можали да се развиватъ едноврѣменно. И въ сѫщность ний срѣщаме народи съ най разнообразни начини на живѣене: едни само пасатъ своитѣ стада и съвсѣмъ не се занимаватъ съ земледѣлие; други пъкъ се занимаватъ съ земледѣлие, разбира се, съвършено първобитно и почти никакъ не сѫ запознати съ опитомяването на животнитѣ.

Чергарскитѣ, скитнически народи обикновенно възникватъ въ обширнитѣ степни пространства, които даватъ обилна храна за животнитѣ имъ. Въ нашитѣ южноруски степи въ старитѣ врѣмена сѫ се скитали такива племена: половци, печенеги и др. И до сега още у насъ, въ Русия, има такива племена,

напр. киргизитѣ. Татаритѣ, които въ XIII вѣкъ покорили руситѣ, били сѫщо такива скитници; а и до сега още въ азиятскитѣ степи се скитатъ многочислени монголски племена.

Мореплаване.

Сега е нуждно да разгледаме какви срѣдства е изнамѣрилъ човѣкъ за прѣминаване прѣзъ водата. Разнитѣ видове варки, ладии, кораби, безъ да се гледа на различната имъ форма, прѣдставляватъ изобщо единъ и сѫщи видъ: издълбано продълговато съ овална форма дърво.

Като живѣялъ около водата, човѣкътъ още отдавна забѣлѣжилъ, че едни нѣща потъватъ въ водата, а други, наопаки, плаватъ; но още не се е досѣщалъ да си направи какво да е приспособление за плаване. На тая мисъль можало да го наведе такъвъ случай, когато, като паднѣлъ въ водата и искалъ да излѣзе отъ тамъ, се залавялъ за нѣкоя плаваща греда или дъска и виждалъ, че този дървенъ прѣдметъ му указва голѣма подкрѣпа въ плаването. Слѣдъ това вече той, като се отправялъ нѣкждѣ по морето или рѣката, можалъ да употрѣби такава помощь съвършено съзнателно.

Плотъ.

Сега нему се поискало повече. Той почналъ да се замисля надъ това щото никакъ да не се потапя въ водата. И той почналъ да увеличава количеството на гредитѣ и да ги залавя. По такъвъ начинъ си получилъ той наречения *плотъ*, който човѣкътъ можалъ или да пустне по течението, или пъкъ да тика, като се опира на дъното на рѣката съ нѣкоя вѫрлина. Като плувалъ съ плота, човѣкътъ лесно можалъ да забѣлѣжи, че когато има вѣтъръ, плота плува по бърже, че вѣтърътъ се удря въ човѣка и по такъвъ начинъ засилва и плота. Отъ тука се породила мисъльта да направи мачта съ платно, което платно означало било много просто, такова, каквото човѣкътъ можалъ да приготвя отъ влакнеститѣ части на растенията. Доста вѣроятно е, че тъзи работа първоначално е изпълнявала рогозка, изплетена отъ лика; а по рано, възможно е да се е употрѣвявалъ просто широкъ пластъ дървена кора или лико.

Но плота е много непохватенъ въ своитѣ движения и много трудно се управлява. Сега човѣкътъ почва да замисля за приспобление за по свободно движение. Той забѣлѣзалъ, че една голѣма греда може да го удържи надъ водата; само че тя не е устойчива и се върти. Случвать се обаче и такива греди, които не се въртятъ въ водата. Това бива именно въ такъвъ случай, когато гредата е до нѣкждѣ стѣснена отъ едната страна. И човѣкътъ почналъ да си слижи и съ такива греди.

Лодка.

Сега за да може да построи лодка, първоначално прилична на корито, на човѣка оставало само да издълбае на тъзи греда помѣщение за себе си. Лесно е обаче де се каже да се издълбае; нъ да се направи, това и при сегашнитѣ усъвършенствувани инструменти не е твърдѣ лесно, а какво е било въ врѣмето на каменната брадва? Безъ съмнѣние тогава човѣкътъ за да издълбае е употрѣбявалъ твърдѣ много врѣме. Скоро обаче той измислилъ другъ по лесенъ способъ за дълбание, именно чрѣзъ изгоряване. Наклаждалъ огънь на гредата, угасялъ го, изтъргвалъ изгорѣлата часть на дървото и продължавалъ това до тогава, до като се достигнело до нуждната дълбочина. Сега вече за човѣка не било трудно да усъвършенствува тази лодка - корито и да ѝ придаде форма на сегашната варка (ладия). Заедно съ това е изнамѣрено и веслото (лопатата); то е направено по образеца на човѣшката рѫка. По нататъкъ идатъ всевъзможни усъвършенствувания: правятъ дървения скелетъ на лодката отъ отдѣлни дъски и обшивали цѣлата лодка съ обтегнати кожи за да не прѣминава водата или пъкъ замазвали съ смола всички останали между дъскитѣ разстрози. Съ една дума работата сега вървѣла доста легко: и лодката и платната растатъ и достигатъ до кораба.

Лодката не само давала възможность на човѣка съ удобство да се занимава съ риболовство, но и облегчавала съобщението между хората, безъ съмнѣние, кждѣто имало удобни за плаване рѣки, езера или морета. Като прѣплувалъ отъ единъ ос-

тровъ на другъ, човѣкътъ намѣрвалъ нови мѣста за заселване и по такъвъ начинъ се распространявалъ все по далечь и по далечь по земното кълбо. Плаването по море играло голѣма роля за разпространение хората по земното кълбо, както напр. въ Австралия, която е заобиколена съ купъ отъ различна голѣмина острови. Сѫщото е било и въ стария свѣтъ въ областьта на срѣдиземното море и особено въ тази му часть, която лежи между западния брѣгъ на Мала Азия и Балканския Полуостровъ, т. е. въ Егейското Море или Архипелага.

Рис. 14. Австралийци съ своитѣ канци ловятъ риба.

Дрехи. До сега ний не говорихме нищо за дрехитѣ на първобитния човѣкъ. Това произхождаше отъ обстоятелството, че първобитнятъ човѣкъ не се е нуждаялъ отъ дрехи, понеже е живѣлъ въ топлитѣ страни. Ако понѣкога врѣмето и да го е заставѣло да трепери отъ студъ, въ всѣки случай обаче той е ималъ достатъчно други грижи за сѫществуването

си; тъй че тоя въпросъ естественно е оставалъ на заденъ планъ, щомъ като отпово е огрѣвало горѣщото тропическо слънце. А когато човѣкътъ открилъ способъ за добиване на огъня, тогава още по малко се е чувствувала нуждата отъ дрехи, тъй като даже нощно врѣме той можалъ да се грѣе около огъня.

Въпроса за дрехитѣ все повече и повече изпъквалъ тогава, когато човѣкътъ почналъ да прѣминава отъ топлитѣ въ по студенитѣ страни. Тукъ той естественно почналъ да употрѣбява за прикриване на тѣлото си това, което му давала природата. Прѣди всичко той видѣлъ, че животнитѣ, които живѣяли около него, прѣкарватъ безъ всѣкаква дреха; но за това пъкъ иматъ топли кожи. Като нѣмалъ нищо друго, човѣкътъ естественно почналъ да покрива тѣлото си съ кожитѣ на убититѣ животни.

Кожи и тѣхното щавене.

Но тукъ той се натъкналъ на неудобство, понеже кожата, тъй както се вземала отъ животнитѣ, била съвършенно груба. И ето че човѣкътъ се замислилъ щото да може нѣкакъ да направи кожата по мегка. Той я стъргалъ, кисналъ, мачкалъ и наконецъ достигналъ извѣстни резултати. Най сетнѣ той намѣрилъ нѣкои вещества за щавене, които вече изведнъжъ докарватъ кожата до нуждната мегкость. Какъ се открити тия вещества, трудно е да се укаже. Може само да се укаже, че въ много първобитни народи било извѣстно дѣйствието на изгнилия боклукъ върху кожата.

Платъ.

Слѣдъ откриването способа да тъкатъ отъ влакната на растенията, почнали да употрѣбяватъ за покриване на тѣлото си различни платове. Отначало, безъ съмнѣние, обвивали тѣлото си съ голѣми парчета платъ, а послѣ полека-лека се научили да съшиватъ отдѣлнитѣ парчета, за което вмѣсто игли употрѣбявали рибни кости, отъ което се получило нѣщо като роба, най напрѣдъ безъ ръкави, а послѣ вече и съ ръкави

Дрехи и украшения.

Дрехитѣ въ много отношения трудно се отличаватъ отъ украшенията. Въ много народи, които не знаятъ съвършено никаква дреха, има обичай да

укачватъ на отдѣлнитѣ части на тѣлото си парчета платъ, очевидно съ цѣль да украсятъ своята фигура. Парчетата платъ често пѫти тъй накачватъ по тѣлото си, че никакъ не могатъ да ги защищаватъ отъ студа или дъжда. Явно е, че това е вече не дрехи, а просто украшения.

Въ такъвъ случай въ дрехитѣ ний трѣбва да отличаваме необходимото отъ това, което служи само за украшение. Обикновено едното и другото сѫ съединени. И най необходимата си дреха човѣкъ се старае да направи по красива и, да я ошие по какъвъ да е теркъ, или да ѝ придаде по красива форма.

Но колкото по настоятелно се явявала за човѣка необходимостьта да облича своето тѣло, толкова по назаденъ планъ оставали украшенията. Въ народи, които живѣятъ въ топлитѣ страни, ний срѣщаме най разнообразни украшения: лицето и тѣлото боядисватъ съ различни бои, натъкватъ по коситѣ си птичи пера и самитѣ си коси, до колкото е възможно, причесватъ по особенъ начинъ. Всичко това, безъ съмнѣние, има видъ само на украшения. Наопаки, на крайния сѣверъ, въ страната на постояннитѣ снѣгове и ледове, ний намѣрваме човѣка цѣлъ, отъ главата до краката, зашитъ въ кожи и можемъ ясно да видимъ, че всѣка часть отъ неговото облѣкло е приспособена за необходимитѣ му движения и за тава почти съвсѣмъ не се срѣщатъ украшения. Красотата на дрехата тукъ се състои само въ красотата на самия материялъ, т. е. въ красотата на кожата.

Метали.

Сега ни остава още да разкажемъ, какъ човѣкътъ е достигналъ до обработването на металитѣ.

Мѣдь.

Първиятъ металъ, който узналъ човѣкътъ, била *мѣдьта*. Тя се срѣща въ природата въ чистъ видъ, тъй че нему не било трудно да намѣри нейнитѣ парчета. Не било трудно сѫщо да забѣлѣжи, че този металъ има особено свойство — той е по мегкъ отъ камъка и не се разчупва, както камъка, на парчета, а ласно получава нуждната форма. Но за това пъкъ този металъ се указалъ по неудобенъ отъ камъка:

той билъ твърдѣ мегкъ и поради това не можалъ да служи за приготвяне на оржжия; него можали да употрѣбяватъ само за украшение. По послѣ било забѣлѣзано и влиянието на огъня върху този металъ: указало се, че той се разтопява. Какъ човѣкътъ е дошелъ до това, лесно можемъ да си прѣдставимъ, като си припомнимъ, че той често трѣбвало да нагрѣва камъни или за печене нѣщо или пъкъ за възваряване вода.

Тъй като отначало човѣкътъ не отличавалъ камъка отъ метала, той правѣлъ съ метала сжщото, каквото съ камъка. Дълго врѣме, безъ съмнѣние, е трѣбвало човѣкътъ да поработи, до като намѣри способъ за приготвяне оржжия отъ металъ. За това е било нуждно да намѣри такъвъ металъ, който да е достатъчно твърдъ. Този металъ билъ *бронза*. Той се отличава съ това, че се топи много по лесно отъ мѣдьта. Бронзъ.

Но бронзъ не се срѣща въ природата: той е искуствена смѣсь отъ мѣдь съ не голѣмо количество олово. Значи, за човѣка е било нуждно прѣди всичко да намѣри *олово*, да умѣе да го разтопява и да го смѣсва съ мѣдьта. Олово.

Само по себе се разбира, че за такова откритие сж биле нуждни особено благоприятни условия. Нуждно е било щото въ едно и сжщо мѣсто да може да се намѣри и мѣдь и олово, а такива мѣста на земното кжлбо сж малко. Поради това разглеждането намѣренитѣ бронзови вещи може да ни даде възможность да разберемъ отъ кждѣ е можало да се разпространи употрѣблението на бронзовитѣ оржжия.

Че тѣ сж се разпространили отъ едно кое да е мѣсто, за това особено ясно говори обстоятелството, че всички бронзови вещи, които се намѣрватъ при разкопкитѣ, доста приличатъ една на друга. Прѣдполагатъ, че бронзътъ се разпространилъ отъ Азия, а имено отъ мѣстностьта, която лежи между Уралъ и Алтай, кждѣто се намѣрва и мѣдь и олово.

Около това врѣме, а на нѣкои мѣста, може би,

и по рано, почнало да влиза въ употрѣбление и желѣзото. Неговото обработване било много по трудно и не всѣкиму се удавало това. Ковачитѣ, които се занимавали съ обработването на желѣзото, сѫ се смѣтали за нѣкакви магьосници. Тъзи мълва се поддържала още съ това, че тѣ, като отивали въ нѣкои мѣста, кѫдѣто народътъ не билъ запознатъ съ употрѣблението на желѣзото, живѣели съвършено отдѣлно отъ народа, като чуждъ народъ, и съ това произвеждали още по голѣмо впечатление на магьосници.

Желѣзо.

Злато и сребро.

Златото и *среброто* били сѫщо извѣстни въ най старо врѣме. Безъ съмнѣние, тѣзи метали били разпространени не на всѣкѫдѣ еднакво. Въ едни мѣста повече било златото, а въ други — среброто. Отъ най напрѣдъ тѣзи метали се употрѣбявали за украшения, които укачвали на врата, като огърлица, и на рѫцѣтѣ и краката, като гривни.

Когато Европейцитѣ открили Америка, се много зачудили, като намѣрили у Американскитѣ племена златни украшения.

Още въ старо врѣме златото и срѣброто почнали да употрѣбяватъ като пари, които носѣли тъй сѫщо както и по рано въ видъ на украшения и споредъ нуждата отрѣзвали отъ тѣхъ, колкото било нуждно да се заплати. Дългитѣ златни и сребърни пръчки, които изображавали паритѣ, се овивали около шията. По какъвъ начинъ и защо златото и среброто почнали да употрѣбяватъ като пари, ще говоримъ по послѣ.

Тъй като метали се намѣрвали не на всѣкѫдѣ, то тѣхното разпространение непрѣменно е свързано съ честитѣ съобщения между хората. Размѣняването произведенията отъ една земя съ произведенията на друга е произлѣзло още въ тия отдалечени врѣмена. Нѣкои народи, като прѣминавали отъ едно мѣсто на друго, прѣнасяли стоки отъ една мѣстность на друга, — станали търговски народи. Първоначално, безъ съмнѣние, това сѫ били чергарскитѣ народи; послѣ, когато хората се научили да пѫтуватъ по водата, станали търговци, приморскитѣ народи, — добри мо-

ряци, сѫщо такива морски скитници. Поради това въ старо врѣме търговцитѣ били непрѣменно пѫтешественици и обикновено чужденци.

И у насъ въ Русия сѫ идвали сѫщо такива гости, т. е. чужденци, които докарвали задморски стоки и ги излагали на *пазаря*. За търговията впрочемъ ще има да говоримъ по послѣ.

Опивающа вещества.

До сега ний говорихме за това, което е било необходимо на човѣка за поддържане своя животъ. Но освѣнъ тѣзи полезни изнамѣрвания, още въ най стари врѣмена и по всичкитѣ части на земното кълбо ний срѣщаме употрѣбяването за храна такива продукти, които доставятъ на човѣка само едно удоволствие, а по нѣкога даже дѣйствуватъ врѣдно на здравието, като произвеждатъ опиване. За вѣрване е, че първобитниятъ човѣкъ не е можалъ напълно ясно да схваща и съзнава врѣдата отъ употрѣблението на такива опиваюци вещества.

И въ наше врѣме има много такива хора, които не признаватъ врѣдата отъ пиянството или пушенето тютюнъ, макаръ науката вече да е доказала, че такава врѣда сѫществува и даже е обяснила въ какво именно се състои тя. За първобитния човѣкъ е било невъзможно да забѣлѣжи бавното врѣдно дѣйствие на опивателнитѣ вещества, а приятното опиване, съединено обикновено съ възбуждане го заставяло да вижда и въ тѣзи вещества добрата страна.

Освѣнъ това, ако вземемъ въ внимание това огромно физическо и умствено напрѣгане, което първобитниятъ човѣкъ трѣбвало да употрѣби въ борбата си съ природата, въ непристанната грижа за насѫщния хлѣбъ, за подобрение своето материално положение, тогава намъ ще стане съвършено ясно, защо толкова човѣкътъ е обикналъ тѣзи опивателни вещества. Тѣ дѣйствително му указвали голѣма подръжка. Тѣ го подкрѣпяли въ минутитѣ, когато чувствувалъ силна умора; вливали въ него нови сили; а послѣ, когато прѣминавало тѣхното възбудително дѣйствие, човѣкътъ се унасялъ въ сънь, който му

давалъ необходимия отдихъ и го освѣжавалъ за нова работа.

Човѣкътъ не разбиралъ отъ кѫдѣ произлиза това чудесно дѣйствие на тѣзи вещества и приписвалъ това дѣйствие на божество, което се намирало въ питието. Това божество му се виждало добро и той почналъ да му се покланя. Въ много народи тѣзи питиета се почитатъ като богове и даже такива богове, които даватъ животъ на другитѣ богове и съставляватъ тѣхната постоянна храна.

Сома. Особено било развито поклонението на това божество въ старитѣ индуси, които живѣяли въ сегашна Остъ-Индия и въ старитѣ перси. У тѣхъ сѫществувало питие, което се добивало отъ сока на нѣкакво растение „*сома*". Самото приготвяне на това питие, — което се състояло въ изцеждане сока отъ растението — се считало за свещенодѣйствие и при приготвянето му сѫ пѣяли хвалебни химни въ честь на това добро божество, като се прославѣли неговитѣ благодѣтелни дѣйствия на човѣка и на другитѣ богове.

Такива обряди и пѣсни сѫществували на всѣкѫдѣ и даже у насъ (въ Русия) сѫ се запазили слѣди отъ такова прославяне. У насъ се е варило, па и до сега въ селата по праздницитѣ се вари пиво, въ честь на което и се пѣяла пѣсеньта: „Ехъ, за тѫга ний пиво варихме"; а по нататъкъ въ пѣсеньта се указва какъ дѣйствува пивото: „Ний съ това пиво съ рѫцѣ ще плѣскаме, ний съ това пиво ще се въздигнемъ". Че тази пѣсень се е пѣла при извършването на языческия религиозенъ обрядъ — варене на пивото—се вижда отъ припѣва: „Ладо, моя Ладо". А тази Лада е била старо языческо славянско божество.

Медъ. Съ голѣмо разпространение въ старо врѣме се ползувалъ *медътъ*, питие, което се приготвяло отъ пчелиния медъ. Не било трудно на човѣка да добие за себе си този медъ. Да се намѣрятъ пчелитѣ въ дупкитѣ на хралопати дървета не било толкова трудно; а еднажъ вкусилъ отъ меда, човѣкътъ билъ го-

товъ да пожертвува даже своитѣ ржцѣ, само да може да си го достави отново. Навѣрно човѣкътъ скоро намѣрилъ способъ да се отнася съ пчелитѣ, безъ особени за себе си неприятности, като ги прогонвалъ съ дима на огъня; а по послѣ вече той намѣрилъ и способа да си доставя отъ дупкитѣ на дърветата меда, безъ да изгонва пчелитѣ отъ тамъ, та да има възможность и други пъть да се ползува отъ тѣхния сладъкъ запасъ. Но, безъ съмнѣние, по правилното пчеловъдство се почва само тогава, когато човѣкътъ вече си устроилъ постоянно жилище.

Съ меда човѣкътъ приправялъ своята храна; примѣсвалъ го въ тѣстото, а по нѣкога, безъ съмнѣние, ялъ и чистъ медъ. Но чистия медъ доста тежко дѣйствува на стомаха и поради това човѣкътъ го размѣсвалъ съ вода и по такъвъ начинъ си приготвялъ запасъ отъ сладко питие. Тоя, размѣсенъ съ вода, медъ, като постои нѣколко врѣме, почва да кипи и тогава отъ него се получава това питие, което било разпространено и у насъ (въ Русия), и у германцитѣ, и у много други народи.

По сѫщия начинъ хората достигнали и до приготвянето на *пивото*. То се получавало отъ кипението на кашата, която се приготвяла отъ брашно и вода. Забѣлѣжително е, че и пивото, подъ разни названия, било разпространено въ много народи въ старо врѣме; особено пъкъ тамъ, кѫдѣто, споредъ мѣстнитѣ условия, било невъзможно приготвянето на друго опивателно питие. Пиво.

Като забѣлѣжили, че сокътъ на нѣкои растения има сѫщо свойството да опива, хората се научили да смѣсватъ тия растения въ пивото, та да му придадатъ по голѣма сила. У насъ (въ Русия), за тази цѣль, въ пивото смѣсвали *хмѣлъ*, а другадѣ и други растения.

Приготвянето на лозовото вино било изнамѣрено сѫщо въ много старо врѣме, безъ съмнѣние, тамъ, кѫдѣто успѣшно вирѣяла лозата. Нуждно е било само да се изтиска сока отъ гроздовитѣ зърна. Лозово вино.

и да се остави да постои за да се получи вино, което дѣйствувало много по силно отъ пивото.

Поради това въ старо врѣме пили виното размѣсено съ вода, а чисто вино принасѣли само на боговетѣ, които, както мислѣли тогава, подарили лозата на хората и ги научили да приготвятъ това божествено питие.

Такова сѫщо опоително дѣйствие указвали на човѣка и нѣкои растения. Отъ тѣхъ ще упоменемъ само *мака* и *конопа*.

Отъ сѣмената на тия растения се приготвѣли различни нѣща за ядене. Впрочемъ и сега още у насъ (въ Русия) пекатъ питки отъ черъ хлѣбъ съ счукани конопени сѣмена. Безъ съмнѣние, дѣйствието на тѣзи растения, сравнително, е доста слабо; но въ нѣкои мѣста отъ тѣхъ приготвятъ такива цѣрове, които дѣйствуватъ много по силно отъ каквото и да е вино. Такива, напр. сѫ *опиума* и *хашиша*, които се приготвятъ отъ сока на недоузрѣлия макъ и отъ конопа. Тѣ се употрѣбяватъ въ Азия и произвеждатъ доста силно и врѣдно за здравието опиване, което се съпровожда съ различни видения. Човѣкътъ се намира въ полусънливо състояние и бълнуване.

Опиумъ и хашишъ.

Тютюнь.

Както въ нашия старъ свѣтъ биле разпространени различни опивателни напитки, така и въ Америка, въ новия свѣтъ, между туземцитѣ било разпространено пушенето и дъвкането на *тютюня*. И Европейцитѣ възприели тази привичка отъ Американцитѣ. Тя се разпространила доста бърже по цѣла Европа. Както въ стария свѣтъ принасѣли въ жертва на боговетѣ вино; така и въ Америка на боговетѣ пушили тютюнь и, като имъ принесѣли такава жертва, сами почвали да пушатъ.

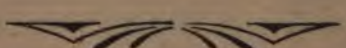

II.

Обществениятъ животъ на първобитния човѣкъ.

Сега, слѣдъ като разглеждахме обстановката на живота на човѣка, длъжни сме да прѣминемъ къмъ неговия общественъ животъ.

Ние вече говорихме, че въ много случаи за човѣка е било невъзможно да прѣмине безъ помощьта на други хора. Имало е такива работи, които не били по силата на единъ човѣкъ, и хората сѫ се съединявали въ групи за тѣхното изпълнение. Такива работи имало доста много: и лова, и ловене риба, и скотовъдството, и различнитѣ видове постройки, и добиването на огъня — всичко това, споредъ нуждата можало да съединява хората въ голѣми или малки групи.

Нъ минавала нуждата — и тѣзи групи отново сѫ се разпадали, понеже не били вече необходими. Вмѣсто тѣхъ възниквали нови за нови прѣдприятия и тѣ отново сѫ се смѣнявали съ други. Не можало да има въ тѣзи групи постоянство, защото и занятията на хората въ тия първобитни врѣмена били непостоянни. Прѣдприемалъ се за ловъ, добитото се раздѣляло на части и до като не се свършелъ цѣлия запасъ отъ месо, обикновено нищо не се прѣдприемало, а слѣдъ това настѫпвало врѣме, когато било особно удобно да се лови риба и хората сѫ събирали отново на този ловъ.

Нъ какво е заставѣло хората постоянно да живѣятъ на групи? Безъ съмнѣние, първо това, че тѣ не можали никога да се надѣватъ на силитѣ на едного човѣка и е имало постоянна необходимость да се ползуватъ отъ услугитѣ на другитѣ и да работятъ заедно за добиване на храната.

Нъ освѣнъ това този съвмѣстенъ животъ още въ най стари врѣмена съединявалъ хората къ едно

голѣмо сѣмейство. Тѣ били не само другари по работа, а освѣнъ това и роднини.

Родство и сѣмейство.

Нъ това първобитно родство се много отличава отъ нашето и затова намъ е нуждно да разгледаме какво е било първоначалното човѣшко сѣмейство. Ний сме привикнали да наричаме сѣмейство — мѫжа, жената, тѣхнитѣ дѣца и по нѣкога нѣкои други роднини, напр. дѣдото и бабата. Нъ първоначалното сѣмейство не е приличало на нашето, тъй че даже и не трѣбва да се нарича сѣмейство.

До насъ сѫ дошли разкази за това, какъ въ старо врѣме живѣли много народи. Тѣ не знаели брака. И за нашитѣ (въ Русия) прадѣди лѣтописецътъ Несторъ разказва, че тѣ нѣмали бракъ, а живѣли като звѣрове. Такива сѫщо извѣстия има и за другитѣ народи, които сѫ живѣли въ различни страни, тъй, че трѣбва да се мисли, какво въ *старо врѣме у всичкитѣ нѣмало бракъ*. А ако е нѣмало бракъ, то слѣдователно е нѣмало сегашното сѣмейство. Мѫжетѣ сѫ имали по много жени, а женитѣ по много мѫже. Тъй като е нѣмало опрѣдѣленъ бракъ, то и не можало точно да се опрѣдѣли родството. Братя и сестри сѫщо още не сѫ се опрѣдѣляли и брака между тѣхъ е било обикновено явление.

Нъ ето малко по малко хората дошли до заключение, че такива бракове сѫ врѣдни, че отъ тѣхъ се получава слабо поколѣние и доста често не изживѣва. Нѣкои народи, които прѣкратили брака между роднини сѫ указали, безъ съмнѣние много по силни отъ тѣзи, у които сѫ е практикувало това, както по рано. По слабитѣ народи били длъжни или да измрѣтъ, или да введатъ и у себе си сѫщия порядъкъ.

Това ще ни стане по ясно, ако вземемъ подъ внимание, че първобитнитѣ народи сѫ живѣли въ постоянна вражда по между си и устройвали ловъ не само за животни, но и за своитѣ събратия, хората, които тѣ тогава още не считали за свои събратия. Всѣкой, който принадлежалъ на другъ народъ *е* е считалъ за врагъ; на него гледали като

на животно и прѣдприемали война съ съсѣдитѣ си, съ цѣль да добиятъ тѣзи съсѣди или да ги изядатъ, или да ги обърнатъ въ роби.

Робътъ сѫщо се считалъ за домашно животно, полезно за хазяйството. И както по напрѣдъ ядѣли животнитѣ, а послѣ сѫ се научили да ги употрѣбяватъ за различни работи, тъй и робитѣ, които всѣкога сѫ добивали отъ чуждъ народъ, отначало употрѣбявали за храна, а послѣ почнали да употрѣбяватъ за домашни работи.

По такъвъ начинъ на живота, лесно е да си прѣдставимъ, какво значение е имало въ първобитнитѣ врѣмена прѣвъзходството въ физическа сила. Този, който билъ по силенъ, можалъ направо да изяде своя по слабъ съсѣдъ.

По такъвъ начинъ, малко по малко, на земята останали само тѣзи народи, които ввели новото установление, което давало много по силно потомство, а именно: *запрѣщаване брака между близки роднини*, а другитѣ народи били длъжни или да отстѫпятъ на по силнитѣ, или и тѣ да въведатъ сѫщото установление.

Нъ това установление се е изработило съ голѣми трудове. Въ различнитѣ страни ний още сега намираме различни установления. Едни отъ тѣхъ повече, други по-малко ограничаватъ кръгъ отъ хора, на които не се е позволявало да встѫпватъ въ бракъ по между си.

Отначало, когато не сѫществували никакви ограничения за брака, съвършено естествено не е сѫществувало и родството. Нѣмало е никаква нужда да се отличаватъ роднинитѣ отъ другитѣ хора. Въ тия врѣмена, можемъ да считаме, сѫществувало е само едно родство — между майката и дѣцата и то само до тогава, до когато дѣцата били малки. А когато тѣ пораствали и се отдѣляли отъ майка си, то и родственитѣ връзки сѫ се скѫсвали и забравяли.

Родството не било устойчиво. То се установява само тогава, когато и живота на хората става по-постояненъ, когато тѣ почватъ да живѣятъ на

по-голѣми групи. Какъ сѫ възникнали първоначалнитѣ родствени групи, ний можемъ само да се догаждаме, да прѣдполагаме. На земята нѣма нито единъ народъ, който съвсѣмъ да не е знаялъ родство. Нъ не у всичкитѣ първобитни народи родството е еднакво и, ако се сравнятъ тѣзи различни начини за прѣсмѣтане на родството, то лесно ще забѣлѣжимъ, че едни отъ тѣхъ сѫ по-стари, а други по-нови. По такъвъ начинъ можемъ да се догадимъ — какъ се е породило смѣтането на родството и какъ по послѣ се е измѣнявало.

Такова древно дѣление родственицитѣ на групи ний намираме въ Австралия. Тамъ сѫ се запазили остатъци отъ дълбока старина. Първоначално родственицитѣ сѫ се дѣлили по поколѣние на стари и млади. За стари се считали родителитѣ на младитѣ, тѣхнитѣ бащи и майки, а за млади — дѣцата на старитѣ, тѣхнитѣ синове и дъщери. Избирането жена било възможно само отъ сѫщото поколѣние: мѫжа отъ поколѣнието на старитѣ билъ длъженъ да се ожени за жена отъ неговото поколѣние и не е можалъ да си вземе жена отъ женитѣ на младото поколѣние. Сѫщо така и младитѣ могли да встѫпятъ въ бракъ само между своето поколѣние. Този порядъкъ ималъ това значение, че при него не било възможно да се встѫпи въ неравенъ бракъ: стареца не можалъ да се жени за млада, нито младия да се жени за стара. Обикновено юношата прѣминавалъ отъ дѣтската възрасть въ младото поколение слѣдъ женидбата и даже само тогава, когато му се родѣло дѣте. Въ поколѣнието на старитѣ той прѣминавалъ слѣдъ като неговитѣ дѣца имали дѣца, т. е. когато неговитѣ дѣца почвали да прѣминаватъ въ младото поколѣние.

Това най-старо ограничение на брака установявало, като правило, брака между лицата отъ сѫщото поколѣние, т. е. между братя и сестри. Братя и сестри въ това врѣме се наричали не само дѣцата на едни родители, но и всички връстници въ *поколѣнието*. Сѫщо тъй, по-старото поколѣние се

състояло отъ бащи и майки. По такъвъ начинъ брака между братя и сестри не само не се е забранявалъ, нъ даже се е считалъ за задължителенъ; нъ това съвсѣмъ не значи, че родни братя и сестри често встжпвали въ бракъ. Въ сегашно врѣме въ австралийцитѣ навсѣкждѣ се признава, че родни братя и сестри и дѣцата отъ двама братя или сестри не трѣбва да встжпватъ въ бракъ. Не е извѣстно кога и защо се е явило това ново запрѣщение. Ний знаемъ само, че то е доста старо.

За да разберемъ слѣдующитѣ слѣдъ това покъсни правила за встжпване въ бракъ у австралийцитѣ, нуждно е да знаемъ какъ живѣятъ тѣ. Работата се състои въ това, че тѣ бродятъ на орди отъ по 30—40 души на опрѣдѣлено пространство земя; мжжетѣ се занимаватъ съ ловъ, а женитѣ копаятъ корени и събиратъ всѣкакъвъ другъ видъ храна. При такова не голѣмо число членове на ордата, лесно можало да се укаже, че юношата не можалъ да намѣри за себе си жена въ сжщата орда, тъй като се изисквало жената да е отъ сжщото поколѣние и да не му е сестра или братовчедка. Това стѣснение довело до тамъ, че жени трѣбвало да се взематъ отъ другитѣ съсѣдни орди. Отъ начало женитѣ добивали съ сила, а послѣ когато се установили по мирни отношения, почнали да ги купуватъ. Размѣната на женитѣ довела къмъ това, че сега станало необходимо да се слѣди за родството не само въ своята орда, но и въ тѣзи, отъ които вземали жени. Дѣцата на жената, която е отишла въ съсѣдната орда, били братовчеди съ дѣцата на останалитѣ въ ордата нейни братя. Тъй като брака между братовчеди билъ забраненъ, то мжжетѣ не можали да взематъ за жени и нѣкои жени отъ съсѣднитѣ орди. Заради това трѣбвало строго да се слѣди за родственитѣ отношения и въ съсѣднитѣ орди. За тая цѣль било установено *пръсмътане родството по женска линия*. Дѣцата на жената сж се считали принадлежащи къмъ нейния родъ, макаръ тя и да е прѣминала отъ една орда въ друга. У австралий-

цитѣ това принадлежене къмъ рода на майката се отбѣлѣзва съ това, че всички нейни дѣца носятъ едно и сѫщо име, името на рода на своята майка. По такъвъ начинъ се получава правило, че хората които носятъ едно и сѫщо родово име, не могатъ да встѫпватъ въ бракъ помежду си. Първоначалното запрѣщение на брака между родни братя, сестри и братовчеди, сега вече се разпространява върху всички лица, които носятъ едно и сѫщо родово име — на цѣлия родъ. Този *родъ* първоначално съединявалъ всички роднини по женска линия т. е. дѣцата на една майка, дѣцата на нейната дъщеря, дѣцата на нейната внучка и т. н.

Родъ.

Такъвъ родъ ний ще наричаме *матерински родъ (матриархатъ)* за отличие отъ *бащинския* или *патриархаленъ родъ*, кѫдѣто прѣсмѣтането на родството се води по мѫжка линия.

Сега да си прѣдставимъ, какъ тѣзи родственици, принадлежащи къмъ единъ и сѫщъ родъ, сѫ се разпрѣдѣляли въ орди у австралийцитѣ. Жената, като прѣминавала отъ една орда въ друга, прѣнасяла съ себе си тука и своя родъ. Всичкитѣ ѝ дѣца принадлежали къмъ нейния родъ т. е. къмъ рода на другата орда. По такъвъ начинъ родоветѣ на една орда прѣминавали въ друга, вслѣдствие размѣната на женитѣ. Ако си прѣдставимъ нѣколко съсѣдни орди, които въ течение на продължително врѣме си размѣнявали жени, то въ всички тѣзи орди трѣбва да се укажатъ едни и сѫщи родове, т. е. хора съ еднакви родови имена, унаслѣдени отъ тѣхнитѣ майки. Постояннитѣ бракове правятъ родството на тѣзи орди все повече и повече близко и най-сетнѣ всички лица, принадлежащи къмъ тѣзи съсѣдни орди, се указватъ въ родство едни къмъ други. Всичкитѣ сѫ длъжни да принадлежатъ къмъ нѣколко матерински родове, които се считатъ помежду си за роднински родове. Тази много голѣма група родственици (роднини), състояща отъ нѣколко роднински родове, обикновено наричатъ *фратрия*.

Фратрия.

Тази гръцка дума значи братство. По такъвъ

начинъ се получава слѣдующето дѣление на родственицитѣ: фратрията се състои отъ нѣколко матерински рода.

Въ австралийцитѣ, у които ний намѣрваме зачатъци отъ *родове* и *фратрия*, живѣятъ на орди и водятъ скитнически животъ. Значи, *рода* и *фратрията* у тѣхъ още не прѣдставляватъ отъ себе си жива група хора: това е само обозначение на родството, а самитѣ членове на рода и фратрията сѫ разсѣяни по на нѣколко орди и не живѣятъ наедно.

У народитѣ, които се занимаватъ съ земледѣлие или скотовъдство ний намѣрваме сѫщо родове и фратрии, нъ това вече не е само название на родството, нъ дѣйствителни групи хора, които живѣятъ заедно.

Какъ и защо е станало това измѣнение? То е произлѣзло отъ това, че се е измѣнилъ начина на живота на народитѣ. Народи, които се занимаватъ съ земледѣлие вече не могатъ да се сѫитатъ както австралийцитѣ, тѣ ставатъ заседнали. Ний вече знаемъ, че съ земледѣлие почнали да се занимаватъ отначало повидимому женитѣ. За постоянното занимаване съ земледѣлие, необходимо било, щото жената да живѣе на едно и сѫщо мѣсто; а между туй ний знаемъ, че споредъ австралийскитѣ обичаи, жената била дѣлжна да прѣмине въ ордата на своя мѫжъ. Това прѣминаване, при занятието съ земледѣлие, се указало неудобно, защото жената при омѫжването си била дѣлжна да изостави своето хазийство. Пъкъ и нейнитѣ роднини не искали, безъ съмнѣние, да дадатъ на чужди хора своята работница. Трѣбва да се вземе въ съображение, че земледѣлието, съ което се занимавала жената, давало въ това врѣме най-постоянно прѣпитание. Явно е, че жената-работница доста много скѫпили. Между това за мѫжа, който се занимавалъ съ ловъ, било съвършено безразлично гдѣ ще живѣе: той както и по-напрѣдъ обикалялъ повече да дири ловъ. По такъвъ начинъ, отъ една страна се явява необходимость да се има вече по постоянно мѣстожителство

Матерински родъ.

за водене селско хазяйство, а отъ друга страна нѣмало е сериозни прѣпятствия, щото въ това хазяйство главната роль да принадлежи на женитѣ. Сега рода съ прѣсмѣтане родството по женска линия се събира въ една група, която вече живѣе постоянно на едно мѣсто. Мжжетѣ се прѣселватъ при женитѣ или по вѣрно се явяватъ гости на свитѣ жени, като имъ прѣнасятъ часть отъ добитото, отъ своя ловъ.

Такива матерински родове сжществуватъ още и въ сегашно врѣме у нѣкои народи. Жената у тѣхъ обикновено се ползува съ голѣмъ почитъ и по нѣкога даже има нѣкаква власть. Такова по високо положение на женитѣ всѣкога се намѣрва въ зависимость отъ нейного значение въ земледѣлческого хазяйство.

Нъ скоро работата се измѣнила. Мжжетѣ намѣрили срѣдство да опитомяватъ животнитѣ: тѣ почнали да ги развъждатъ въ голѣмо количество, тъй че месната храна станала много по постоянна, отколкото по рано. Женското полско хазяйство, което стояло тогава на доста низко стжпало, поблѣдняло прѣдъ такова голѣмо мжжко скотовъдство. Главенъ изгочникъ на прѣхрана сега станало пастирството, а то изисквало прѣминаването отъ едно мѣсто на друго, за да може да се намѣри храна на животнитѣ.

Патриархленъ родъ.

Женското земледѣлие трѣбвало да отстжпи. Женитѣ били дльжни да се откжснатъ отъ своето поле и да се скитатъ заедно съ своитѣ мжже. По такъвъ начинъ мжжкия трудъ надвѣлялъ, а заедно съ това мжжетѣ получили надмощие надъ женитѣ. Сега рода значително се обогатилъ. — У него имало многочислени стада, нъ тия стада пасли мжжетѣ. Сега вече тѣ не искали, какго по напрѣдъ да се прѣселватъ при своитѣ жени въ другъ родъ: тѣ би трѣбвало тогава или да изоставятъ своитѣ стада, или да ги принесатъ въ другия родъ. Тѣ не искали да направятъ нито едното, нито другото. За това на тѣхъ било нуждно да взематъ женитѣ отъ другия родъ въ своя родъ. По такъвъ начинъ рода сега почналъ малко помалко да приема другъ видъ.

Особено измѣнение въ него не станало. Само че сега той почналъ да заключава въ себе си дѣцата, внуцитѣ и правнуцитѣ на една група мѫже т. е. смѣтането на родството почнало да става по мѫжка линия. Такъвъ родъ се нарича *патриархаленъ родъ*, а най стария мѫжъ въ рода се нарича *патриархъ*.

Сега вече и въ патриархалния родъ ставатъ все по-голѣми и по-голѣми измѣнения. Живота станалъ много по обезпеченъ, а това дало възможность, щото по голѣмитѣ родове да се раздробятъ на по-малки родове. Такова раздробление било възможно първо зарадъ това, защото работата на малката група можала напълно да обезпечи нейното съществуване, а освѣнъ това и пасенето на животнитѣ изисквало, щото доста голѣмитѣ стада да се дѣлятъ на малки, понеже било трудно да се намѣри пасбище за голѣмитѣ стада. Отъ това често произлѣзвали крамоли и подиръ туй било нуждно да се разотидатъ въ разни страни.

Чифтно сѣмейство.

Когато съществуването станало много по обезпечено, то и брака почналъ да приема други форми. Личнитѣ наклонности почнали да играятъ все по-голѣма и по-голѣма роль. Сега се появява *чифтното сѣмейство*. То се състояло въ това, че хората сѫ се вземали по взаимно съгласие и живѣели заедно до тогава, до като една отъ странитѣ не се откажела отъ такова съжителство. Брака лесно можалъ да се разкѫса, нъ той вече приелъ формата на врѣменно, по-голѣмо или по-малко продължително съжителство. Само по себе се разбира, се това чифтно сѣмейство се развило и зародило още въ родовата организация. Поради това, обикновено рода, който живѣялъ на едно, се дѣлялъ на много сѣмейства, които били подъ властьта на патриарха. Когато рода пораствалъ и достигалъ много голѣми размѣри, то нѣколко такива малки сѣмейства, най близки роднини, сѫ се отдѣляли отъ главния родъ.

Освѣнъ това намъ е нуждно да разгледаме едно учрѣждение, което указало голѣмо влияние въ развитието на рода въ тѣзи стари врѣмена.

Робство.

Ний вече знаемъ, какъ враждебно сѫ се отнасяли едно къмъ друго първобитнитѣ човѣшки племена. Ний знаемъ, че тѣ воювали по между си и побѣдителитѣ даже изядали своитѣ убити или плѣнени врагове. Сега, когато човѣкъ можалъ да добие за себе си по обезпечено сѫществуване, нему вече не било необходимо да изяда човѣка отъ другото племе. Месна храна му доставяло въ достатъчно количество неговото скотовъдство, а плѣнения човѣкъ можалъ да се употрѣби за работа, която сега му доставѣла много по-голѣма изгода. Въ прѣжнитѣ врѣмена, човѣкъ едва ли можалъ да поддържа своето собствено сѫществуване, а поради това отъ неговата работа за другитѣ имало малко полза. Сега работата се промѣнила и тѣзи плѣнници заставѣли да работятъ и ги обръщали въ роби.

Робитѣ били отъ чуждо племе и тѣхъ обикновено не считали даже за хора. Тѣ работѣли наравно съ домашнитѣ животни и не ги убивали само заради това, защото било врѣдно за хазяйството. Нъ ако се е случвало да бѫде убитъ нѣкой робъ, това не се е считало за прѣстѫпление. Това установление на робството имало голѣмо значение. Тѣзи народи, у които то се явявало т. е. най-силнитѣ можали по такъвъ начинъ да увеличатъ още повече своето богатство и власть. Всичко това, което добивалъ роба го вземалъ за себе си този народъ и по такъвъ начинъ забогатявалъ не само съ своя трудъ, нъ и отъ труда на своитѣ роби.

Особено крупенъ примѣръ за развитието на робството намѣрваме въ стара Гърция и Римъ. Тамъ работата достигнала до тамъ, че всичкия трудъ за добиване срѣдства за сѫществуване лежалъ изключително почти на робитѣ. Висшитѣ класи сѫ се занимавали само съ военни работи, за да могатъ да държатъ робитѣ си въ подчинение и съ различни „благородни“ занятия: наука, литература, различни удоволствия и зрѣлища, за които служели сѫщо роби. Всѣки другъ трудъ се считалъ за робски, за позоренъ.

Не ще и дума, че не на всѣкждѣ работата е достигала до такова положение. Но тамъ, гдѣто не сѫществувало робството, човѣчеството се е развивало доста бавно и не можало да достигне до такава висока степень на развитие.

Да се възвърнемъ обаче къмъ нашия патриярхаленъ родъ. Съ появяване на робството се образувало въ тоя родъ група роби, които тъй сѫщо принадлежели къмъ него, но не се ползували съ свобода, а се намѣрвали подъ властьта на патриарха. Бракове между свободни и роби не сѫ се допущали. Нъ не трѣбва и да се мисли, че въ дѣйствителность тѣ съвършено не ставали. Тѣ се случвали и даже доста често, нъ дѣцата отъ такъвъ бракъ не се считали свободни и поради това се изключвали отъ числото на тѣзи, на които принадлежало всичкото имущество на рода.

Наслѣдване имуществото на рода.

Когато родоветѣ се много обогатили, въпроса за имуществото изтъкналъ на пръвъ планъ. Важно било да се запази добитото отъ рода богатство, а това можали да направятъ само чрѣзъ установяване *наслѣдването*. Всичкото имущество на рода прѣминавало отъ поколѣние на поколѣние, нъ робитѣ, безъ съмнѣние, се изключвали отъ числото на владѣтелитѣ на родовото имущество. Заради това, ако и да сѫ ставали бракове между роби и свободни; дѣцата отъ този бракъ сѫ се считали за незаконни т. е. нѣмали права на наслѣдство. Тѣ обикновено сѫ се причисляли къмъ дѣцата на робитѣ, или съставлявали прѣходни класъ на полусвободни. Нъ нѣкога се е случвало, че родоначалника нѣмалъ мѫжко потомство. Тогава се е допускало на практика. щото и незаконния синъ, т. е. сина на свободенъ и робиня, се причисляваль за законенъ наслѣдникъ. Усиновявали го и е ставалъ пълноправенъ свободенъ членъ на рода. По такъвъ начинъ се е установило различие между законенъ и незаконенъ бракъ.

По-вѣрно е даже да кажемъ, че незаконния бракъ съвсѣмъ не се е считалъ за бракъ.

Ний вече знаемъ, какъ враждебно сѫ се отна-

сяли едно къмъ друго първобитнитѣ племена. Тази вражда сѫщо така се е отразила върху начина за сключване брака. Колкото по-строго се е запрѣщавалъ брака между роднини, и колкото по-голѣма е ставала тази група, толкозъ по трудно било да намѣрятъ жени за себе си. Раздѣлянето родственитѣ групи на по-малки отначало никакъ не помогнало, защото родството оставало и между тия отдѣлни родове, — заради това брака между тѣхъ се е считалъ за невъзможенъ.

Поради това жени сѫ си търсили отъ далечни мѣста, а тъй като тѣзи далечни племена все били въ враждебно отношение, то ставало нужда да си взематъ жени съ сила. Този, който е искалъ да си вземе жена, събиралъ компания отъ свои другари и тѣ нахълтвали въ съсѣдното племе и отвеждали съ себе си жената.

Крадене жени.

Остатъци отъ такъвъ „грабителски бракъ" сѫ много разпространени на всѣкждѣ и на мѣста сѫ се запазили и въ насъ, въ Русия. Въ нѣкои мѣста сѫществува обичай да извеждатъ невѣстата отъ дома на родителитѣ ѝ, при което я съпровождатъ въоржжени всадници, които стрѣлятъ въ въздуха съ халостни заряди. Безъ съмнѣние, сега вече брака се извършва по съгласието на родителитѣ отъ едната и другата страни, нъ формата на грабежа е останала. И сама невѣстата, колкото и да обича своя женихъ, все-така счита за дългъ да поплаче за това, че „чуждия чужденецъ" я извежда отъ родителския ѝ домъ.

Тъй като за всичкитѣ племена ставало нужда въ повечето случаи да си взематъ жени едно отъ друго, то молко по малко тѣ дошли до заключение, че било много по удобно да правятъ това по миренъ начинъ; за всички еднакво е станала негодна тази стара вражда. При това, голѣма роль е играло увеличението на размѣната между различнитѣ племена, появяване *търговията*.

Купуване жени.

Сега почнали да размѣняватъ женитѣ съ други стоки, тѣ почнали да ги купуватъ, като прѣд-

лагали за тѣхъ извѣстенъ откупъ на цѣлия родъ, отъ гдѣто вземали жена.

Остатъцитѣ за такова купуване — продаване жени сѫ повече, отъ колкото остатъцитѣ за крадене. До сега у насъ въ селата, при устрояване свадби, родителитѣ на младоженеца и невѣстата се уговорватъ по всичко въ най-малкитѣ подробности, нъ по малко отъ всичко говорятъ за самитѣ тѣзи, които встѫпватъ въ бракъ. Невѣстата разглеждатъ като стока, пиятъ вино, както при всѣка друга покупка. Остатъкъ отъ купуването се е запазилъ още и въ обикновенното даряване роднинитѣ на невѣстата; тя съставлява часть отъ своя родъ и поради това на всичкия родъ трѣбва да се даде нѣщо за нея като откупъ.

Когато почнали да купуватъ жената, както и други стоки, то чифтото сѣмейство станало още по разпространено. Да се купятъ много жени било доста трудно — не всѣки ималъ срѣдства за това; паради туй много жени сѫ могли да иматъ само богатитѣ хора, а тъй като при родовото устройство съ всичкитѣ богатства на рода се е разпореждалъ патриарха, обикновено само той е можалъ да има много жени; останалитѣ членове на рода сѫ се задоволявали съ една жена. Нъ и самия патриархъ обикновено е ималъ само една законна жена, дѣцата на която сѫ се признавали за наслѣдници; останалитѣ жени биле обикновено робини и тѣхнитѣ дѣца имали по-голѣми или по-малки права, като се гледа до колко силно било развито робството.

Голѣмо сѣмейство.

Съ течение на врѣмето, колкото по обезпеченъ ставалъ живота на хората, голѣмитѣ родове сѫ се раздробявали на малки и сѫ се обръщали въ *голѣмо сѣмейство*. Такива голѣми сѣмейства сѫществуватъ още и сега у насъ въ Русия, макаръ родовото устройство вече да не сѫществува. Голѣмото сѣмейство обикновено се състои у насъ отъ чифтъ стари, мѫжа и жената и тѣхнитѣ синове съ женитѣ и дѣцата. Сега вече обикновено това голѣмо сѣмейство се дѣли на *малки сѣмейства*. Всѣки синъ послѣ

женидбата си се отдѣля отъ бащата, като получава часть отъ хазяйственитѣ принадлежности и си завежда собствено хазяйство.

Заедно съ това чифтното сѣмейство, слѣдъ като мжжа получилъ надмощие въ хазяйството, значително се измѣнило. Формата му остава, нъ прѣобладающето значение на мжжа се отражава въ това, че жената се поставя въ зависимость отъ мжжа. Между това, когато при чифтния бракъ жената можала по свое желание да разкжсва брака, сега тя се лишава отъ това право; тя прѣзъ цѣлия си животъ става почти пълна собственость на своя мжжъ. И между това, когато той си позволява да има и други жени, отъ нея се иска пълна вѣрность на своя мжжъ и за всѣко нарушение на вѣрностьта тя се наказва жестоко. Тя се обръща на жена, единственото назначение на която е да произвежда законни дѣца, законни наслѣдници на бащиното имущество. По тази именно причина тя се наказва за нарушение вѣрностьта, защото съ такива постжпки тя подхвърля на съмнѣние законностьта на дѣцата, прѣдназначени за наслѣдване имуществата.

Моногамия. Такава форма бракъ, която се явява само съ развитието на патриархалния родъ се нарича *моногамия*, т. е. еднобрачие. По такъвъ начинъ ний виждаме, че тази форма прѣдполага истинско еднобрачие само отъ страна на жената. Пълно еднобрачие може да сжществува само тогава, когато то се осжществява за двѣтѣ страни — и за мжжа, и за жената. Такава форма на брака, т. е. пълна моногамия и сега не прѣдставлява обикновено явление.

Ний сега разгледахме по какъвъ начинъ сж се измѣнявали формитѣ на брака и какъ отъ тѣхъ е произлѣзло това сѣмейство, което сжществува още и сега. Нъ къмъ това е нуждно да прибавимъ още, че тѣзи форми значително се измѣняватъ у различнитѣ народи, споредъ условията на тѣхния животъ. Ний отбѣлѣзахме само главнитѣ форми, които рѣзко се отличаватъ една отъ друга. Нъ между тѣхъ сжществуватъ много прѣходни форми, въ които една

или друга особеность се изтъква не тъй рѣзко, така, че трудно е да ги отнесемъ къмъ коя да е отъ тѣзи форми, които разгледахме ний. Ний вече указахме отчасти на това, че измѣнението формата на сѣмейството се намира въ зависимость отъ измѣнение условията за съществуването на народа. Тъй напр., патриархалното сѣмейство обикновено съществува у народитѣ, които водятъ прѣимуществено пастирски, скитнически животъ и обикновено идва въ отпадъкъ съ прѣминаването на народа къмъ застоялъ животъ и съ развитието на тѣзи нови условия за съществуването. Ний също видѣхме по рано, че на земното кълбо живѣятъ народи даже на низка степень при доста различни условия, тъй че да подведемъ всичкитѣ подъ една мѣрка не трѣбва. И ако при всичко това ний намѣрваме, че формитѣ на сѣмейството у всички народи съ поразително сходни по между си, то това трѣбва да се обясни така, че и *въ условията за съществуването на всички тѣзи народи, съществува много нѣщо сходно, безъ да се гледа на нѣкои външни различия.*

Сходството въ живота на всичкитѣ първобитни народи се основава на това, че всичкитѣ *необходимо* били длъжни за поддържане своето съществуване *да се съединяватъ въ голѣми групи и съ общи сили да добиватъ за себе си храна, дрехи, жилище и всичко необходимо.* Ако си прѣдставимъ такава голѣма група хора, то ще видимъ, че тя непрѣменно, въ края на краищата, трѣбва да прѣдставлява извѣстна група родственици. Ако би тамъ първоначално даже и да е нѣмало родственици, то слѣдъ минаването на нѣколко години тѣзи неродственици биха измрѣли и съ всѣко поколѣние родственицитѣ ще се увеличаватъ.

Какъ се измѣняватъ съ течение на врѣмето тѣзи групи родственици, ний вече разгледахме. Като е тъй, сега ще видимъ, какви съ биле причинитѣ, които съ заставяли хората да се съединяватъ въ голѣми групи; всѣкога това съединение се изразява на първобитнитѣ степени въ форма на една или

друга сѣмейна група. Само по себе си се разбира, че сѣмейство тука трѣбва да разбираме въ първобитна смисъль.

И така намъ е нуждно да разгледаме тѣзи условия, които заставяли хората да се съединяватъ въ голѣми групи. Ний вече знаемъ, че само работа съ общи сили можала да поддържа човѣшкото сѫществуване. Сега ний трѣбва по отблизо да разгледаме, какви именно занятия сѫ обединявали хората така.

Общъ ловъ и риболовство.

Тука прѣди всичко ний срѣщаме *общия ловъ и раболовство.* Въ Африка и Австралия ний намѣрваме, напримѣръ, такъвъ начинъ на ловъ. Заобикалятъ животнитѣ съ цѣла тълпа и ги гонятъ по опрѣдѣлено направление, право къмъ въоржжени ловци, които хвърлятъ въ тѣхъ копия и убиватъ по нѣкога толкова много, че и съ общи сили не могатъ всичко да изядатъ. Обикновено женитѣ и дѣцата подгонватъ животнитѣ, а възрастнитѣ ги биятъ. Всички участници, които, както се вижда, съставляватъ все таки сѣмейство, се ползуватъ отъ добива. Обикновено, слѣдъ щастливъ ловъ се устройва голѣмъ пиръ (угощение). Наклаждатъ огънь, избиратъ най хубавитѣ животни, раздробяватъ ги и ги изядатъ заедно, а останалото отъ лова дѣлятъ на части и то съставлява запасъ до слѣдующия ловъ.

Понѣкога за изгонването на животнитѣ сѫ се ползували отъ огъня: подпалватъ суха трѣва и наклаждатъ малъкъ огънь; вѣтърътъ гони огъня въ една опрѣдѣлена посока; изплашенитѣ животни бѣгатъ къмъ ловцитѣ, които чакатъ и се почва биянето. Но при това, понѣкога и за ловцитѣ било злѣ, ако между животнитѣ се оказвалъ нѣкой звѣръ, като лъвъ или леопардъ.

По нѣкога за лова изкопавали, съ общи сили, голѣма и дълбока яма; отъ двѣтѣ страни на ямата построявали огради високи, щото да не могатъ животнитѣ да ги прѣскачатъ; подгонвали животнитѣ къмъ това оградено пространство; ловцитѣ чакатъ съ копия около ямата и биятъ животнитѣ, които се

боричкать и давать едно друго; добива дѣлятъ както по-рано.

Всички тия способи на общъ ловъ даватъ възможность да се получава голѣмъ добивъ, при помощьта на съвсѣмъ прости оржжия. Ний видѣхме, че за такъвъ ловъ е нуждно само едно копие и за издълбаването на яма — само лопатка.

Съ изнамѣрването на лжка, който дава възможность да биятъ животни на голѣми растояния, нѣкои отъ такивато приспособления за ловъ станали не толкова необходими. Малко нужда ималъ отъ гонячи, защото вече не се изисквало, щото животното да иде право на ловеца, а достатъчно било, ако то мине покрай него на нѣкакво растояние. Ямата сжщо станала почти не нуждна. Въ такъвъ общъ ловъ понѣкога взематъ участие цѣли многочислени племена. Тъй напримѣръ, въ Америка, индийцитѣ по цѣли племена ходятъ на ловъ за бизони. За такъвъ ловъ отъ тѣхъ се избира началникъ изъ между най-опитнитѣ ловци; той разпрѣдѣля работата между всички участници; раздѣля ги на партии и слѣдъ свършване на лова дѣли плячката.

Въ дѣлежа на добива вече се установилъ опрѣдѣленъ порядъкъ, по който този началникъ билъ длъженъ да се ржководи и никой отъ участницитѣ не бива онеправданъ; всѣки получава своя най. При това добива не се счита за собственость на отдѣлни лица, а принадлежи на цѣлото племе. Поради туй при дѣлежа се ржководятъ не отъ това, кой колко животни е убилъ, а отъ това, кому какво е сѣмейството. На когото сѣмейството е по-голѣмо, той повече получава. Ако послѣ това се укаже, че, у когото и да е, запаса отъ месото ще се свърши по-рано, то този, у когото има още, е длъженъ непрѣменно да раздѣли съ него своя запасъ.

Този дѣлежъ на лова напомня раздѣлянето земята между нашитѣ (рускитѣ) селяне общинари: у тѣхъ сжщо земята се дѣли така, щото на всѣкиго да се падне по равно. Въ което сѣмейство има повече души (отъ мжжки полъ), то получава повече.

Въ риболовството тъй сѫщо е имало не малко нѣща, които заставяли, щото ловенето риба да става съ общи сили.

Тъй като ловенето риба обикновено бива тогава, когато рибата се движи въ водата въ голѣми масси, то и ловението ѝ, безъ съмнѣние, трѣбвало да става отъ многома. Всички приспособления за ловенето ѝ сѫ били такива, че единъ човѣкъ да направи това било невъзможно. На островитѣ Тонго и Фиджи, въ Австралия, ловятъ риба съ много голѣми мрѣжи. За такъвъ ловъ е необходима съвмѣстната работа на много души. Да се хвърля такава мрѣжа не е легко, а да се извади съ хванатата много риба е несравнено по трудно.

Въ други мѣста за ловене риба въ рѣкитѣ, освѣнъ мрѣжа употрѣбяватъ слѣдующия способъ: прѣграждатъ рѣката напрѣки съ плетъ, колитѣ на който забиватъ въ дъното на рѣката; този плетъ прѣгражда пѫтя на рибата. За рибата оставятъ само едно малко отвърстие. Срѣщу това отвърстие поставяватъ кошове, рибата влиза въ тѣхъ и кошоветѣ съ наловената риба взематъ. Такива плетове се правятъ съ общи сили и поради това рибата хваната по такъвъ начинъ се дѣли между всички участници въ ловенето по равно, макаръ кошника да е принадлежалъ само на едного.

Въ други случаи за прибѣгване къмъ съвмѣстно ловене, заставляватъ още и различни други обстоятелства, тъй напр. ловенето голѣми породи риби: китове, кашалоти, тюлени и пр.

За ловене китове се събиратъ обикновено голѣми компании и се отправятъ на лодки въ морето. Съ лодкитѣ прѣслѣдватъ кита и хвърлятъ на него много копия; той се скрива въ водата, но слѣдъ извѣстно врѣме отново се показва на повърхностьта на водата, тогава отново хвърлятъ копия на него и продължаватъ прѣслѣдването до тогава, до като го убиятъ. Добива обикновено не се дѣли между всички участници, а всѣки самъ взема каквото иска и колкото успѣе.

Начина за ловене тюленитѣ много прилича на току що описания, само че лодкитѣ на компанията ловци се разпръсватъ въ различни страни, щото при второто появяване на тюлена да го добиятъ, кждѣто той и да изплува. Наловенитѣ тюлени се дѣлятъ по равно между всички участници.

Да се изчислятъ всички многочислени способи на общото риболовство е доста трудно: ловене риба нощно врѣме (съ свѣтлина), ловене зимно врѣме, плашене рибата зимно врѣме подъ леда и много други — всички тѣ изискватъ обща работа.

Всички тѣзи способи, които сж сжществували въ миналитѣ врѣмена, сж се запазили до нашитѣ дни и не само у първобитно-дивитѣ народи, но даже и у насъ въ Русия сжществуватъ до сега. Безъ съмнѣние, тѣ сж се запазили само тамъ, гдѣто условията сж особено благоприятни за риболовство: по брѣговетѣ на моретата, голѣмитѣ рѣки и езерата. Въ прѣжнитѣ врѣмена, напримѣръ у уралскитѣ казаци, сж сжществували такива способи за риболовство; то се е избършвало отъ голѣми компании и добива се дѣлялъ между всички участници.

Сжщо такава съвмѣстна работа ний намѣрваме и въ *земледѣлието.*

Общо земледѣлие.

Ний говорихме вече по-рано, че на нисшитѣ степени, земледѣлието било по прѣимущество женско занятие, когато пъкъ мжжетѣ сж се занимавали съ ловъ и риболовство. Така, въ Австралия напр., женитѣ събиратъ мисиръ, корени и други припаси, споредъ годишнитѣ врѣмена. Въ Африка тъй сжщо женитѣ и дѣцата сѣятъ и прибиратъ житото. Въ Америка земледѣлческитѣ работи се изпълняватъ отъ женитѣ, при което работата се разпрѣдѣля отъ началницата, тя раздава сѣме за посѣване, опрѣдѣля врѣмето за прибиране житото и пр. Всичко събрано се дѣли, тъй сжщо, както и добива отъ ловъ или риболовство, между всички сѣмейства, участвували въ обработването и събирането на храната.

Когато земледѣлието станало единъ отъ глав-

Въ риболовството тъй сѫщо е имало не малко нѣща, които заставяли, щото ловенето риба да става съ общи сили.

Тъй като ловенето риба обикновено бива тогава, когато рибата се движи въ водата въ голѣми масси, то и ловението ѝ, безъ съмнѣние, трѣбвало да става отъ многома. Всички приспособления за ловенето ѝ сѫ били такива, че единъ човѣкъ да направи това било невъзможно. На островитѣ Тонго и Фиджи, въ Австралия, ловятъ риба съ много голѣми мрѣжи. За такъвъ ловъ е необходима съвмѣстната работа на много души. Да се хвърля такава мрѣжа не е легко, а да се извади съ хванатата много риба е несравнено по трудно.

Въ други мѣста за ловене риба въ рѣкитѣ, освѣнъ мрѣжа употрѣбяватъ слѣдующия способъ: прѣграждатъ рѣката напрѣки съ плетъ, колитѣ на който забиватъ въ дъното на рѣката; този плетъ прѣгражда пѫтя на рибата. За рибата оставятъ само едно малко отвърстие. Срѣщу това отвърстие поставяватъ кошове, рибата влиза въ тѣхъ и кошоветѣ съ наловената риба взематъ. Такива плетове се правятъ съ общи сили и поради това рибата хваната по такъвъ начинъ се дѣли между всички участници въ ловенето по равно, макаръ кошника да е принадлежалъ само на едного.

Въ други случаи за прибѣгване къмъ съвмѣстно ловене, заставляватъ още и различни други обстоятелства, тъй напр. ловенето голѣми породи риби: китове, кашалоти, тюлени и пр.

За ловене китове се събиратъ обикновено голѣми компании и се отправятъ на лодки въ морето. Съ лодкитѣ прѣслѣдватъ кита и хвърлятъ на него много копия; той се скрива въ водата, но слѣдъ извѣстно врѣме отново се показва на повърхностьта на водата, тогава отново хвърлятъ копия на него и продължаватъ прѣслѣдването до тогава, до като го убиятъ. Добива обикновено не се дѣли между всички участници, а всѣки самъ взема каквото иска и колкото успѣе.

Начина за ловене тюленитѣ много прилича на току що описания, само че лодкитѣ на компанията ловци се разпръсватъ въ различни страни, щото при второто появяване на тюлена да го добиятъ, кѫдѣто той и да изплува. Наловенитѣ тюлени се дѣлятъ по равно между всички участници.

Да се изчислятъ всички многочислени способи на общото риболовство е доста трудно: ловене риба нощно врѣме (съ свѣтлина), ловене зимно врѣме, плашене рибата зимно врѣме подъ леда и много други — всички тѣ изискватъ обща работа.

Всички тѣзи способи, които сѫ сѫществували въ миналитѣ врѣмена, сѫ се запазили до нашитѣ дни и не само у първобитно-дивитѣ народи, но даже и у насъ въ Русия сѫществуватъ до сега. Безъ съмнѣние, тѣ сѫ се запазили само тамъ, гдѣто условията сѫ особено благоприятни за риболовство: по брѣговетѣ на моретата, голѣмитѣ рѣки и езерата. Въ прѣжнитѣ врѣмена, напримѣръ у уралскитѣ казаци, сѫ сѫществували такива способи за риболовство; то се е избършвало отъ голѣми компании и добива се дѣлялъ между всички участници.

Сѫщо такава съвмѣстна работа ний намѣрваме и въ *земледѣлието.*

Общо земледѣлие.

Ний говорихме вече по-рано, че на нисшитѣ степени, земледѣлието било по прѣимущество женско занятие, когато пъкъ мѫжетѣ сѫ се занимавали съ ловъ и риболовство. Така, въ Австралия напр., женитѣ събиратъ мисиръ, корени и други припаси, споредъ годишнитѣ врѣмена. Въ Африка тъй сѫщо женитѣ и дѣцата сѣятъ и прибиратъ житото. Въ Америка земледѣлческитѣ работи се изпълняватъ отъ женитѣ, при което работата се разпрѣдѣля отъ началницата, тя раздава сѣме за посѣване, опрѣдѣля врѣмето за прибиране житото и пр. Всичко събрано се дѣли, тъй сѫщо, както и добива отъ ловъ или риболовство, между всички сѣмейства, участвували въ обработването и събирането на храната.

Когато земледѣлието станало единъ отъ глав-

нитѣ източници за прѣхрана, то разширяването мѣстото за посѣви повело къмъ това, че особено важно значение почнали да иматъ работитѣ, които подготвяли почвата за обработване на растенията. Станало нужда да се намалятъ горитѣ, въ които вече останало значително по малко дивечъ, за да обработватъ тѣзи освободени отъ горитѣ пространства въ ниви, които станали много по-изгодни. За това се ползували отъ огъня. Дърветата изкоренявали и послѣ, когато вече достатъчно изсъхвали, ги изгаряли. Образувалата се пепель служала освѣнъ това и за добро торене на земята, тъй, че посѣвитѣ давали изобилна храна. Само по себе се разбира, че такава трудна работа, като коренене на горитѣ, особено при тѣзи първобитни орѫдия, съ които можали да се ползуватъ хората, не можала да се изпълнява отъ единъ човѣкъ, а изисквала съдѣйствието на многома. Такъвъ начинъ на земледѣлие билъ извѣстенъ въ много отдавнашни врѣмена и билъ разпространенъ на всѣкѫдѣ, гдѣто имало гори. Ний го срѣщаме и въ Африка, и въ Америка още и сега; въ Европа въ прѣжнитѣ врѣмена той билъ много разпространенъ и сега още той сѫществува въ Русия въ гориститѣ мѣста, почти въ сѫщия видъ; разликата е само въ това, че отначало изсичатъ и прѣвозватъ дърветата, а послѣ изгарятъ само останалитѣ дънери, които обикновено изкопаватъ изъ земята за да могатъ по лесно да ги изгорятъ; та освѣнъ това нашитѣ селяне иматъ възможность да се ползуватъ съ добри желѣзни брадви, тъй, че тази работа е по силата даже на неголѣмо количество работници. Съвмѣстната работа по изгарянето на горитѣ, безъ съмнѣние, водѣла и къмъ съвмѣстно ползуване отъ приготвената за обработване земя.

Първоначално тази работа пакъ се прѣдставяла на женитѣ, които вече сами разпрѣдѣляли по между си работитѣ по обработването на приготвената земя. Съ течение на врѣмето и земледѣлието станало прѣимущественo занятие на мѫжетѣ, като

останало на женитѣ само домашното хазяйство. Какъ се е случило това, ний вече говорихме.

Много хлѣбни растения, както напр. ориза, изискватъ добро поене и поради това важно значение въ хазяйството получава грижата за *устройството за изкуственото поене,* ако земята се указва недостатъчно влажна. Поене.

Още въ старитѣ врѣмена ний намѣрваме въ египтенитѣ, ассирийцитѣ, вавилонянитѣ, индийцитѣ, китайцитѣ и др. народи изкуствени и доста крупни приспособления отъ този родъ.

По всичкитѣ мѣста изкопавали голѣми езера, въ които се събирала дъждовна вода; отъ тѣзи езера излизали многочислени канали, които прѣкарвали водата по всички ниви, когато било сухо врѣмето и растенията изисквали влага.

По нѣкога даже и устройвали искуствени приспособления за издигане водата на такова високо мѣсто, отъ гдѣто тя можала да се разпраща по нивитѣ.

Безъ съмнѣние, и всички тѣзи приспособления изисквали съвмѣстната работа на доста много хора. Но това е малко, за да можало това приспособление да принася тази полза, за която било направено, нуждно било да се поддържа постоянно—да се чистятъ езерата и каналитѣ; нуждно било прѣзъ всичкото врѣме да слѣдятъ както за нивитѣ, тъй и за това, щото никой да не задържа водата за себе си, като не я пуща на по-низко стоящитѣ ниви, отъ което би пострадалъ въ нищо невиноватия участникъ въ сѫщото приспособление. Съ една дума, тукъ се изисквала постоянна съвмѣстна и строго опрѣдѣлена работа. Най малкото нарушение на правилностьта можало да повлѣче къмъ това, че у мнозина биха пострадали всичкитѣ посѣви.

Поради това въ тѣзи мѣста, гдѣто сѫществували такива приспособления за напояване, ний намѣрваме сѫщо и лица, които ги завеждатъ, разпореждатъ се не само съ ползуването, но и съ работитѣ по постройката и поправката на тѣзи приспо-

собления. Този, който ги завеждалъ, вече не е можалъ самъ да участвува въ работата. Той е нѣмалъ за това врѣме, но той все таки получавалъ отъ всички участници нѣкаква часть отъ добитата съ общъ трудъ храна. Неговия трудъ даже получавалъ особена цѣна, защото само при неговата разпоредителность се е достигала необходимата стройность на цѣлата система и порядъкъ въ работата. Отъ него се изисквало не малко опитность, знания и трудъ, затова той получавалъ доволно голѣма часть отъ добититѣ отъ всички продукти. Той, безъ съмнѣние, трѣбвало да се ползува съ нѣкаква власть, която право изтичала отъ неговата обязаность. Той не можалъ да обяснява всѣкиму, защо било нуждно да се направи това или онова, а просто е искалъ изпълнението на заповѣдитѣ си. Поради туй, нему се давало и власть да наказва тѣзи, които не искали да му се подчиняватъ.

Още отъ самото начало този *началникъ* билъ длъженъ да избере подходящъ човѣкъ, та да му прѣдаде своитѣ знания и опитность. На този човѣкъ той прѣдавалъ своята длъжность, ако по старость вече не е можалъ да я изпълнява и народа обикновено е признавалъ новия началникъ, понеже никой другъ не можалъ да направи по добъръ изборъ. Та и възможно ли е било да се не довѣрятъ на избора на тогова, който само е знаялъ всичкитѣ тънкости на работата си? Но още въ най стари врѣмена този началникъ обикновено прѣдавалъ своитѣ занятия на нѣкои отъ своитѣ синове или роднини и отъ това станало обичай прѣдаването такива длъжности по наслѣдство.

Съ течение на врѣмето отъ такива наслѣдствени длъжности сѫ се образували наслѣдственитѣ *управители, царе,* които прѣдавали своята власть по наслѣдство. Тѣ били обикновено и военоначалници.

Безъ съмнѣние, можало да се случи и така, че синътъ на такъвъ началникъ се указвалъ малко способенъ или неспособенъ за изпълнение на тѣзи

обязаности, които лежали на него, тогава обикновено народа самъ избиралъ изпомежду си най способния, а първия се отхвърлялъ. По такъвъ начинъ вървѣла работата, напр. въ Египетъ, гдѣто едно поколѣние (династия) цере сѫ се смѣнявало съ друго.

Съ течение на врѣмето такава смѣна ставала все по-рѣдко и по-рѣдко и управителитѣ ставали все повече и повече наслѣдствени.

Ний се спрѣхме доста подробно на това явление, защото то било разпространено въ много страни, въ старо врѣме и сѫщо това намѣрили европейцитѣ въ Америка, въ Мексико и Перу, гдѣто културата стояла сравнително на доста висока степень. И въ едната и въ другата страна въ тия врѣмена имало вече крупни приспособления за изкуствено поене на почвата и тамъ въ общи черти се указва сѫщия общественъ строй, какъвто имало и въ странитѣ на Стария свѣтъ, гдѣто сѫществували сѫщитѣ системи за поене. Този случай ни показва особено ясно, *какъ се развива малко по малко доста сложното господарство, което изниква отъ необходимитѣ потрѣбности на населението.*

Но да се повърнемъ къмъ нашитѣ обществени работи. Нѣма, безъ съмнѣние, възможность да се изчислятъ всички малки занятия, въ които на много хора е ставало нужда да си помагатъ единъ на другъ.

Ний вече говорихме по-рано, че *добиването на огъня* изисквало такава съвмѣстна работа; и въ добиването му ний пакъ намѣрваме сѫщитѣ родствени групи. Всѣки единъ родъ въ старо врѣме е ималъ свое огнище, въ което се поддържалъ огъня. Отъ него си вземали огънь всички роднини, когато имъ потрѣбвало.

Но имало още едно нѣщо, което се нуждаело отъ такова сътрудничество въ доволно голѣми размѣри, това е именно *постройката на жилищата.* Общи постройки.

Безъ съмнѣние, отначало, когато жилищата били доста прости и сѫ се правѣли не за дълго, такива голѣми работи не можало да има. Но когато

хората се застояли, то постройката ва такива жилища, гдѣто биха могли да се помѣстятъ всички роднини, станало доста важна и трудна работа. По такъвъ именно начинъ съ общи усилия сѫ се строили и се строятъ голѣми жилища въ всичкитѣ части на свѣта у първобитнитѣ народи. Понѣкога въ такъвъ домъ могатъ да се помѣстятъ до 700 души народъ — размѣри доста почтени за първобитния народъ, който не е ималъ още добри орѫдия.

За примѣръ ще привѣдемъ образецъ, какъ се строятъ кѫщитѣ у американскитѣ червенокожи. Мѫжетѣ обикновено приготвятъ главния дървенъ материалъ на кѫщата, а женитѣ приготвятъ отъ пепелъ, глина и вѫглища мазилка, съ която измазватъ кѫщата.

Такива кѫщя, построени съ общи сили, съставляватъ обществена собственость, т. е. въ тѣхъ живѣятъ всички, които сѫ участвували въ постройката. Значи и тука ний виждаме, че ползуването отъ плодоветѣ на общия трудъ принадлежи на всички.

Въ Австралия понѣкога се случва така, че освѣнъ общитѣ жилища, мѫжетѣ или женитѣ отдѣлно строятъ за себе си кѫщи. Тогава такива жилища построени напримѣръ отъ мѫжетѣ сѫ недостѫпни за женитѣ. Тѣ ставатъ за женитѣ и въобще за неучаствующи въ постройката *табу*)* и никой отъ другитѣ не се осмѣлява да влиза въ тѣхъ.

Отъ всички тия примѣри се вижда, че ако работата се върши общо, то всички участници се ползуватъ отъ това, което е добито съ тѣхнитѣ общи сили. Значи, ний виждаме, че общата работа води и къмъ общо ползуване отъ продуктитѣ на тази работа.

Но при това не трѣбва да забравяме, че това общо ползуване много се отличава отъ сегашнитѣ наши собственности.

---

*) Тази дума означава, че вещьта, на която е наложено табу, става неприкосновена. Въ нѣкои случаи и хо*рата биватъ* табу.

Ний видѣхме, че добива, напр. отъ лова, се разпрѣдѣля между всички участници, но даже и тия части не могатъ да се считатъ за пълна собственость. Ако у когото и да било слѣдъ дѣлежа се свърши всичкото месо, то тѣзи у които е останало непрѣменно били длъжни да подѣлятъ своя запасъ съ тия, които нѣмали. Значи излиза, че получившия своята часть не може все още да бѫде увѣренъ, че тя принадлежи само на него, до като не я изяде. Между това у насъ собственостьта съ това именно се отличава, че никой не може да изявява за нея свои права.

Освѣнъ това, нашата собственость се отличава още и съ това, че притежателя може да я продаде, когато пъкъ у тия народи продажба и покупка сѫ още съвършено неизвѣстни — нѣма кому да продаватъ и отъ кого да купуватъ каквото и да е.

Сега нуждно ни става да разгледаме по какъвъ начинъ е произлѣзла покупката и продажбата, т. е. търговията. Произхождение на търговията.

Първоначално, когато народитѣ живѣли ограниченъ животъ и само приготовлявали всичко за себе си, никаква размѣна не е могла да сѫществува. Добития съ общи сили продуктъ се е дѣлялъ между всичкитѣ и всички сѫ се ползували отъ това, което имали.

Всѣки другъ народъ се е считалъ непрѣменно за врагъ, заради това между тѣхъ не е могло да произходи размѣна. Могло да има само крадене чуждото имущество и такъвъ грабежъ въ старо врѣме дѣйствително е сѫществувалъ; него съвсѣмъ не считали за лоша работа, а охотно сѫ се хвалили съ това, кой каквото е награбилъ. Но грабили сѫ сѣ всички народи единъ другъ и този, комуто се удадѣло съ грабежъ да добие за себе си имущество, всѣкога можалъ да очаква, че и него ще нападне съсѣдния народъ и не ще се церимонятъ да му отнематъ това, което имъ се хареса.

Това напрѣгнато положение на всичкитѣ народи почнало малко по малко да прѣминава въ по

мирни отношения. Народитѣ почватъ да размѣня-
ватъ по между си своитѣ произведения. Единъ на-
родъ дава товъ отъ коетото той е особено богатъ и
отъ когато вече ималъ голѣми нужди, а получава и
такъвъ товъ отъ богатствата на другитѣ народъ, кое-
то липсва.

Тѣй видѣхме вече по-рано, че едни народи
[illegible] се занимавали съ скотовъдство
[illegible] и различни
[illegible] особено широко
[illegible] и заради това
[illegible] тѣ пастирски
[illegible] стадия.

[illegible] нужди
[illegible] другитѣ
[illegible] почнали
[illegible] занятиятата
[illegible] начини
[illegible] мѣсто
[illegible] едни
[illegible] изнесъ
[illegible] другитѣ
[illegible] занаятчи
[illegible] народи
[illegible] занятия
[illegible]
[illegible]
[illegible]

емъ и ги пазили да ги не ограби нѣкой. По такъвъ начинъ търговцитѣ били *гости*, както сѫ ги наричали у насъ въ старо врѣме. Панаира*) още и до сега ни напомня за тази старина.

Куначество.

Първоначално когато едва почнали да се завързватъ между народитѣ такива сношения, било доста важно, щото попадналия човѣкъ въ чуждъ народъ да намѣри за себе си защита. Такава защита не указвалъ цѣлия народъ, заради това нуждно било да се обръща къмъ отдѣлни лица. Отдѣлни лица встѫпвали въ договоръ да се защищаватъ единъ други и да си даватъ единъ на другъ убѣжище, когато едина дойде въ областьта на народа, къмъ който принадлежи другия. Тѣ били единъ за другъ гости, както понѣкога у насъ казвалъ *кунаки*. Въ най-древнитѣ памятници на човѣшката писменность ний намѣрваме слѣди отъ такова установление и сѫщитѣ явления наблюдаваме въ живота на дивитѣ народи.

Само че въ дивитѣ народи това *куначество* се съблюдава твърдѣ слабо. Гостенина угощаватъ и запазватъ до като той се намѣрва въ кѫщи, а щомъ той е излѣзалъ отъ кѫщата, съ него не се церемонятъ понѣкога тъй, както и съ други съвършенно чужди хора: него тъй сѫщо могатъ да ограбятъ, както и другиго.

Търговцитѣ, разбира се, можали да се появятъ само тогава, когато вече куначеството било доста надеждно. Само тогава тѣ можали да се надѣватъ на това, че тѣхнитѣ стоки нѣма да бѫдатъ разграбени, инакъ нѣмало защо да се блъскатъ, ако тѣхнитѣ стоки можали лесно да пропаднатъ, безъ всѣкаква полза. На търговеца и безъ това често се е случвало да изгубва своитѣ стоки по пѫтя, защото грабежа още не е прѣставалъ, а пъкъ търговцитѣ прѣдставлявали доста лакома плячка.

Ний видѣхме вече по-рано, че въ старо врѣме търговията се е водѣла прѣимуществено по морски

*) По руски „Гостинный дворъ", бѣл. прѣв.

пѫтища. Пѫтищата по сухо били доста лоши и за това само водата е облегчавала съобщенията.

Сега се появили на свѣта цѣли народи, които сѫ се занимавали почти изключително съ морска търговия. Такъвъ търговски народъ въ старо врѣме били, напр., финикийцитѣ. Тѣ живѣели въ такава мѣстность, гдѣто било невъзможно до се занимаватъ нито съ скотовъдство, нито съ земледѣлие и поради това тѣ още въ най-старо врѣме станали изкустни моряци и даже много забогатѣли отъ своята търговия. Но заедно съ развитието на *морската търговия* се развило и *морското разбойничество*, тъй сѫщо добрѣ извѣстно въ старо врѣме.

Търговията била не безопасна работа и на търговцитѣ често се случвало да завързватъ ожесточени битки съ своитѣ врагове, морски разбойници, или безъ огледване да побѣгнатъ въ нѣкое безопасно мѣсто на най-близкия брѣгъ. Въ старо врѣме не рѣдко сѫ бивали такива случаи, когато морскитѣ разбойници държали въ страхъ не само морскитѣ търговци, но даже и цѣли приморски страни.

Сега, когато морската търговия и въобще международната търговия се е много разпространила, било вече неудобно да се размѣняватъ направо едни стоки съ други; още по неудобно било размѣняването стоки съ животни, които първоначално служели вмѣсто пари. *Нуждно било да се намѣри такава стока, която би била нуждна на всѣкждѣ и при това да бѫде толкова удобна, та да може лесно да се прѣнася.*

Скоро се намѣрила такава стока — това били драгоцѣнитѣ метали златото и срѣброто. Тѣхъ навсѣкждѣ съ радость ги вземали и тѣхното прѣнасяне било доста легко. Освѣнъ това тази стока съвършено не се развалѣла.

Скоро се научили лесно да опрѣдѣлятъ цѣната на всички други стоки съ тежината на златото и среброто, а послѣ почнали да сѣкатъ златни и сребърни монети съ опрѣдѣлена тежина. По та-

къвъ начинъ произлѣзли паритѣ, които и до сега се употрѣбяватъ въ цѣлия свѣтъ.

Когато размѣната на стоки между народитѣ почнала да се увеличава, то тя малко по-малко почнала да се разпространява и въ срѣдата на отдѣлнитѣ народи. Вѫтрѣшния търговия.

Една мѣстность почнала да размѣнява съ друга своитѣ произведения, произлѣзла вѫтрѣшната търговия.

Ний-видѣхме вече по-рано, че въ прѣжнитѣ врѣмена народитѣ сѫ живѣли на родове.

Сега тѣзи родове почнали да си размѣняватъ своитѣ произведения. Единъ се занимавалъ прѣимуществено съ единъ поминъкъ, други съ другъ; и у едногото и у другигото се е указвалъ нѣкакъвъ излишъкъ отъ неговитѣ произведения, който билъ полезенъ за другитѣ и между тѣхъ се явила размѣната. Съ течение на врѣмето, когато родоветѣ станали по-малки, тѣ продължавали по сѫщия начинъ да размѣняватъ своитѣ произведения.

Колкото по нататъкъ вървѣло това раздѣление на труда, толкозъ повече се добивали продукти, тъй като сега нѣмало нужда всѣки да пригатвя за себе си всичко необходимо, което той можалъ да си достави много ефтино съ пари. Всѣки сега можалъ да се съсрѣдоточи на това занятие, което той найдобрѣ знаялъ и за което у него е имало най благоприятни условия. По такъвъ начинъ всѣки си нареждалъ свое отдѣлно хазяйство, а заедно съ това и стария родъ се е дробилъ на по-малки сѣмейства, които сега вече станали съвършено независими едно отъ друго. По такъвъ именно пѫть е произлѣзло това разрушение на стария родъ, за което ний говорихме по-горѣ. По тѣзи именно причини произлѣзли и описанитѣ по горѣ измѣнения въ формата на брака.

Това раздѣление на труда развило въ стария свѣтъ, въ Гърция и Римъ, *робството*. Човѣшкия трудъ сега станалъ много по производителенъ и

заради това работата на робитѣ станала особено изгодна.

Всѣки свободенъ, като се ползува отъ услугитѣ на нѣколко роба, можалъ да сѫществува съвършено обезпечено, даже и самъ да не се занимава съ никаква работа, която би му доставила срѣдства за живѣне. Всичкото това вършели робитѣ, а *господаря се занимавалъ* или съ *война*, която му давала богата плячка, или *употрѣбявалъ свободното си отъ работа врѣме въ изучване науката, на литературни работи, или на каквито и да е удоволствия.*

Само робството е можало да даде възможность да се развиятъ и наука, и изкуства, и литература въ стария свѣтъ до тази висока степень, каквато тѣ достигнали въ стара Гърция и Римъ.

Ний казахме по рано, че отначало сѫществувала международната търговия, а послѣ вече и вѫтрѣшната, между хората на единъ и сѫщъ народъ. Но това не трѣбва да се разбира така, че непрѣменно силно е трѣбвало да се развие вънкашната търговия, а послѣ вече се е явила вѫтрѣшната. И едната, и другата обикновено се развиватъ заедно. Но за вѫтрѣшната търговия въ старитѣ врѣмена имало това прѣпятствие, че народитѣ живѣли на голѣми групи — родове. Всичко добито отъ такъвъ родъ, а по нѣкога даже и отъ цѣло племе, било общо достояние, а поради туй размѣната на продуктитѣ между всичкитѣ членове на такава голѣма група не е можало да сѫществува.

При такива условия размѣната била възможна само между отдѣлнитѣ голѣми групи, а тъй като въ старо врѣме живота не билъ тъй разнообразенъ, както сега и народа е живѣялъ на обширни пространства съвършено простъ животъ, което е и понятно, то размѣната можала да се почне само между народи, които водѣли разнообразенъ животъ. А такива народи обикновено живѣяли далечь единъ отъ другъ, тъй като само рѣзко различнитѣ условия за *сѫществуване* разнообразили тогава живота на пър-

вобитния човѣкъ. Между тѣзи именно отдалечени единъ отъ другъ народи се е почнала размѣната.

Колкото повече, съ течение на врѣмето, се е разнообразилъ човѣшкия животъ, толкова повече човѣкъ е отвоювалъ за себе си отъ природата и толкова по-силно се развивала и търговията. Тя прѣнасяла продуктитѣ отъ една мѣстность въ друга и по такъвъ начинъ всѣки, който се е занимавалъ само съ едно, можалъ да получи въ замѣна на своитѣ продукти всичко това, отъ което той се е нуждаелъ. И до сега съществува това. И вътрѣшната, и външната търговии се развиватъ все повече и повече. Огромнитѣ океански параходи разнасятъ стокитѣ по всичкитѣ части на свѣта, а желѣзницитѣ ги прѣнасятъ отъ една страна въ друга.

Човѣкъ не прѣстава да изнамѣрва различни усъвършенствувания въ всичкитѣ области на живота и живота става все по разнообразенъ и по разнообразенъ. Всичко това дава още по-голѣма храна за развитието на търговията. Но да разгледаме всичко това би било много дълго и това не влиза въ нашата задача.

За това, какъ се развива въ човѣшкото общество раздѣлението на труда, какъ при това расте разнообразието и количеството на продуктитѣ и какъ става размѣната на тѣзи продукти, посрѣдствомъ паритѣ — всичко това разглежда особена наука, която се нарича *политическа економия*. А за насъ е важно само до тамъ, какъ хората сѫ достигнали до това, че почнали да размѣняватъ продуктитѣ и какъ тѣ при това изнамѣрили паритѣ.

III.

Умственниятъ животъ на първобитния човѣкъ.

Езикъ.

До сега ний и дума не казахме за това, че първобитния човѣкъ умѣе сѫщо тъй и да говори. У него сѫщо има и езикъ, съ който той се ползува за прѣдаване мислитѣ си на своитѣ събратия.

Езика — това е едно отъ най-великитѣ човѣшки изнамѣрвания, което се е извършило въ незапамятна дълбока старина. Нѣма на свѣта ни единъ народъ, който не е умѣялъ да говори, а заради това ний трѣбва само да се догаждаме, по какъвъ начинъ човѣкъ е дошълъ до това изнамѣрване.

Въпросътъ за произхождението на езика е интересувалъ човѣка още въ най-древнитѣ врѣмена и никой не е можалъ да си обясни, какъ почналъ човѣкъ да говори. Тѣ сѫ се задоволявали съ това, че ужъ човѣкъ по самата си природа можалъ да говори. Но тогава защо всички говорятъ на различни езици? Ако природата е една, то и езика трѣбва да е единъ. Други, напримѣръ, за да обяснятъ разнообразието на езика, говорили, че хората се съгласили да наричатъ едно нѣщо тъй, а друго иначе. Но тукъ отново се явява затруднение: какъ тѣ сѫ можали да се условятъ, ако още не умѣели да говорятъ?

Казватъ че единъ древенъ царь поискалъ съ опитъ да разрѣши този труденъ въпросъ и заповѣдалъ да възпитаватъ едно дѣте тъй, щото то да не чува отъ никого човѣшка дума. На какъвъ езикъ ще почне да говори това дѣте? Но дѣтето не приговорило нито дума и въпроса останалъ пакъ не разрѣшенъ.

За да разрѣшимъ този въпросъ ний трѣбва да *разгледаме* какъ говори човѣкъ.

Почти всѣко животно може да произвежда каквито и да е звукове съвършено произволно. Пѣенето и чуруликането на птицитѣ, лаенето на кучетата, мученето на кравитѣ, цвиленето на конетѣ — всичко това сѫ звукове произвеждани отъ различни животни по единъ или другъ поводъ. Ний даже сме привикнали да различаваме тѣзи причини, които заставятъ животнитѣ да произвеждатъ, споредъ обстоятелствата различни звукове. Ний можемъ да отличимъ веселото лаене на кучето отъ неговото изплашено виене, отъ раздразненото лаене на чуждъ човѣкъ. Опитнитѣ ловци, по лаенето на кучетата, умѣятъ да различаватъ какво гонятъ тѣ — заекъ, лисица или вълкъ.

Тѣзи звукове, които се издаватъ по различни причини, получаватъ и различенъ смисъль, но отъ тѣхъ все таки е още далечъ до човѣшкия езикъ.

Човѣшката рѣчь се отличава отъ звуковетѣ на животнитѣ главно по това, че човѣкъ може да издава съ помощьта на своитѣ органи за говорене доста много разнообразни звукове и при това може да ги съединява въ цѣли групи звукове, които ний наричаме думи.

Физическото устройство на органитѣ за говорене (бѣлия дробъ, гръклана, езика и др.) съставлява първото необходимо условие за развитието на човѣшкия езикъ. Безъ него, не ще и дума, той е невъзможенъ.

Но нѣкои животни, сѫщо както и човѣка, обладаватъ способностьта да говорятъ. Говорящитѣ птици могатъ да възпроизвеждатъ доста точно звуковетѣ на човѣшкия езикъ, обаче у самитѣ тѣхъ не сѫществува такъвъ езикъ, както у човѣка и тѣ все пакъ се съобщаватъ по между си съ сѫщитѣ отривисти звукове, както и другитѣ животни. Значи само физическото устройство на органитѣ за говорене е още доста малко. То съставлява необходимото, но не и достатъчно условие за създаване на езика.

За да разберемъ възможностьта за появяването на езика, ний сме длъжни отново да споменемъ

условията за съществуването на първобитния човѣкъ. Ний знаемъ, че той цѣль билъ потопенъ въ грижи за поддържане на своето съществуване. Ний знаемъ сѫщо, че още въ най низкитѣ степени на своето съществуване, той дошълъ до мисъльта — съ общи сили да добива храната си и да се защищава противъ враговетѣ. Ето, въ този *общественъ животъ* може само да се появи човѣшкия езикъ. Поради това явна е погрѣшката на този царь, който искалъ щото дѣтето да заговори, а въ сѫщото врѣме го лишилъ отъ съобщенето съ хората, което е сѫщо необходимо условие за възникване и развитието на езика.

Човѣкъ, като обладавалъ органи способни за произнасяне разнообразни звукове, все още не може изведнажъ да достигне до създаването на езика. Първоначално той се е ползувалъ съ сѫщитѣ отривисти крѣсъци, както другитѣ животни. Виковетѣ отъ радость, болесть, страхъ и други непосрѣдствени впечатления, изтръгнати съвършено непроизволно изъ гърдитѣ на човѣка, давали и на другитѣ хора да разберать, че тѣхния събратъ попадналъ въ едно отъ тѣзи положения, които прѣдизвиквали тѣзи викове. *Условията на живота* давали възможность на другитѣ хора да опрѣдѣлять почти безъ грѣшка, какво именно е извикало въ човѣка такъвъ непосрѣдственъ крѣсъкъ. Сѫщо както ловеца по лаянето опрѣдѣля какво гонятъ кучетата, тъй и човѣкъ по вика на своя събратъ лесно опрѣдѣлялъ дивъ звѣръ ли е срѣщналъ той, или е намѣрилъ нѣкаква вкусна и обилна храна. Като е знаелъ, че другитѣ ще чуятъ и ще разберать неговиятъ викъ, човѣкъ естествено почналъ нарочно да издава едни или други звукове, та да извѣсти своитѣ събратя.

По такъвъ именно пѫть на извѣстни звукове се приписватъ опрѣдѣлено значение. Значението на звуковетѣ обикновено се заключава въ околнитѣ условия.

Сѫщото това става и сега, когато каква да е *дума почва* да приема ново значение. Хората ни-

какъ не се уговорватъ за това, какъ трѣбва да разбиратъ дадени звукове; самата обстановка ги заставя да разберать думата именно въ тази смисъль, въ която тя е употрѣбена и вслѣдствие на честото повторение на този процесъ, за думата вече се укрѣпява това значение, което е искалъ да ѝ придаде този, който я е употрѣбилъ за първи пѫть.

Това сѫщото ний наблюдаваме и у дѣцата, които се учатъ да говорятъ. Тѣ почватъ да разбиратъ думитѣ на своитѣ родители постепено и това разбиране пакъ произлиза отъ това, че при разговора вниманието на дѣтето се привлича къмъ опрѣдѣлени прѣдмети и то почва да разбира, че думата се отнася именно за тѣхъ. Отъ това често ставатъ грѣшки у дѣцата. Като иматъ около себе си много прѣдмети, тѣ не всѣкога точно схващатъ думитѣ на своитѣ родители и отъ тука произлизатъ тѣхнитѣ грѣшки, които съ течение на врѣмето малко по малко сѫ разяснявать и най послѣ съвършено се отстраняватъ. Всѣкой отъ насъ може да си припомни, че въ дѣтинството си нѣкои думи е разбиралъ не тъй, както сега ги разбира.

Но не само дѣцата се учатъ отъ родителитѣ на езикъ. Често самитѣ родители изучватъ езика на своитѣ дѣца, т. е. употрѣбяватъ тѣзи думи, които сѫ измислили дѣцата за обозначение на нѣкои прѣдмѣти. Такива дѣтски думи по нѣкога се указватъ разпространени по всички страни на земното кълбо. Именно това доказва, че на всякѫдѣ сѫ сѫществували и сѫществуватъ съвършено еднакви условия за създаването на тѣзи думи, отъ което се получаватъ и съвършено еднакви резултати.

Дѣцата почватъ да се учатъ да произнасятъ звуковетѣ обикновено съ устнитѣ и за това слоговетѣ *ба*, *па*, *ма*, почти на всѣкѫдѣ се явяватъ първитѣ дѣтски думи. Значението, което се прѣдава на тѣзи думи естествено лежи въ условията на сѫществуването на дѣтето; за това то съ тѣхъ нарича своитѣ родители, които въ това врѣме стоятъ найблизо до него. *Папа и мама* всѣкѫдѣ се отнасятъ къмъ

родителитѣ, макаръ и не всѣкога *папа* да значи баща, а *мама* — майка. Въ нѣкои народи бива наопаки.

Когато хората видѣли по такъвъ начинъ, че звуковетѣ произнасяни отъ тѣхъ се указвать понятни за другитѣ, то у тѣхъ естествено можало да възникне желанието, щото при извѣстни обстоятелства, нарочно да произнасятъ опрѣдѣлени звукове, съ тѣхъ да възбудятъ опрѣдѣлена мисъль въ другъ човѣкъ.

Че необходимостьта отъ такова съобщение се е чувствувала отъ хората лесно може да се разбере отъ това, че при постоянната съвмѣстна работа, често е ставало нужда на едного да дава извѣстие на другиго за това, въ какво положение се намира неговата работа. Напримѣръ, ако хората се отправѣли на цѣла компания на ловъ или дирене какви да е плодове, то първия, който е попадвалъ въ слѣдитѣ на животното, или който е намѣрялъ много плодове, билъ длъженъ по какъвто и да е начинъ да съобщи това на своитѣ другари, та да му помогнатъ. Въ подобни случаи езика билъ повече отъ необходимъ.

Колкото повече ставало нужда на човѣка да се ползува отъ думитѣ, толкова повече той измислялъ нови звукове за обозначаване на прѣдметитѣ. Много прѣдмети сами давали на човѣка поводъ за едно или друго название, тъй като сами произвеждали звукове. Така, че много животни били нарѣчени по тѣзи крѣсъци или звукове, които сами издавали. Кукувица, бръмбаръ — показватъ направо на животни, които издаватъ звука *ку-ку*, или пъкъ бръмчение. Такива *звукоподражателни* думи има въ всичкитѣ езици. Куткудякатъ, мечатъ, пищитъ, крѣскатъ, бръмчатъ и много други думи сѫ възникнали именно по тоя начинъ.

Когато въ човѣка вече се образувалъ нѣкакъвъ запасъ отъ думи, то той почналъ да ги съединява наедно и по такъвъ начинъ придавалъ на своя *говоръ единъ* или другъ оттѣнъкъ. Такова съчета-

ние на думи, ако се указвало удобно и полезно, се задържало и укрѣпявало въ езика за изказване на нови мисли, за обозначение на нови прѣдмети и за други оттѣнъци.

Понѣкога човѣкъ придавалъ на думитѣ особено значение съ това, че ги произнасялъ съ други тонъ или като ги пѣялъ. Така, у насъ и до сега за да покажатъ, че нѣкоя вещь се намѣрва доста далеко, просто повтарятъ думата „далеко“ два пѫти и при това първото произнасятъ провлечено съ пѣене, като протягатъ едина слогъ: *да-ле-е-ко* — далеко.

Разбира се, че езика се е образувалъ доста бавно. Колкото повече се е развивалъ обществения животъ, толкова повече се развивалъ и езика. Той билъ дължень всѣкога да служи като орѫдие за съобщение между хората и поради това въ него трѣбвало да бѫдатъ обозначени тѣзи прѣдмети, съ които човѣкъ постоянно ималъ работа, като: покѫщнина, орѫдия, различни видове храна и пр. Колкото по разнообразна ставала тази обстановка, толкова повече се убогатявалъ и езика.

Човѣшкия умъ намѣрилъ възможностьта да се ползува съ езика за изказване своитѣ мисли, но отъ друга страна и самъ езика станалъ орѫдие на мисъльта. Той давалъ на човѣка възможность да изразява своитѣ мисли въ думи, а самото това изразяване на мисъльта като ѝ придавало извѣстна опрѣдѣленость, изяснявало я и за тогова, който я изказвалъ. Като е чувствувалъ подъ себе си такава почва, човѣшкия умъ самъ се повдигалъ и развивалъ и може да се каже, че безъ езика човѣкъ не би можалъ да достигне тѣзи резултати, които той е достигналъ сега. При помощьта на езика по-старото поколѣние научвало помладото на всичко това, на което то само се е научило отъ прадѣдитѣ си и съ това облегчавалъ по-нататъшната работа надъ подобрение условията на човѣшкия животъ.

Ний видѣхме каква роль играятъ общитѣ условия за сѫществуването на народа при образуването на езика. Сега не ще ни бѫде никакъ чудно

това обстоятелство, че хората говорятъ на различни езици. Това, напротивъ, даже било неизбѣжно. Ако даже първоначално хората да сѫ говорили на единъ езикъ, то съ течение на врѣмето, при разпръсването на различни страни, езика необходимо ще почне да се измѣнява, първоначалния езикъ изчезва, а на мѣстото му възникватъ много мѣстни говори или нарѣчия. Единъ езикъ си остава само за тѣзи хора, които постоянно се намиратъ въ съобщение помежду си, а този кръгъ никога не може да бѫде много голѣмъ.

Ний нѣма да разглеждаме вече това, по какъвъ начинъ се развиватъ човѣшкитѣ езици. Това би ни отвлѣкло много далечъ. Езицитѣ сѫ толкова много и толкова силно се различаватъ по между си, че съ тѣхното изучване и развитие се занимава особно обширна наука, наречена *езикознание*. Въ насъ е важно само произхождането на езика

Броене. Сега намъ е нуждно да разгледаме по какъвъ начинъ се е развивало у хората *броенето*.

Намъ, които сме привикнали на доста голѣми числа, е трудно да си прѣдставимъ, че сѫ сѫществували нѣкога хора, които умѣяли да броятъ само до три. Обаче сѫществуватъ най-неопровержими данни, които свидѣтелствуватъ за това, че дѣйствително е имало такива врѣмена. Тогава хората знаяли само „едно“ и „двѣ“; всичко друго обозначавали съ думата „много“.

Колко трудно е било на първобитнитѣ хора да откриятъ начинъ за да броятъ по-голѣмо количество прѣдмети, се вижда отчасти отъ това, съ какъвъ трудъ се приучватъ дѣцата да броятъ и то до доста малко число, а по нататъкъ за тѣхъ идатъ всевъзможни, чувани отъ възрастни, числа безъ всѣкакъвъ порядъкъ, при което често се повтарятъ едни и сѫщи и броенето се почва отново.

Малко по малко къмъ три почнали да се прибавятъ все нови и нови числа, до като човѣкъ дошълъ до сегашното броене. Но този пѫть не е легкъ. На човѣка е ставало нужда да дири помощь въ брое-

нето, тъй като въ паметьта числата не можали да се задържать.

По естествено е било за човѣка да се обърне на помощь къмъ пръститѣ и той почналъ да смѣта по пръсти. И сега още пръститѣ често ни помагать. Въ много народи съществува такъвъ способъ на броене: съществуватъ особени названия за числата до четири, а слѣдъ това се казва „ржка", т. е. всичкитѣ петь пръста — петорка. Слѣдъ това идатъ „петорка и едно", т. е. шесть и т. н. до десеть, вмѣсто което казватъ „двѣ ржцѣ", т. е. двѣ петорки. По нататъкъ иде да се прѣсмѣтатъ и пръститѣ на едина кракъ: „единъ пръстъ отъ крака" значи единадесеть, „кракъ" значи петнадесеть; по нататъкъ се прѣминава на другия кракъ и двадесеть се е обозначавало съ думитѣ „цѣлъ човѣкъ".

Че по такъвъ именно пжть, смѣтане по пръсти, и нашитѣ прадѣди сж дошли до сегашния способъ на прѣсмѣтане, съществуватъ много доказателства. Нашата дума „петь", сродна на думата китка (на ржка)*), което право указва на това, че и нашитѣ прадѣди сж казвали „ржка" за обозначаване числото петь. Римскитѣ цифри указватъ на това същото: знака V, който се употрѣбява за обозначаване петь, прѣдставлява упростена рисунка на китката на ржката съ отворенъ голѣмия пръстъ.

Въ насъ сега се приема за единица отъ по горенъ редъ десеть единици отъ по доленъ. Такова прѣсмѣтане е възникнало, безъ съмнѣние, отъ двойното броене пръститѣ на ржката; то се нарича десетично. Десеть единици съставлявать десетица, десеть десетици — стотица, десеть стотици — хилядa и т. н.

Но това стройно броене е възникнало сравнително не отдавна. Старитѣ народи не знаяли, напр. нашитѣ милиони и милиарди, тѣхното броене не е отивало повече отъ хилядa. Всички по голѣми числа сж се съставлявали отъ това число. Това е съвър-

*) Китка по руски се казва „пясть".

това обстоятелство, че хората говорятъ на различни езици. Това, напротивъ, даже било неизбѣжно. Ако даже първоначално хората да сѫ говорили на единъ езикъ, то съ течение на врѣмето, при разпръсването на различни страни, езика необходимо ще почне да се измѣнява, първоначалния езикъ изчезва, а на мѣстото му възникватъ много мѣстни говори или нарѣчия. Единъ езикъ си остава само за тѣзи хора, които постоянно се намиратъ въ съобщение помежду си, а този кръгъ никога не може да бѫде много голѣмъ.

Ний нѣма да разглеждаме вече това, по какъвъ начинъ се развиватъ човѣшкитѣ езици. Това би ни отвлѣкло много далечъ. Езицитѣ сѫ толкова много и толкова силно се различаватъ по между си, че съ тѣхното изучване и развитие се занимава особно обширна наука, наречена *езикознание*. Въ насъ е важно само произхождането на езика

Броене. Сега намъ е нуждно да разгледаме по какъвъ начинъ се е развивало у хората *броенето*.

Намъ, които сме привикнали на доста голѣми числа, е трудно да си прѣдставимъ, че сѫ сѫществували нѣкога хора, които умѣяли да броятъ само до три. Обаче сѫществуватъ най-неопровержими данни, които свидѣтелствуватъ за това, че дѣйствително е имало такива врѣмена. Тогава хората знаяли само „едно“ и „двѣ“; всичко друго обозначавали съ думата „много“.

Колко трудно е било на първобитнитѣ хора да открийтъ начинъ за да броятъ по-голѣмо количество прѣдмети, се вижда отчасти отъ това, съ какъвъ трудъ се приучватъ дѣцата да броятъ и то до доста малко число, а по нататъкъ за тѣхъ идатъ всевъзможни, чувани отъ възрастни, числа безъ всѣкакъвъ порядъкъ, при което често се повтарятъ едни и сѫщи и броенето се почва отново.

Малко по малко къмъ три почнали да се прибавятъ все нови и нови числа, до като човѣкъ дошълъ до сегашното броене. Но този пѫть не е легкъ. На човѣка е ставало нужда да дири помощь въ брое-

нето, тъй като въ паметьта числата не можали да се задържатъ.

По естествено е било за човѣка да се обърне на помощь къмъ пръститѣ и той почналъ да смѣта по пръсти. И сега още пръститѣ често ни помагатъ. Въ много народи сѫществува такъвъ способъ на броене: сѫществуватъ особени названия за числата до четири, а слѣдъ това се казва „рѫка", т. е. всичкитѣ петь пръста — петорка. Слѣдъ това идатъ „петорка и едно", т. е. шесть и т. н. до десеть, вмѣсто което казватъ „двѣ рѫцѣ", т. е. двѣ петорки. По нататъкъ иде да се прѣсмѣтатъ и пръститѣ на едина кракъ: „единъ пръстъ отъ крака" значи единадесеть, „кракъ" значи петнадесеть; по нататъкъ се прѣминава на другия кракъ и двадесеть се е обозначавало съ думитѣ „цѣлъ човѣкъ".

Че по такъвъ именно пѫть, смѣтане по пръсти, и нашитѣ прадѣди сѫ дошли до сегашния способъ на прѣсмѣтане, сѫществуватъ много доказателства. Нашата дума „петь", сродна на думата китка (на рѫка)*), което право указва на това, че и нашитѣ прадѣди сѫ казвали „рѫка" за обозначаване числото петь. Римскитѣ цифри указватъ на това сѫщото: знака V, който се употрѣбява за обозначаване петь, прѣдставлява упростена рисунка на китката на рѫката съ отворенъ голѣмия пръстъ.

Въ насъ сега се приема за единица отъ по горенъ редъ десеть единици отъ по доленъ. Такова прѣсмѣтане е възникнало, безъ съмнѣние, отъ двойното броене пръститѣ на рѫката; то се нарича десетично. Десеть единици съставляватъ десетица, десеть десетици — стотица, десеть стотици — хиляда и т. н.

Но това стройно броене е възникнало сравнително не отдавна. Старитѣ народи не знаяли, напр. нашитѣ милиони и милиарди, тѣхното броене не е отивало повече отъ хиляда. Всички по голѣми числа сѫ се съставлявали отъ това число. Това е съвър-

*) Китка по руски се казва „пясть".

шено понятно, тъй като тогава твърдѣ рѣдко имъ се е случвало да иматъ работа съ такива голѣми цифри.

Сега нуждно е да разгледаме какъ хората сѫ намѣрили възможность да записватъ своитѣ мисли, какъ сѫ изнамѣрили писмото.

Бивали сѫ случаи, когато на човѣка е ставало нужда да прави нѣкои бѣлѣжки на дървета и други прѣдмети, за да бѫде извѣстно не само на него, но и на другиго, че дървото или другата вещь била намѣрена отъ това, а не отъ друго лице.

Разбира се, че всѣки билъ длъженъ да измисли за това особени знаци, щото да не става никаква бъркотия. По такъвъ начинъ всѣки ималъ свой знакъ, по който други вече е можалъ да знае, кой именно е поставилъ знака. Такива знакове сѫ се поставяли и на мѣстото на гробоветѣ, за да означатъ, че тамъ е заровено това или онова лице, та да не се изгубва мѣстото на гроба. По такъвъ начинъ знаковетѣ вече почнали да получаватъ извѣстенъ, напълно опрѣдѣленъ, смисъль.

Само по себе се разбира, че като е желаелъ да достигне най-голѣма ясность, човѣкъ се е стараелъ да избере такъвъ знакъ, който би напомнилъ на човѣка за обозначения отъ него прѣдметъ. По такъвъ начинъ се зародило писмо съ фигури, което особено силно се е развило въ стария Египетъ.

Като е желаелъ да обозначи, че се говори за какъвъ да е прѣдметъ, човѣкъ направо нарисувалъ този прѣдметъ. Малко по малко, когато вече всички привикнали къмъ опрѣдѣлена рисунка, за простота рисували прѣдмета вече не тъй подробно, тъй като всѣки се е досѣщалъ какво трѣбва да се има прѣдъ видъ.

Но отъ това писмо до нашето е все още далечь. При такъвъ способъ лесно се разбира за какви прѣдмети се говори, но за тѣхната свръзка човѣкъ билъ длъженъ да се досѣща, а това не всѣкога е легко. Поради това първоначално се старали, щото и тази свръзка да изразяватъ съ рисунки. Напримѣръ, за да изобразятъ, че хората сѫ заминали,

рисували хора, вървящи къмъ една страна; за да изобразятъ, че хората се разотишли, рисували хора, вървящи въ различни страни и т. н.

Но колкото повече се усложнявалъ човѣшкия животъ, толкова по-трудно било да се изразятъ всички тѣзи положения съ рисунки. Заради това почнали да употрѣбяватъ малко по малко сѫщитѣ знакове донѣкѫдѣ въ друга смисъль. Почнали да ги употрѣбяватъ въ смисъль на отдѣлни слогове, отъ които се съставлява нова дума, както това става у насъ въ ребуситѣ. До това можало да се достигне по-легко, понеже въ старитѣ езици думитѣ били кѫси, повечето пѫти едносложни. Такъвъ начинъ за писане вече давалъ възможность да се пишатъ такива думи, които не обозначавали никакъвъ прѣдметъ, поради това и написаното ставало значително по-ясно.

Отъ тука вече не било далечь до изнамѣрването на такава азбука, каквато употрѣбяваме ний. Знаковетѣ на тази азбука, както и всички азбуки на европейскитѣ народи, водятъ своето начало отъ финикийското писмо, а сами финикийцитѣ заимствували знакове за звуковетѣ на своя езикъ отъ египтенитѣ. Слѣдъ финикийцитѣ народитѣ вече не изнамѣрвали свое писмо, а земали чуждата азбука и я приспособявали къмъ своя езикъ.

Славянитѣ заимствували азбуката отъ гърцитѣ, а часть отъ тѣхъ се възползували отъ латинскитѣ букви; така, чехитѣ и поляцитѣ пишатъ съ латински букви, а нашитѣ букви водятъ своето начало отъ гръцкитѣ.

Всички тѣзи открития и изнамѣрвания на първобитния човѣкъ, за които ний говорихме порано доказватъ вече значителното развитие на неговия умъ. Но много явления, които той наблюдавалъ всѣки день все таки оставали за него непонятни. Въ тъмнитѣ облаци гърмѣло, блѣсвала ослѣпителна молния, която като ударяла въ дърво понѣкога го запалвала. Не рѣдко умъртвявала и човѣка. Вулканитѣ изхвърляли нагорещени камани и пѣсъкъ

Първобитна религия.

и изригвали потоци горяща лава. Слънцето изгрѣвало сутринь, подигало се все по-нагорѣ и по-нагорѣ, а послѣ отново се спущало и захождало на противоположната страна на хоризонта. Нощно врѣме по усипаното съ звѣзди небе плувала луната, която всѣки день по малко се е измѣнявала: ту се явявала въ видъ на сърпъ, като се увеличавала до пълень кръгъ, ту пъкъ отново се намаливала и изчезвала. Първобитниятъ човѣкъ и въ себе си и въ своитѣ събратия наблюдавалъ множество непонятни явления. Той заспивалъ и на сънь виждалъ тѣзи хора, които въ сѫщность е нѣмало тамъ, гдѣто той спѣлъ. Той виждалъ на сънь даже и умрѣлитѣ, които самъ заровилъ, враговетѣ, които самъ убилъ. Като е спѣлъ дълбоко, той виждалъ себе си, че гуляе въ нѣкоя отдалечена мѣстность. Често той виждалъ и страшни сънища, при които съ викъ се пробуждалъ. Самия него и неговитѣ събратия очудвали болеститѣ. Безъ всѣкаква видима причина, човѣкъ по нѣкога падалъ въ несвѣсть. Съ хората се случвали припадъци: треперали, бъхтѣли се. Най-послѣ първобитниятъ човѣкъ го е удивлявала и самата смърть: неотдавна движущия се и говорящия човѣкъ лежалъ прѣдъ него съ неподвиженъ трупъ. Особено странна се показвала внезапната смърть. Даже собственитѣ изнамѣрвания на човѣка често го поразявали съ неожиданости. Огъня, който той умѣлъ да добива, по нѣкога не пламвалъ, безъ да се гледа на каквито и да е усилия. Самата човѣшка дума обладавала нѣкакво таинствено свойство: едно упоменаване за нѣщо страшно често докарвало на човѣка ужасъ; другъ пъть душата го радвала. Човѣкъ забѣлѣжилъ, че и самъ той съ думи може да уплаши и да развесели другитѣ.

Божества.

Всички тѣзи явления първобитниятъ човѣкъ не можалъ да си ги обясни правилно. Страшниятъ богъ хвърлялъ изъ облацитѣ огнена молния съ силенъ гръмъ. Боговетѣ изхвърляли изъ волканитѣ огънь и изливали лава. И сѫлнцето се считало за богъ, ту милостивъ, ако стоплило и оживѣвало що-

вѣка, ту лошъ, ако печало силно. Цѣлата природа за първобитния човѣкъ била жива — въ всичко той виждалъ дѣйствие но особени сѫщества — божества. Не само въ живитѣ сѫщества, но и въ растенията и въ камънитѣ живѣели особни духове, които можали да повредятъ или да помагатъ на човѣка. Ако падналото дърво или камъкъ убивали човѣка, то това се приписвало на дѣйствието на духоветѣ, които живѣели въ тѣзи прѣдмети. Сѫществуването на духове убѣждавали и сънищата. Ако човѣкъ виждалъ на сънь дървета, камъни или други прѣдмети, когато въ сѫщность ги нѣмало, то това за първобитния човѣкъ можало да се обясни само съ туй, че духоветѣ на тѣзи прѣдмети сѫ се отдѣлили отъ тѣхъ и го посѣщавали въ врѣме на сънь. По такъвъ начинъ въ камънитѣ човѣкъ виждалъ присѫтствието на таинствени духове.

Жертва.

Съ тѣзи духове нему се случвало постоянно да се сблъсква, заради това било му необходимо да живѣе съ тѣхъ въ съгласие, щото да не би нѣщо да му повредятъ. Ако се е случвало нѣкакво нещастие, то това се обяснявало съ злобата на духа върху човѣка. Духътъ билъ отъ нѣщо недоволенъ; нуждно било по какъвто и да е начинъ да го прѣдрасположи къмъ себе си, та да не отмъщава. По мнѣнието на първобитния човѣкъ, тѣзи духове тъй сѫщо имали свое желание и главното отъ тѣзи желания, както и у човѣка, било желанието да ядатъ. Духътъ се сърдилъ на човѣка за това, че той не го нахранилъ. Поради туй първобитниятъ човѣкъ, като е сѣдалъ да яде, старалъ се да нахрани и тѣзи духове, съ които му се е случвало да има работа. Въ много народи има обичай, щото при всѣко ядене, часть отъ храната да се отдава на тѣзи духове. Тази храна се турила на опрѣдѣлено мѣсто и се прѣдполагало, че я изядали тѣзи богове, на които тя се принасяла. Тази храна се нарича *жертва*, а прѣнасянето храна на боговетѣ се казва *жертвоприношение*. По такъвъ начинъ жертвата прѣдставлявала сѫщата храна, която ядѣлъ и самъ човѣкъ.

Но у нѣкои народи ний намѣрваме обичая да прѣнасятъ на боговетѣ особена жертва. За жертва се избиратъ, напр. особни видове растителна храна (ячемикъ, бобъ, грахъ и пр.) или да се прѣнасятъ въ жертва хора, обикновено плѣнници. Такива човѣшки жертвоприношения сѫ се запазили още въ нѣкои диви народи, а въ старо врѣме тѣ сѫществували даже у европейцитѣ (напр. у старитѣ гърци). Всички тѣзи обичаи показватъ, че по-рано хората сѫ употрѣбявали за храна това, което сега прѣнасятъ въ жертва на боговетѣ. Тъй че, ако ний срѣщнемъ народъ, въ който сѫ се запазили или по-рано е имало човѣшки жертвоприношения, то отъ това ний можемъ да заключимъ, че тѣзи народи били по-рано человѣкоядци.

Не всички първобитни богове обичали една и сѫща храна. На едни отъ тѣхъ прѣнасяли въ жертва животни, на други растителна храна, на трети различни напитки, а на нѣкои горѣли миризливи вещества. Въ много случаи лесно можемъ да се догадимъ защо на този или другъ богъ се прѣнасяла особена жертва. Особено се забѣлѣзва това въ почитането на огъня. Огъня е такъвъ богъ, който лесно поглъща различнитѣ жертви, той ги изгаря. Но има нѣкои вещества, които особено добрѣ горятъ, значи тѣхъ обича огъня. Дърветата горятъ много по добрѣ, ако се намажатъ или полѣятъ съ нѣкакво масло. Значи бога — огънь обича маслото. И на огъня прѣнасятъ въ жертва масло. По такъвъ начинъ станало обичай да прѣнасятъ на боговетѣ въ жертва тѣхната любима храна. Тъй като и въ животнитѣ живѣли духове, то и животнитѣ на нѣкои мѣста сѫ се считали за богове и на тѣхъ прѣнасяли въ жертва това, съ което тѣ се хранѣли. Първобитниятъ човѣкъ не къмъ всички свои богове се е отнасялъ съ еднакво почитание. Едни отъ тѣхъ били много страшни и изисквали постоянни жертви, други като дърветата и камънитѣ се отличавали съ доста мирни нрави. Първобитниятъ човѣкъ понѣкога даже ги наказвалъ, като мислѣлъ, че тѣ му прие-

сли нѣкакво нещастие. Нѣкои прѣдмети човѣкъ всѣкога носѣлъ съ себе си като мислѣлъ, че тѣ го прѣдпазватъ отъ всѣкакви бѣди. Ако се указвало, че този прѣдметъ не е отвръщалъ нещастията, то човѣкъ го е захвърлялъ като негоденъ и си избиралъ другъ пазитель.

Заклинание.

Ний казахме по-горѣ, че на първобитния човѣкъ се струвала таинствена силата на неговата собствена душа. Като е вѣрвалъ въ тази таинствена сила на душата, човѣкъ се стараелъ да се възползува отъ нея, да застави хората или даже своитѣ богове, да направятъ така, както нему се искало. Споредъ първобитнитѣ вѣрвания, ако думата е казана, то тя непрѣменно указва своето дѣйствие. Като се обръщалъ къмъ своитѣ богове, първобитниятъ човѣкъ се е стараялъ съ думи да застави боговетѣ да му указватъ съдѣйствие. Такова обръщане къмъ боговетѣ се нарича *заклинание*.

Баяне.

Заклинанията особено често се употрѣбявали противъ болеститѣ, които, както се струвало на първобитния човѣкъ, произлѣзвали отъ дѣйствието на нѣкой лошъ духъ. Такива заклинания сѫ извѣстни у насъ въ Русия подъ името *заговори (баяне)*. Още и до сега селянетѣ често се обръщатъ за лѣкуване къмъ своитѣ знахари и знахарки, които умѣятъ да баятъ и за зѫби, и за трѣска и за други болести. Тѣзи знахари и знахарки, споредъ народнитѣ вѣрвания, могатъ сѫщо и да докарватъ болесть на здравъ човѣкъ: „тѣ знаятъ думи“, такива думи, които дѣйствуватъ неутразимо. Поради туй въ края на баенето обикновено се изказва желание, щото думитѣ на баянето да бѫдатъ силни: „Бѫдете мои думи силни и лѣпкави, по-твърди отъ камъка, по-лѣпкави отъ клея и сѣрата, по-солени отъ сольта, по-остри отъ сабя самосѣчка, по-силни отъ челикъ.“

За да подѣйствуватъ думитѣ нуждно е да се знае какви думи трѣбва да се произнасятъ. Тѣзи думи обикновено се съпровождатъ съ извѣстни дѣйствия. Нуждно е да се знае и това, на коя страна да се обърне лицето, кога каква дума да се каже и

т. н. Ако се пропустне нѣщо, то и баянето не ще подѣйствува. Това вѣрвяне произлѣзло, безъ съмнѣние, отъ това, че баянето често не подѣйствувало. Тогава казвали, че станала нѣкоя грѣшка въ думитѣ или дѣйствията, или пъкъ другъ нѣкой побъркалъ за изпълнението на баянето съ своитѣ по-силни баяния.

Заклинателя.

Тъй като не легко е било да се знаятъ всички подробности за заклинание въ всевъзможни случаи изъ живота и на разни болести, то се появили особени познавачи на тази работа, къмъ които сѫ се обръщали на помощь, когато се явявало нужда. Тѣзи познавачи на заклинанията се наричатъ *знахари*, *баячи*, *гледачи и заклинатели*. Тѣхъ ги наричатъ още *магьосници*. Такъвъ магьосникъ или баячъ по нѣкога ставали извѣстни по това, ча знаяли такъвъ занаятъ, какъвто не знаяли други. Често за баячи считатъ воденичаритѣ, ковачитѣ, дюлгеритѣ и др. майстори.

Тѣзи магьосници — баячи по нѣкога дѣйствително сѫ се запознавали съ дѣйствията на нѣкои лѣковити трѣви, умѣятъ да приготвятъ отъ тѣхъ цѣрове, отрови, съ които лѣкуватъ. Но тѣ скриватъ отъ народа своитѣ знания и поддържатъ въ него вѣрата въ своето баене.

Почитане духоветѣ и прадѣдитѣ.

Въ всички първобитни народи е доста разпространено *поклонението на духоветѣ на умрѣлитѣ прародители*. Нуждно било да се загрижатъ за това, щото духа на умрѣлия да има всичко необходимо за своето сѫществуване и прѣди всичко, безъ съмнѣние, храна.

Грижата на живитѣ за умрѣлитѣ се захваща, безъ съмнѣние, отъ деня на смъртьта на човѣка. Прѣди всичко нуждно било да се погрижатъ за погребението на умрѣлия. Гроба трѣбвало да бѫде домъ на умрѣлия. Този домъ трѣбвало да се направи така, щото покойника да има въ него пълно хазяйство.

Поради туй въ гроба турили всичко, което се считало за необходимо: различенъ видъ покѫщнина,

оржжия, украшения, въобще всичко, съ което се ползувалъ покойния приживѣ. Често съ умрѣлия погребвали и роби, които били длъжни да му прислужватъ, а така сжщо и коне. У нѣкои народи е имало обичай, щото жената на умрѣлия да слѣдва своя мжжъ въ гроба.

Тъй като трупа наскоро слѣдъ смъртьта почвалъ да се разлага, то нѣкои народи се стараяли да запазятъ трупа отъ гниене по различни способи. Съ такава грижа за труповетѣ особено сж се отличавали старигѣ египтяни, които се научили тъй добрѣ да приготвятъ тѣлата на умрѣлитѣ, че нѣкои отъ тѣхъ сж се запазили даже до нашето врѣме.

При разкопкитѣ на стари гробища постоянно намѣрватъ наредъ съ остаткитѣ отъ човѣшки кости и много всевъзможни покжщнини. Това показва, че първобитнитѣ хора вѣрвали въ това, че духа на човѣка слѣдъ смъртьта се нуждае отъ всичко, което е необходимо за живитѣ. Тѣ вѣрвали сжщо, че умрѣлия може да имъ причини нѣкаква врѣда, ако не се погрижатъ за него. Че първобитниятъ човѣкъ дѣйствително се страхувалъ отъ труповетѣ, това се вижда отъ многото подробности на погребението. Въ нѣкои мѣста сжществува обичай, напр. да изнасятъ покойника отъ кжши не прѣзъ вратата, а прѣзъ съборена стѣна. Слѣдъ изнасянето на покойника стѣната отново направятъ. Това се прави за туй, щото умрѣлия послѣ да не може отъ кждѣ да влѣзе въ кжщи. Самото мѣсто за погребение често се избира нѣкждѣ далечъ отъ жилищата. По нѣкога прѣзъ рѣка и прѣзъ гора, та на покойника да бжде трудно да достигне до своитѣ роднини.

Но грижата за покойника не се ограничавала съ погребението. Роднинитѣ сж длъжни да му прѣнасятъ отъ врѣме на врѣме храна и питие. Тѣзи приноси сж се поставяли на гроба, а питието изливали на гроба. По нѣкога въ опрѣдѣлени дни духоветѣ на умрѣлитѣ роднини се пригласявали въ дома да взематъ участие въ общия обѣдъ. Първобитнитѣ хора си въображавали, че душитѣ на прадѣдитѣ дѣй-

ствително имъ идатъ на гости и ядатъ и пиятъ заедно съ тѣхъ. Подобни обичаи и до сега още сѫществуватъ въ нѣкои мѣста въ Русия. Поменаването (подуши) на покойника, което въ старо врѣме сѫ наричали *тризни* *) сѫ се запазили у насъ навсѣкѫдѣ. Това е сѫщо угощение духа на умрѣлия и за това угощение обикновено се приготвятъ особено стари ястиета.

Антропоморфизмъ.

Ний видѣхме, че първобитната религия се състои въ почитане всевъзможни прѣдмети, въ които, споредъ първобитнитѣ вѣрвания, живѣятъ духове. Тѣзи духове не всички сѫ еднакво силни и могѫществени. Поради това още въ първобитната религия ний се срѣщаме съ дѣлението тѣзи богове на висши и нисши. Съ течение на врѣмето тѣзи вѣрвания почватъ малко по малко да се измѣняватъ. Нисшитѣ духове, като по слаби, се считатъ подчинени на висшитѣ богове. По такъвъ начинъ боговетѣ сѫ указватъ началници на цѣло множество подчинени духове. Обществото на боговетѣ хората почватъ да си прѣдставляватъ съвършено такова, както и човѣшкото общество. Отношенията между силнитѣ и слаби богове първобитния човѣкъ си прѣдставлявалъ като отношенията на стари и млади. Силнитѣ богове — това сѫ родителитѣ, по слабитѣ — дѣцата. Въ боговетѣ, както и въ хората, има мѫже и жени. Боговетѣ се женятъ и имъ се раждатъ дѣца. Нисшитѣ духове се явяватъ прислужници на боговетѣ, тѣхни роби. Такова прѣдставяне на боговетѣ въ човѣшки образъ се нарича *антропоморфизмъ*. Първоначално човѣкъ се покланялъ на прѣдметитѣ, като мислѣлъ, че въ тѣхъ живѣятъ духове; сега той прѣдставлява боговетѣ въ човѣшки образъ. Но въ природата такива богове нѣма и човѣкъ начева да изработва отъ дърво, металъ или отъ камъкъ изображения на богове, на които той се моли и принася жертви. Тѣзи изображения на богове се наричатъ *идоли*. По такъвъ начинъ покло-

*). Тризни, старо-езически игри въ Русия и веселби слѣдъ смъртьта на нѣкого за поменъ. (бѣл. прѣвод.).

нението на идоли или *идолопоклонството* замѣнява по-ранното поклонение на прѣдмети, *фитишизма*. Този прѣходъ се извършва не изведнажъ и дълго врѣме поклонението на фетиши сѫществува наредъ съ идолопоклонството. Това е съвършено понятно, защото прѣди всичко въ човѣшкия образъ почватъ да изображаватъ висшитѣ богове, а висшитѣ духове, съ които човѣкъ постоянно се е случвало да се сблъсква, както по рано, живѣятъ въ фетишитѣ и нѣматъ особени изображения.

Антропоморфизмътъ достигналъ най-голѣмо развитие въ старитѣ гърци, които изображавали своитѣ богове въ видъ на художествени статуи. Споредъ тѣхнитѣ вѣрвания, главнитѣ висши божества съставлявали едно сѣмейство, което живѣяло на планината Олимпъ. Цѣлия свѣтъ управлявалъ Зевсъ съ своитѣ дѣца, отъ които всѣки завеждалъ своя область явления: Аполонъ — богъ на слънцето, Артемида — богиня на луната, Атина — богиня на мѫдростьта, Деметра, сестра на Зевса — богиня на плодородието и т. н. Освѣнъ това двамата братя на Зевса: Посейдонъ и Аидъ управлявали първия морето, втория подземното царство, кѫдѣто живѣяли душитѣ на умрѣлитѣ хора.

Колкото и могѫществени да били гръцкитѣ богове, особено Зевсъ, който билъ по-силенъ отъ всички други богове, все пакъ, по вѣрванията на старитѣ гърци, има още по могѫществена сила — *сѫдбата* (Мойра). Прѣдъ сѫдбата е безсиленъ и Зевсъ. Той не може да прѣдотврати това, което е опрѣдѣлено отъ сѫдбата, макаръ той и да знае бѫдащето. По такъвъ начинъ гърцитѣ вѣрвали въ сѫществуването на висша сила, която управлявала живота не само но хората, но и на боговетѣ. Тази вѣра въ сѫдбата, въ една висша сила, прѣдставлява прѣходъ отъ поклонението на много богове, отъ *многобожието*, къмъ признаването само на единъ богъ, къмъ еднобожието. Еднобожие.

Ако си прѣдставимъ сега, какъ се е развивала първобитната религия, то ще видимъ, че прѣди всичко

човѣкъ обоготворявалъ отдѣлнитѣ прѣдмети и отдѣлнитѣ сили на природата. Като е забѣлѣзвалъ между тѣзи многочислени сили взаимна свръзка и зависимость, той изражавалъ това естествено въ видъ на свръзка между неговитѣ божества. Едни отъ тѣзи божества сѫ се считали за главни — богове, други сѫ се считали за нисши — демони. Прѣходътъ къмъ еднобожието свидѣтелствува за признаването на това, че въ цѣлия свѣтъ господствува общъ порядъкъ, който е трѣбвало да управлява едно божество. Поради туй до еднобожието достигатъ обикновено само най-развититѣ народи. Пъкъ и такова еднобожие обикновено не на всѣкждѣ господствува: грамадното болшинство, като признава даже едно божество, което управлява свѣта, все пакъ запазва и вѣрата въ старитѣ богове и демони.

БѢЛѢЖКА.

Картини за магически фенеръ могатъ да се доставятъ отъ: *Майстерской В. М. Пересъ, Москва, Неглинны проѣздъ*, домъ Коломійцова, противъ Государственнаго Банка.

Картинитѣ се продаватъ въ майстерската по слѣднитѣ цѣни:

Цвѣтни . . . . . 1 рубла 10 коп. едната
Черни . . . . . — — 50 „ „

Тѣ сѫ поставени въ дървени рамки. Размѣра имъ е: безъ рамки 8 $^1/_2$ × 10 сант., съ рамкитѣ 10 $^1/_2$ × 17 сант.

Значителна часть отъ картинитѣ има всѣкога въ майстерската готови, а които сѫ разпродадени, се приготвятъ и изпращатъ по реда на поржчкитѣ. Желателно е всѣкой, който ще си изписва такива, да прави поржчката си по-рано.

Когато ще се искатъ картини, нуждно е да се укаже за коя книга се искатъ.

За тая книга могатъ да се изпишатъ всички картини помѣстени въ текста.

Названието на книгата на руски е: „Какъ жили люди въ старину“ отъ Проф. *Д. Кудрявскій*.

[illegible]

СЪДЪРЖАНИЕ.

Прѣдговоръ отъ прѣводачитѣ . . . I — III

Въведение . . . . . 2 — 8

I Материалното положение на живота на първобитния човѣкъ . . . . . 9 — 52

II Обществениятъ животъ на първобитния човѣкъ . . . . . 53 — 83

III Умствениятъ животъ на първобитния човѣкъ . . . . . 84 — 102

GN 400 .K8318
Kak su zhivieli khorata v star
Stanford University Libraries
3 6105 041 727 772
K8318

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.